
कव्ठिअवृच्चा
विविध वऱटऱ...

संकलन - संपऱदन
ज्ञऱनेश्वर रऱऊत
पुणे

भिमशऱव गलऱंडे फऱँडेशन
वडगऱव शेरी, पुणे.

करिअरच्या विविध वाटा
Careerchya Vividha Vata

© प्रकाशकाधीन

प्रकाशक

भिमराव गलांडे फौंडेशन
वडगाव शेरी, पुणे.

मुद्रक

पद्मरेखा आर्टस्, पुणे.

अक्षर जुळवणी

गार्गी वर्डवर्ल्ड, पुणे.

मुखपृष्ठ : ज्ञानेश्वर राऊत

खाजगी वितरणासाठी फक्त

ऋणनिर्देश

कोणत्याही नवीन गोष्टीचा जन्म एखाद्या संकल्पनेतूनच होत असतो. त्या संकल्पनेच्या पोटीच काहीतरी भव्यदिव्य होत असतं. अशाच एका संकल्पनेचं रुपांतर 'करिअरच्या विविध वाटा' या करिअर मार्गदर्शनपर पुस्तकात झाले.

आम्ही 'भिमराव गलांडे फौंडेशन' या सामाजिक संस्थेमार्फत विविध उपक्रम राबवत असतो. अशाच उपक्रमांपैकी, उद्याचा भारत घडवणाऱ्या विद्यार्थी बांधवांना योग्य मार्गदर्शन करण्यासाठी, करिअरविषयक पुस्तक निर्मितीची संकल्पना प्रत्यक्षात उतरवण्यासाठी अथर्व कम्यूनिकेशनच्या सहकाऱ्यांनी मदत केली.

आजचा तरुण वर्ग हा उद्याच्या भारताचा आधार स्तंभ असून त्याला सर्वार्थाने स्वयंपूर्ण व मजबूत बनविण्यासाठी 'भिमराव गलांडे फौंडेशन'च्या माध्यमातून अनेक स्तुत्य उपक्रमाची आखणी केली जाते.

सदर करिअर विषयक 'करिअरच्या विविध वाटा' या पुस्तिकेची निर्मिती होत असताना फौंडेशनच्या अनेक सदस्यांची बहुमूल्य अशी मदत झाली. एखादे कार्य हे केवळ एकट्याच्या जीवावर होऊ शकत नाही. तर त्यासाठी सर्वांचे सहकार्य, मार्गदर्शन त्याचप्रमाणे सर्व प्रकारची मदत करणाऱ्या फौंडेशनच्या सन्माननीय सदस्यांचा महत्त्वाचा वाटा आहे.

श्री. मंगेश कश्यप यांनी केलेल्या वेळोवेळीच्या मदतीमुळेच आज हे पुस्तक आपणापर्यंत पोहोचले आहे. त्याचप्रमाणे पुस्तिकेचे मुखपृष्ठ व लेखासाठीचे संकलन व संपादन श्री. ज्ञानेश्वर राऊत यांनी करून या कामात मोलाची साथ दिली.

या सर्वांबरोबरच आणखी एक असा सहकारी आहे की ज्याच्याशिवाय हे पुस्तक पूर्ण होऊ शकले नसते ते तो म्हणजे पुस्तकाच्या टायपिंगपासून अंतर्गत सजावटीपर्यंत एक हाती मेहनत घेणारे नंदिनी पब्लिशिंग हाऊसचे श्री. संतोष तांबोळी.

आपल्या सर्वांच्या लक्षात एक गोष्ट आली असेल की वरील परिच्छेदात सर्वांचे नामनिर्देश करण्यात आले आहेत, परंतु त्यांचे आभार मानले नाहीत. कारण या पुस्तिकेसाठी अथक परिश्रम घेणाऱ्या सर्व ज्ञात व अज्ञात कार्यकर्त्यांसंबंधीची कृतज्ञता व्यक्त करण्यापेक्षा त्यांच्या ऋणातच राहणे सर्वथैव उचित आहे असे मानून त्या सर्वांचे सहकार्य यापुढच्या सर्व उपक्रमांमध्ये देखिल असेच राहील

हीच अपेक्षा बाळगून आहे.

आमच्या प्रयत्नात काही उणिवा राहून गेल्या असल्यास, प्रयत्नपूर्वक पुढील आवृत्तीत सुधारणा करण्याचा प्रयत्न करू. विद्यार्थ्यांसाठीच्या या उपक्रमामुळे आम्हांस समाधान देखील मिळाले आहे.

धन्यवाद!

आपला ऋणांकित

भिमराव गलांडे

अध्यक्ष

भिमराव गलांडे फाँडेशन

वडगाव शेरी, पुणे.

संपादकीय

प्रिय,
विद्यार्थी मित्र-मैत्रिणींनो,

‘करिअरच्या विविध वाटा’ हे करिअर मार्गदर्शनपर पुस्तक सादर करित असताना अतिशय आनंद होत आहे. १० वी, १२ वी झाल्यानंतर तुमच्यासमोर मोठा प्रश्न असतो तो म्हणजे करिअर निवडण्याचा. आपल्या मनात करिअरविषयी नेमक्या काय कल्पना असतात. ‘करिअर’ या संकल्पनेतून आपल्याला काय अभिप्रेत असतं?

एक म्हणजे आपण निवडलेल्या क्षेत्रात दिर्घकाळ राहून पैसा व नाव कमवायचे आहे, या व्यतिरिक्त आपल्याला करिअरविषयी असे म्हणायचे असते की, मी निवडलेल्या क्षेत्राचा मला नीट अभ्यास करायचा आहे. खूप कामाचा अनुभव घ्यायचा आहे. या क्षेत्रात काम केल्याने मला समाधान मिळेल. थोडक्यात काय, तर आपल्या मनातील वरिल सर्व गोष्टीचा सर्व समावेशक अर्थ म्हणजे करिअर असे म्हणण्यास हरकत नाही.

विद्यार्थी दशेत करिअरविषयी निर्णय घेण्याचा टप्पा साधारणपणे इयत्ता दहावी पासून सुरु होतो. या टप्प्यात योग्य निर्णय घेण्यात तुम्ही यशस्वी ठरलात की, तुमची करिअरच्या दिशेने योग्य वाटचाल सुरु होते. त्यासाठी योग्य मार्गदर्शनाची गरज भासते.

अशा प्रकारचे मार्गदर्शन करण्याचा प्रयत्न ‘करिअरच्या विविध वाटा’ या पुस्तकाद्वारे केला आहे.

या पुस्तकात दहावी, बारावी नंतरच्या विविध ज्ञानशाखा, स्पर्धा परीक्षा, अभ्यास कौशल्य, कला कौशल्य, तांत्रिक शाखा, सैन्यदलातील करिअर, संगणक शिक्षण अशा विविध प्रकरणाचा समावेश करण्यात आला आहे. या पुस्तकाच्या माध्यमातून जे काही ज्ञान देण्याचा आम्ही प्रयत्न केला आहे. ते सर्व वाचक, विद्यार्थ्यांच्या नक्कीच कामी येईल ही आशा बाळगतो. तसेच माझ्या सर्व प्रिय विद्यार्थी मित्र-मैत्रिणींना करिअरसाठीच्या मनःपूर्वक शुभेच्छा देतो.

आपला आदरांकित
ज्ञानेश्वर राऊत
(संकलन-संपादन)

अनुक्रमणिका

१.	दहावी व बारावी नंतरच्या विविध ज्ञानशाखा	७
२.	कला शाखेतील करिअर	११
३.	वाणिज्य शाखेतील करिअर	१४
४.	विज्ञान शाखेतील करिअर	२०
५.	वैद्यकीय क्षेत्रातील करिअर	२६
६.	अभियांत्रिकी क्षेत्रातील करिअर	३९
७.	व्यवस्थापन - अमर्याद संधी मिळवून देणारे क्षेत्र	५१
८.	कृषी क्षेत्रातील करिअर - एक नवी दिशा	५८
९.	कायदा क्षेत्र - स्वतःची ओळख निर्माण करून देणारे क्षेत्र	६४
१०.	संगणक शिक्षण - काळाची गरज	६९
११.	तांत्रिक क्षेत्रातील करिअर	८४
१२.	औद्योगिक शिक्षण - स्वयंरोजगाराच्या नव्या दिशा	८७
१३.	दहावी नापासांसाठीचे करिअर	९१
१४.	भारतीय सेनादलातील करिअर	९५
१५.	राज्यसेवा परिक्षा - पूर्व तयारी	१०३
१६.	मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शन - वैद्यकीय क्षेत्राचा अविभाज्य घटक	११५
१७.	कला कौशल्य	११९
१८.	अभ्यास कौशल्याचा कानमंत्र	१३४

दहावी व बारावी नंतरच्या विविध ज्ञानशाखा

माध्यमिक शिक्षण खऱ्या अर्थाने पूर्ण होत जातं ते इ. दहावीची परीक्षा दिल्यानंतर आणि पुढे प्रश्न पडतो तो असा की, आता कोणत्या शाखेत प्रवेश घ्यायचा? त्यासाठी विद्यार्थी कोणता निकष लावतात, मला किती टक्के मार्क मिळाले? शेकडा ७० पेक्षा जास्त मार्क मिळाले तर विज्ञान शाखेत प्रवेश घ्यायचा. ५० ते ७० टक्के मार्क मिळविणारा विद्यार्थी मध्यम मार्ग निवडताना दिसतात तो मार्ग म्हणजे वाणिज्य शाखा. उर्वरित काही कला शाखेकडे वळताना दिसतात, तर काही आय. टी. आय. सारख्या व्यवसायाभिमुख कोर्ससाठी अॅडमिशन घेतात किंवा किमान कौशल्य अर्थातच तांत्रिक विभागात प्रवेश घेतात.

आता या दहावीनंतरच्या शाखांचा विस्तार कशा प्रकारे पुढे होत जातो. त्यांच्या उपशाखा कोणत्या ते आपण पाहू.

दहावीनंतर कला, विज्ञान, वाणिज्य आणि तांत्रिक (Technical) अशा चार शाखांचा उगम होतो.

या शाखा अंतर्गत प्रवेश घेतल्यानंतर त्यांचा विस्तार कसा होत जातो. ते खाली दिलेल्या मुद्द्यांवरून लक्षात येईल.

१) कला

कला शाखेत अॅडमिशन घेतल्यानंतर इयत्ता अकरावी व बारावी इयत्तेत मराठी, इंग्रजी, मानसशास्त्र, राज्यशास्त्र, हिंदी, इतिहास, सामाजिक शास्त्र, अर्थशास्त्र, भूगोल या विषयांचा पायाभूत अभ्यास अकरावी व बारावी इयत्तेत केला जातो.

बारावीनंतर पुढे काय?

बारावी कला उत्तीर्ण झाल्यानंतर पुढील कोर्सेससाठी प्रवेश घेता येतो.

- १) डी. एड.
- २) बी. एस. एल. एल. बी.
- ३) बी. ए. (अर्थशास्त्र, राज्यशास्त्र, मानसशास्त्र, मराठी, हिंदी, इंग्रजी, सामाजिक शास्त्र, भूगोल, संस्कृत, संगीत इ.)
- ४) आय. टी. आय.

५) व तत्सम सर्टिफिकेट कोर्सेस.

२) विज्ञान

विज्ञान शाखेत प्रवेश घेतल्यानंतर त्या विद्यार्थ्यांच्या बौद्धिक पातळीवर काहीसा ताण पडायला सुरुवात होते. या शाखेमध्ये प्रवेश घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांस असंख्य संधी निर्माण होतात. विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांमध्ये असलेली जिज्ञासू वृत्ती त्याला उच्च ध्येयापर्यंत पोहोचवण्यासाठी पुरेशी ठरते. विज्ञान शाखेमध्ये रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र, भौतिकशास्त्र, गणित या मुख्य विषयांचा समावेश होतो, तर मराठी व इंग्रजी या दोन मुख्य भाषा अभ्यासावयास असतात. भूगोल व कृषी क्षेत्राशी संबंधित विषय हे ऐच्छिक विषय असतात.

विज्ञान शाखेत १२वीनंतर पुढे काय ?

बारावीनंतर पुढील कोर्ससाठी प्रवेश घेता येतो.

१) वैद्यकीय (MEDICINE) शाखा

- १) एम. बी. बी. एस. (M. B. B. S.)
- २) बी. डी. एस. (B. D. S)
- ३) बी. फार्मसी. (B. Pharma)
- ४) बी. ए. एम. एस.
- ५) बी. एच. एम. एस.
- ६) पॅरामेडिकल कोर्सेस
 - अ) फिजिओथेरेपी
 - ब) सी. एम. एल. टी.
 - क) स्पीच थेरेपी
 - ड) नर्सिंग
 - इ) ऑप्टोमेट्री

२) अभियांत्रिकी (Engineering)

- १) सिव्हिल इंजिनियर
- २) मेकॅनिकल इंजिनियर
- ३) इलेक्ट्रॉनिक्स इंजिनियर
- ४) मेटॅलर्जी इंजिनियर
- ५) कॉम्प्युटर इंजिनियर
- ६) प्रॉडक्शन इंजिनियर
- ७) मरिन इंजिनियरिंग

३) तांत्रिक डिप्लोमा

- १) आय. टी. आय.

- २) एन. आय. आय. टी.
 - ३) व्ही. जे. टी. आय.
- ४) बी. एस्सी.
- १) सूक्ष्मजीवशास्त्र (Microbiology)
 - २) रसायनशास्त्र (Chemistry)
 - ३) भौतिकशास्त्र (Physics)
 - ४) संख्याशास्त्र (Statistics)
 - ५) गणित (Mathematics)
 - ६) वनस्पतीशास्त्र (Botony)
 - ७) प्राणिशास्त्र (Zoology)
 - ८) बायोकेमिस्ट्री (Biochemistry)
 - ९) इलेक्ट्रॉनिक्स (Electronics)
 - १०) विमाशास्त्र (Acturial science)
- ५) बी. एस्सी. (ऑग्रिकल्चर)
- ६) बी. सी. ए. (Bachelor of Computer Application)
- ७) बी. बी. ए. (Bachelor of Business Administration)
- ८) बी. सी. एस्. (Bachelor of Computer Science)
- ९) बी. एस्सी. (बायोटेक्नॉलॉजी)
- १०) बी. एस्सी. (आय. टी.)
- ११) बी. एस्सी. (हॉटेल मॅनेजमेंट)

३) वाणिज्य

वाणिज्य शाखेत प्रवेश घेतल्यानंतर या शाखेमध्ये मुख्यतः व्यवसाय आणि वित्तीय या दोन प्रमुख बाबी अभ्यासल्या जातात. उदा. अर्थशास्त्र, टॅक्सेशन (Taxation), वाणिज्य संघटन, अकाऊंटंसी, ऑडिटिंग, गणित, चिटणीसाची कार्यपद्धती, कॉस्टिंग या विषयांचा प्रामुख्याने अभ्यास केला जातो.

वाणिज्य शाखेत १२ वीनंतर पुढे काय ?

वाणिज्य शाखेमध्ये असंख्य संधी उपलब्ध आहेत. या संधी तुम्हाला पुढील वेगवेगळ्या कोर्सेससाठी प्रवेश घेऊन मिळविता येतील. अर्थविषयक सर्व घडामोडींचा अभ्यास वाणिज्य शाखेत केला जातो. वाणिज्य शाखेच्या पदवीधरांना पोस्ट ग्रॅज्युएशनसाठी वेगवेगळे कोर्सेस करता येतात. या कोर्सेसमध्ये प्रामुख्याने व्यवस्थापन, चार्टर्ड अकाऊंटंट, एम. कॉम. या ज्ञानशाखांचा समावेश होतो.

१२ वीनंतर पुढील कोर्सेस करता येतात.

- १) बी. कॉम.

- २) आय. सी. डब्ल्यू. ए. (cost accountant)
- ३) सी. एफ. ए. (chartered financial analyst)

वरील I. C. W. A. व CFA हे कोर्स ग्रॅज्युएशन चालू असताना पूर्ण करताना म्हणजेच बी. कॉम करत असताना पूर्ण करता येतात. त्यानंतर तुम्ही कॉस्ट अकॉउंटंट व चार्टर्ड फायनान्सशियल अॅनॅलिस्ट म्हणून काम करू शकता.

वाणिज्य शाखेतून पुढील सर्टिफिकेट कोर्स व डिप्लोमा सुद्धा करता येतात.

- १) डिप्लोमा इन अकॉउंटन्सी
- २) डिप्लोमा इन सेक्रेटरियल प्रॅक्टिस
- ३) डिप्लोमा इन कॉमर्स (D. Com)
- ४) सर्टिफिकेट कोर्स इन बुक किपींग अँड अकॉउंटन्सी
- ५) पर्सनल सेक्रेटरी
- ६) सर्टिफिकेट कोर्स इन शॉर्ट हॅन्ड टायपिंग

कला शाखेतील करिअर

कला शाखेतील विद्यार्थ्यांना योग्य वेळी मार्गदर्शन झाल्यानंतर या शाखेतील विद्यार्थ्यांना योग्य दिशा मिळते. बहुदा असे पाहावयास मिळते की, दहावीला कमी मार्क्स मिळाले म्हणून घेऊया आर्ट्स. पारंपरिक पद्धतीने महाविद्यालयात जाणे. रिझल्टचे टेन्शन बहुसंख्य विद्यार्थी घेताना दिसत नाहीत. त्यामुळे या शाखेतील विद्यार्थी दिशाहीन होताना दिसतो आहे. त्यासाठी या पुस्तकामधून योग्य मार्गदर्शन करण्याचा आमचा प्रयत्न आहे. कला शाखेत शिकत असताना प्रत्येक विषय विद्यार्थ्यांना गांभीर्याने घेतला, तर या शाखेमध्ये करिअरची मोठी संधी चालून आल्याशिवाय राहणार नाही. या शाखेत विषय निवड गांभीर्याने करायला हवी. विषय निवडताना विद्यार्थ्यांनी स्वतःचा कल तपासून पाहणे आवश्यक आहे.

कला शाखेतील विद्यार्थ्यांपुढे विषय निवडीचा प्रश्न सतत सतावत असतो.

इतिहास, सामाजिक शास्त्र, राज्यशास्त्र, अर्थशास्त्र, मराठी, इंग्रजी, हिंदी, तत्वज्ञान या सारखे कित्येक विषय विद्यार्थ्यांची झोप उडवतात.

कला शाखेच्या पदवी अभ्यासक्रमासाठी तीन विषय ऐच्छिक विषय असतात. पूर्वीच्या शिक्षण पद्धतीत विषय निवडीसाठी फारच कमी वाव असायचा; परंतु आता सुधारित अभ्यासक्रमानुसार काही महाविद्यालयांमध्ये मानसशास्त्र, अर्थशास्त्र असे खास विषय अभ्यासण्याची संधी मिळते आहे.

अर्थशास्त्राच्या अभ्यासाबरोबरच इंग्रजी साहित्याचा अभ्यासही करण्याची संधी काही नावाजलेल्या महाविद्यालयांत मिळते.

१) अर्थशास्त्र विषयातील करिअर

अर्थशास्त्र हा विषय जीवनाच्या साऱ्या अंगांना व्यापणारा आहे. अर्थशास्त्राचा अभ्यास असणाऱ्या

व्यक्तीस समाजामध्ये मोठे वलय प्राप्त होते. त्या विषयाला अनेक छटा आहेत. या छटा शोधणं व त्या वरती संशोधन करणे आवश्यक असते. शैक्षणिक अभ्यासक्रम पूर्ण करत असताना सद्यस्थितीतील आर्थिक घडामोडींवर विद्यार्थ्यांचे लक्ष असायला हवे. अर्थशास्त्राच्या अभ्यासाबरोबर उत्तम इंग्रजी साहित्याचा अभ्यास असणाऱ्या उमेदवारास मोठ्या प्रमाणावर संधी उपलब्ध होतात. पुस्तकी ज्ञानाबरोबरच व्यावहारिक ज्ञानाची जोड देणे महत्त्वाचे ठरते. त्यासाठी भरपूर अवांतर वाचन असणे गरजेचे असते. उद्योग व्यवसाय, ग्रामीण विकास, नियोजन, शेतीचे अर्थशास्त्र, भविष्य वेध घेऊन देशांच्या गरजांची मांडणी असे अनेक विषय यानंतर समोर येतात.

नोकरीच्या संधी

- १) अर्थशास्त्रीय संशोधक
- २) अर्थशास्त्रीय विश्लेषक
- ३) अर्थशास्त्रज्ञ रीसर्च फेलोशिप

या सारख्या पदांवर अनुभव व शिक्षण तर मिळतेच तसेच पगारही मोठ्या प्रमाणावर मिळतो.

भारतामधील नावाजलेल्या संस्थांमध्ये एम. ए. अर्थशास्त्र पूर्ण केलेल्या उमेदवारास गोखले इन्स्टिट्यूट पुणे, स्कूल ऑफ इकॉनॉमिक्स, दिल्ली या नामांकित संस्थांत संधी उपलब्ध आहेत. या शिवाय एम. ए. अर्थशास्त्र पदवीव्युत्तर पदवी मिळवल्यानंतर स्टॉक मार्केटमध्ये, शेअर बाजारात इन्शुरन्स एजन्सीमध्ये कोणत्याही कंपनीचा इन्व्हेस्टमेंट अॅनालिस्ट म्हणून सहज नोकरी मिळते. वृत्तपत्रात अर्थविषयक किंवा अर्थवृत्त संकलक म्हणून काम करण्याची संधी मिळते. परदेशात ही अर्थतज्ज्ञ उमेदवारास मोठ्या प्रमाणावर संधी उपलब्ध आहेत. कृषी अर्थतज्ज्ञ म्हणून देशातील कृषी उत्पादनापासून कृषी विपणनापर्यंत सर्वच बाबींमध्ये अर्थतज्ज्ञ मोलाची भूमिका बजावत आहे. अर्थतज्ज्ञांना कामगार धोरण, सामूहिक कामगार विमा अशा अनेक बाबींवर कंपन्यांना सल्ला देण्याचे काम असते. शासकीय सेवेतील वित्त अधिकाऱ्यांना कालांतराने जागतिक बँक, आशिया बँक अथवा आय. एम, एफ तसेच संयुक्त राष्ट्रांच्या अर्थविषयक समितीमध्ये नियुक्तीची संधी मिळते.

अर्थशास्त्राचे विशेष अभ्यासक्रम शिकवणाऱ्या संस्था

- १) गोखले इन्स्टिट्यूट ऑफ पॉलिटिक्स अँड इकॉनॉमिक्स, डेक्कन जिमखाना, पुणे ४११ ००४
- २) राजस्थान विद्यापीठ, जयपूर, बी. एस्सी. (इकॉनॉमिक्स)
- ३) बिली इन्स्टिट्यूट ऑफ सायन्स, पिलानी एम. एस्सी. (इकॉनॉमिक्स)
- ४) गुजरात विद्यापीठ, अहमदाबाद. एम. ए. (रूरल इकॉनॉमिक्स)
- ५) अवश्र विद्यापीठ, फैजाबाद, एम. ए. (इंडियन कल्चर अँड इकॉनॉमिक्स)

२) मानसशास्त्रविषयक करिअर

मानसशास्त्र हे मानवी मनाचा शोध घेणारे शास्त्र म्हणून ओळखले जाते. मानवी मनाची जडण घडण कशा पद्धतीने होते व व्यक्तिमत्त्वावर त्या जडणघडणीचा कसा परिणाम होतो याची मीमांसा या

शास्त्रामध्ये केली जाते. मानसशास्त्र हे सोपे शास्त्र वाटते म्हणून तो विषय निवडताना विद्यार्थी दिसतात. पदवीनंतर हा विषय फार कष्ट करून अभ्यासावा लागतो.

भारतामध्ये तसेच जगभरात या विषयावर प्रचंड मोठ्या प्रमाणावर संशोधन सुरू आहे.

मानसशास्त्र हा विषय अनेक विद्यापीठांतून पदविका व पदवी अभ्यासक्रम म्हणून उपलब्ध आहे.

१) बालमानसशास्त्र २) औद्योगिक मानसशास्त्र (Industrial psychology) ३) रुग्णविषयक मानसशास्त्र (clinical psychology) ४) वर्तणुक मानसशास्त्र (Behavioural psychology)

या मानसशास्त्राच्या विविध उपशाखांमध्ये करिअर करण्याची संधी उपलब्ध आहेत.

बी. ए. (मानसशास्त्र) पूर्ण केल्यानंतर मानसशास्त्रासंबंधित काऊन्सेलिंगसाठीचे विविध अभ्यासक्रम उपलब्ध आहेत.

एम. ए. मानसशास्त्र, तसेच clinical psychology (रुग्णविषयक मानसशास्त्र) स्पेशलायझेशन केल्यास स्वतः तज्ज्ञ म्हणून प्रॅक्टिस सुद्धा करू शकतो. तसेच व्यक्तिमत्त्व विकास, काऊन्सेलिंग करता येते. या प्रॅक्टिसमध्ये सुद्धा बऱ्यापैकी पैसा कमावला जातो.

३) इतिहास विषयातील करिअर

इतिहास विषयामध्ये करिअर करू इच्छिणाऱ्या विद्यार्थ्यांना बी. ए. इतिहास व पुढे एम. ए. इतिहास करून प्राध्यापक होता येते. तसेच इतिहास संशोधन मंडळाच्या माध्यमातून इतिहासकालीन संशोधन करता येते.

नोकरीच्या संधी मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध नसल्या तरीही स्पर्धा परीक्षांमध्ये इतिहासाचा फार मोठा उपयोग होतो.

पुरातत्त्व विभागामध्ये नोकरीच्या काहीशा संधी उपलब्ध आहेत. इतिहास विषय महाराष्ट्रातील तसेच भारतातील बहुतांश सर्वच विद्यापीठांमध्ये शिकविला जातो.

४) सामाजिकशास्त्र विषयातील करिअर

सामाजिकशास्त्र विषय समाजाच्या सर्व अंगांना स्पर्श करणारे शास्त्र आहे. समाजाची रचना, न्यायव्यवस्था, सामाजिक घडामोडी, कुटुंब पद्धती अशा सर्व सामाजिक घटकांचा या शास्त्रामध्ये अभ्यास केला जातो. सामाजिक शास्त्राचा अभ्यास हा सामाजिक जडण घडणीचा सूक्ष्मपणे करावा लागतो. स्पर्धा परीक्षांमध्ये सामाजिक शास्त्र (sociology) या विषयाचा मोठ्या प्रमाणावर फायदा होतो.

बी. ए. (सामाजिक शास्त्र) केल्यानंतर एम. एस. डब्ल्यू. (M. S. W.) सारखा कोर्स पूर्ण केल्यानंतर स्वयंसेवी संस्थांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर नोकरीच्या संधी उपलब्ध आहेत. एम. ए. (सामाजिक शास्त्र) पूर्ण केल्यानंतर प्राध्यापक म्हणून नोकरीची संधी मिळू शकते.

सामाजिक शास्त्र विषयाचा अभ्यासक्रम बहुतांश सर्व विद्यापीठांमध्ये उपलब्ध आहे.

वरील विषयांव्यतिरिक्त भूगोल, राज्यशास्त्र, मराठी, हिंदी, इंग्रजी, तत्त्वज्ञान, संगीत, संस्कृत या विषयांत देखील करिअरची संधी उपलब्ध आहेत. फक्त गरज आहे ती स्वतःला झोकून देऊन अभ्यास करण्याची आणि योग्य विषय निवडण्याची.

□

वाणिज्य शाखेतील करिअर

व्यापार शिक्षण, कॉस्ट अकाउंटिंग, चार्टर्ड अकाउंटंट अशा आर्थिक, औद्योगिक, व्यावसायिक क्षेत्रांना व्यापून उरणाऱ्या वाणिज्य शाखेतील करिअरविषयी थोडेसे...

पूर्वी इंजिनिअरिंग किंवा मेडिकलला प्रवेश मिळाला नाही, तर मग जा कॉमर्सला - असा उपदेश केला जात असे. कॉमर्स हे एक उपेक्षित आणि दुर्लक्षित कार्यक्षेत्र म्हणून बघितलं जाई. या क्षेत्रात करिअर करायला चांगली संधी आहे व शाखेला ग्लॅमरही मिळालं आहे.

वाणिज्य क्षेत्रामध्ये अनेक वेगवेगळ्या विषयांमध्ये स्पेशलायझेशन करता येतं. कॉमर्स म्हणजे व्यापार शिक्षण, कॉस्ट अकाउंटिंग, चार्टर्ड अकाउंटंट, फायनान्शियल अकाउंटंट, परदेश व्यापार प्रशिक्षण अशा अनेक विषयांत स्वतंत्र पदव्या आणि पदविका मिळतात.

भारतातील अनेक उद्योगसमूहांचे अध्यक्ष कॉमर्स विषयातील पदवीधर आहेत. या उद्योगपतींनी अर्थव्यवस्थापनाची मूलतत्त्वे आणि करनियोजन या विषयांचा सखोल अभ्यास केल्यामुळेच ते यशाच्या उच्च शिखरावर विराजमान झाले आहेत. वाणिज्य क्षेत्रात नुसती पदवी मिळवून निभाव लागणं कठीण आहे. त्यामुळे या क्षेत्राला पूरक ठरणारं शिक्षण घेतल्यास त्याचा उपयोग होतो. वाणिज्य क्षेत्रातील पदवी घेऊन बँक, विमाक्षेत्र, शेअर मार्केट अशा अनेक ठिकाणी नोकरीची चांगली संधी मिळू शकते.

वाणिज्य क्षेत्रातील स्पर्धा परीक्षा

(अ) संघ लोक सेवा आयोग (केंद्र सरकारसाठी)

१. नागरी सेवा परीक्षा -

इंडियन ऑडिट व अकौंट्स सर्व्हिस.

इंडियन डिफेन्स अकौंट्स सर्व्हिस.

इंडियन सिव्हिल अकौंट्स सर्व्हिस.

इंडियन रेल्वे अकौंट्स सर्व्हिस.

इंडियन पोस्ट्स व टेलीग्राफ्स फायनान्स सर्व्हिस, सेंट्रल ट्रेड सर्व्हिस.

वरील परीक्षांना पात्रता : पदवी, वय : २१ ते ३० वर्षे.

२. इंडियन इकॉनॉमिक / स्टॅटिस्टिकल सर्व्हिस (केंद्र सरकारसाठी)
पात्रता : इंडियन इकॉनॉमिक सर्व्हिस इकॉनॉमेट्रिक्स) वय २१ ते ३०.
स्टॅटिस्टिकल सर्व्हिस - पीजी (स्टॅट्स / मॅथे मॅ. स्टॅट्स / अप्ला - स्टॅट्स)
वय : २१ ते ३०.
- (ब) कर्मचारी निवड आयोग (केंद्र सरकारसाठी)
इकॉनॉमिक्स / स्टॅटिस्टिकल इन्व्हेस्टिगेटर -
पात्रता - पदवी (इकॉ. / मॅथ्स / स्टॅट्स) वय २० ते २६.
डिस्ट्रिक्ट सेव्हिंग्स ऑफिसर - पात्रता - पदवी. वय : २२ ते २७.
- (क) महाराष्ट्र लोकसेवा आयोग (महाराष्ट्र सरकारसाठी)
(महाराष्ट्र फायनान्स व अकौंट्स ऑफिसर - पात्रता - पदवी. वय : १९ ते ३०.
- (ड) मिनिस्ट्री ऑफ डिफेन्स कमिशनड ऑफिसर
कमिशनड ऑफिसर अकौंट्स - पात्रता - बी. कॉम. पहिला वर्ग. वय : २० ते २३.
एम. कॉम. पहिला वर्ग. वय : २० ते २५.
- (ई) एल. आय. सी. / जी. आय. सी.
असिस्टंट अॅडमिनिस्ट्रेटिव्ह ऑफिसर व असिस्टंट
डेव्हलपमेंट ऑफिसर पात्रता - पदवी : ५०%, वय : २१ ते २६ / २१ ते २८.
- (फ) बँकिंग प्रोबेशनरी ऑफिसर : पात्रता - पदवी, वय : २१ ते २६.
याशिवाय अनेक सरकारी / अर्थसरकारी / खाजगी प्रतिष्ठाने वाणिज्य कर्मचाऱ्यांची भरती
स्पर्धा परीक्षाद्वारे करतात.

चार्टर्ड अकौंटंट

वाणिज्य क्षेत्र निवडल्यानंतर अनेकांचा कल 'सी. ए.' करण्याचाच असतो. व्यापारी संस्था, वित्त संस्था, सरकारी, निमसरकारी आणि खाजगी संस्थांचे आर्थिक व्यवहार ठीकठाक आहेत किंवा नाही हे चार्टर्ड अकौंटंट पाहतो. त्याचप्रमाणे अकौंटंट विभागात काम करणाऱ्या कर्मचाऱ्यांवर देखभाल ठेवण्याचे कामही त्याला पार पाडावे लागते. वर्षभरातील व्यवहारांच्या पावत्या आणि बिले यांचं निरीक्षणाचे कामही करण्याची जबाबदारी त्याच्यावर असते. योग्य त्या लेखा व ह्यांमध्ये पैशाच्या व्यवहाराची नोंद केली जाते किंवा नाही यावर लक्ष ठेवण्याप्रमाणेच संस्था आपले कर, परवाने याबाबतीत भरावे लागणारे पैसे योग्य वेळी भरले जातात अथवा नाही, याची काळजी घेतो. वार्षिक आर्थिक परिपत्रक तयार करून त्यात जमा, खर्च याविषयी नोंदी करतो. चार्टर्ड अकौंटंटकडून संस्थेच्या लेखा परीक्षणास कायद्याने संमती दिली आहे. त्याने एकदा हे परीक्षण केले की, त्या संस्थेचा वार्षिक आर्थिक व्यवहार मान्य केला जातो. 'सी. ए.' हा व्यवसाय म्हणूनच खूप प्रतिष्ठेचा समजला जातो. त्याचप्रमाणे स्वतंत्र व्यवसायही करता येतो.

शैक्षणिक पात्रता :

चार्टर्ड अकौंटंट होण्यासाठी फाउंडेशन, इंटरमिजिएट आणि फायनल अशा तीन परीक्षा उत्तीर्ण होणे गरजेचे असते. मे आणि ऑक्टोबर - नोव्हेंबर अशा वर्षातून दोनदा या परीक्षा घेतल्या जातात. फाउंडेशननंतर एखाद्या सी. ए.च्या हाताखाली काम करून अनुभव मिळवणंही गरजेचं असतं. त्याचप्रमाणे या परीक्षेचा निकाल अवघा दोन ते तीन टक्के इतकाच लागत असल्याने अतिशय हुशार असूनही पहिल्या प्रयत्नातच उत्तीर्ण झाल्याची उदाहरणं अगदी हाताच्या बोटांवर मोजण्याइतकीच आहेत. त्यामुळे प्रयत्नातील सातत्य आवश्यक. त्यामुळे एकदा का 'सी.ए.' ची पायरी ओलांडली की, पुढचा मार्ग सुकर असतो.

सी. ए. च्या परीक्षेसाठी पंजीकरण खालील संस्थेत होते.

जॉईंट डायरेक्टर ऑफ स्टडीज, वेस्टर्न इंडिया रीजनल कौन्सिल ऑफ इन्स्टिट्यूट ऑफ चार्टर्ड अकौंटंट्स, २७, कफ परेड, कुलाबा, मुंबई - ४०० ००५.

संस्था व तिच्या शाखांचे पत्ते

१. इन्स्टिट्यूट ऑफ चार्टर्ड अकौंटंट्स ऑफ इंडिया, मथुरा रोड, पीबी २६८, नवी दिल्ली - ११०००२.
२. इन्स्टिट्यूट ऑफ चार्टर्ड अकौंटंट्स ऑफ इंडिया, वेस्टर्न रीजन, २७, कफ परेड, कुलाबा, मुंबई - ४०० ००५.
३. इन्स्टिट्यूट ऑफ चार्टर्ड अकौंटंट्स ऑफ इंडिया, पुणे शाखा, २८ अ, बुधवार पेठ, अप्पा बळवंत चौकाजवळ, पुणे.
४. सदर्न रीजनल सेक्रेटारिएट, १२२, नुगंम्बकम् हाय रोड, पीबी-३३१४, मद्रास - ६०००३४
५. ईस्टर्न रीजनल सेक्रेटारिएट, ७, रसेल स्ट्रीट, कलकत्ता - ७०००७१.
६. सेंट्रल रीजनल सेक्रेटारिएट, १६/१७, सिव्हिल लाईन्स, कानपूर - २०८००१.
७. नॉदर्न सेंट्रल रीजनल सेक्रेटारिएट, दुसरा मजला, अनेक्स, आयपी मार्ग, नवी दिल्ली - ११०००२.

कॉस्ट अँड वर्क्स अकौंटंट (आय. सी. डब्ल्यू. ए.)

वाणिज्य क्षेत्रात कॉस्ट अकौंटंट ही एक महत्त्वाची शाखा आहे. उत्पादन केलेल्या वस्तूंची किंमत ठरवणं हे खूपच कौशल्याचं आणि हुशारीचं काम आहे. कारण बाजाराचा ट्रेन्ड काय आहे ? त्या उत्पादनाच्या इतर प्रतिस्पर्ध्यांनी त्यांच्या उत्पादनाची किती किंमत ठेवली आहे ? त्यांच्यापेक्षा किंमत कमी ठेवूनही फायदा होईल का ? त्या किंमतीतून खर्च वजा जाता उत्पादकाला नफा होणार आहे नं ? या सगळ्याचा कॉस्ट अकौंटंटचा अभ्यास असावा लागतो. त्यासाठी बाजाराची आणि उत्पादनाची संपूर्ण माहिती त्याला असावी लागते. तरच तो किंमत ठरविण्यासाठी वेगवेगळ्या योजनांचा विचार करू शकतो आणि त्यावर नियंत्रणही ठेवू शकतो. हेच त्याचं मुख्य काम आहे.

अर्थात केवळ उत्पादनाची किंमत ठरवणंच नाही तर त्या उत्पादनाबरोबर दिल्या जाणाऱ्या सेवेचं

मूल्यही त्यालाच ठरवायचं असतं. मग त्यासाठी उत्पादनाला लागणारा कच्चा माल, त्यावरचा खर्च, लागणारी यंत्रसामुग्री, यंत्रांची दुरुस्ती, त्याचा खर्च, कामगारांचं वेतन, त्यांना दिल्या जाणाऱ्या सुविधांचा खर्च, कारखान्याच्या जागेचा खर्च, वीज-पाण्याचा खर्च, मार्केटिंगचा खर्च, विक्री व्यवस्थेचा खर्च, कर्जाऊ रकमेवरचं व्याज, नंतर दिल्या जाणाऱ्या सेवेचा खर्च, ट्रान्सपोर्टचा खर्च इतर खर्च इत्यादी सगळ्या गोष्टींचा अंदाज घेऊन, अभ्यास करून मग वस्तूंच्या किंमती कॉस्ट अकॉउंट ठरवतो. एकूण जमाखर्चाचा मेळ घालून आहे त्या व्यवस्थेत किती प्रमाणात उत्पादन घेता येईल याचा आराखडा कॉस्ट अकॉउंट करत असतो. अनावश्यक खर्च, कामचुकारपणा, विनाकारण मालाचा वापर या सर्व गोष्टींवर नियंत्रण ठेवणं, त्यावर उपाययोजना करणे ही जबाबदारीही असते. आर्थिक व्यवहारातील दोष दूर करणं तसंच वार्षिक आढाव्यावरून भविष्यातील किंमतींचा अंदाज हे कॉस्ट अकॉउंटच मालकाला देतो. या क्षेत्रात कामाला करिअरला संधी खूपच आहे. मात्र त्यासाठी विषयाच्या अभ्यासाबरोबरच वाणिज्य शाखेचं ज्ञान आणि मृदू पण ठाम बोलणं, प्रभावी आकर्षक व्यक्तिमत्वं जर असेल तर या क्षेत्रात उत्तम काम करण्यासाठी ते नक्कीच फायदेशीर ठरतं.

कॉस्ट किंवा वर्क्स अकॉउंट परीक्षेसाठी पात्रता -

विद्यार्थी १२वी उत्तीर्ण पाहिजे. १२वी नंतर प्रवेश परीक्षा देऊन मध्यमा परीक्षेसाठी पात्र होता येतं. किंवा वाणिज्य शाखेचा पदवी मिळवल्यानंतर (किमान ५० टक्के गुण) थेट मधल्या परीक्षेलाही बसता येतं. प्रवेश परीक्षेसाठी गणित, इंग्रजी व सामान्य ज्ञान असे तीन पेपर असतात. मध्यमा आणि अंतिम परीक्षेचा कालावधी १२ महिन्यांचा असतो. परीक्षेचे शिक्षण पोस्टाने पत्राद्वारा अथवा प्रत्यक्ष वर्गामध्ये दिले जाते. पण ते सक्तीचं आहे. मुंबईत पत्रामार्फत शिक्षण - डिरेक्टोरेट ऑफ कौचिंग अॅडमिनिस्ट्रेशन, वेस्टर्न इंडिया रीजनल कौन्सिल ऑफ इन्स्टिट्यूट ऑफ कॉस्ट अॅड वर्क्स अकॉउंट्स ऑफ इंडिया, रोहित चेंबर्स, घोषा स्ट्रीट, ४था मजला, मुंबई १ या ठिकाणी दिलं जातं.

प्रशिक्षण देणाऱ्या संस्था

१. इन्स्टिट्यूट ऑफ कॉस्ट अॅड वर्क्स अकॉउंट्स ऑफ इंडिया, १२, सदर स्ट्रीट, कलकत्ता - ७०० ०१६
२. इन्स्टिट्यूट ऑफ कॉस्ट अॅड वर्क्स अकॉउंट्स ऑफ इंडिया, ३ इन्स्टिट्यूशनल एरिया, लोदी रोड, नवी दिल्ली ११० ००३
३. इन्स्टिट्यूट ऑफ कॉस्ट अॅड वर्क्स अकॉउंट्स ऑफ इंडिया, वेस्टर्न इंडिया रीजनल कौन्सिल, रोहित चेंबर्स, घोषा स्ट्रीट, चौथा मजला, मुंबई - ४०० ००१
४. सदर इंडिया रीजनल कौन्सिल ऑफ आयसीडब्ल्यूएआई, ६५, एमोर, मद्रास - ६००००८
५. पूना इन्स्टिट्यूट ऑफ कॉस्ट अकॉउंट्स, शाहू कॉलेज रोड, कमर्शियल कॉम्प्लेक्स, फेज २, लक्ष्मीनगर, पुणे ४११ ००९
६. ईस्टर्न इंडिया रीजनल कौन्सिल ऑफ आयसीडब्ल्यूएआई, ८४, हरीश मुखर्जी मार्ग, कलकत्ता - ७०० ०२५
७. चॅप्टर ऑफ कॉस्ट अकॉउंट्स, १७३०, राजारामपुरी, ६वी गल्ली, कॉम्प्युटर क्लबजवळ, कोल्हापूर - ४१६ ००८

८. चॅप्टर ऑफ कॉस्ट अकॉंटंट्स, तर्फे एलएसडी कॉलेज, अंबाझरी मार्ग, गांधीनगर, नागपूर - ४४० ०१०
९. चॅप्टर ऑफ कॉस्ट अकॉंटंट, १, जयश्री, विश्वदीप, गंगापूर रोड, नाशिक - ४२२००२.

कंपनी सेक्रेटरी

‘सी. ए.’ प्रमाणेच कंपनी सेक्रेटरी (सी. एस.) हा हुद्दा सुद्धा अत्यंत प्रतिष्ठेचा मानला जातो. मागील काही वर्षांमध्ये व्यापारी क्षेत्रामध्ये झालेली प्रचंड वाढ आणि सरकारचे गुंतागुंतीचे नियम यामुळे औद्योगिक प्रतिष्ठानांवर खूप मोठा भार पडला आहे. या परिस्थितीवर तोडगा म्हणून एक स्वतंत्र यंत्रणा उभारण्यात आली. भारत सरकारने १९८० मध्ये केलेल्या कायदानुसार प्रत्येक प्रतिष्ठानास कंपनी सेक्रेटरी ठेवण्याची सक्ती करण्यात आली आहे. प्रतिष्ठानातील गुंतवणूक ५० लाख किंवा त्यापेक्षा अधिक असल्यास कंपनी सेक्रेटरीची नेमणूक करण्यात आली आहे.

कंपनी सेक्रेटरीचे काम म्हणजे दैनंदिन व्यवहारातील कायदे, नियम, बंधने यांची कायद्याच्या दृष्टिकोनातून चिकित्सा करून त्याचे इतिवृत्त प्रतिष्ठानच्या नियामक मंडळासमोर देणे हे आहे. कायद्याप्रमाणे काम करणे अन् त्यानुसार प्रतिष्ठानमधील इतर विभागांचे कामकाज होत आहे ना हे पाहणे, हाताखाली काम करणाऱ्या सर्व कर्मचाऱ्यांकडून कायद्याचे पालन करून घेणे, शेअर बाजाराची दखल घेणे, बैठका घेणे, आर्थिक आराखडा तयार करणे, जमा-खर्चावर नियंत्रण ठेवणे त्याचप्रमाणे मालक आणि कर्मचारी यांच्यामध्ये योग्य तो समन्वय राखून सुसंवाद निर्माण करण्याचे कामही त्याला करावे लागते.

सी. ए. या परीक्षेप्रमाणे सी. एस. होण्यासाठीही तीन परीक्षा उत्तीर्ण व्हाव्या लागतात. फाउंडेशन, इंटरमिजिएट आणि फायनल अशा तिन्ही परीक्षांनंतर कंपनी सेक्रेटरी होता येते. जागतिकीकरण आणि व्यापारीकरणामुळे अनेक नवनव्या कंपन्या भारतात दाखल होत आहेत. तसेच त्यांच्या शाखांचा देशभर विस्तारही होतोय. त्यामुळे कंपनी सेक्रेटरीसाठी मागणी नक्कीच वाढणार. बुद्धिमत्तेला अथक परिश्रमाची जोड मिळाली, तर कंपनी सेक्रेटरी होणे अवघड निश्चितच नाही.

संस्थेचा पत्ता

इन्स्टिट्यूट ऑफ कंपनी सेक्रेटरीज ऑफ इंडिया, आयसीएसआय हारुस, २२, इन्स्टिट्यूशनल एरिया, लोदी रोड, नवी दिल्ली ११०००३

ज्या कंपनीची शेअर गुंतवणूक रु. ५० लाखाहून जास्त आहेत. एक कंपनी सेक्रेटरी नेमणं आवश्यक आहे. ५० लाखाहून कमी असल्यास कंपनी सेक्रेटरी इंटरमिजिएट उत्तीर्ण असली तरी चालेल.

कंपनी सेक्रेटरी इन्स्टिट्यूटच्या महाराष्ट्रातील शाखा

- १) जॉली मेकर - १, १ला मजला, बजाज भवन शेजारी, नरिमन पॉईंट, मुंबई - ४०००२१
- २) २३, मुकुंदनगर कॉर्नर, लेन नं. १, गुप्ते मार्केट, जोशी हॉस्पिटलजवळ, पुणे - ४११ ०३७

कोचिंग इन्स्टिट्यूट

एमकेएस इन्स्टिट्यूट ऑफ मॅनेजमेंट स्टडीज व रीसर्च, एनएल हायस्कूल कंपाउंड, ऑफ

एसव्ही रोड, मालाड (प.) मुंबई - ४०० ०६४

अॅक्चुअरी

आजकाल जीवनाची कोणत्याच वयात कोणीही हमी देऊ शकत नाही. जरी सायन्स खूप पुढे गेलं असलं तरी अनेक रोगांवर अजूनही ठोस उपाय सापडलेले नाहीत. तसंच वाढते अपघात, वाढते प्रदूषण, प्रचंड मानसिक ताण, कामाचं प्रचंड ओझं आणि वाढती स्पर्धा यामुळे मृत्यूचं सावट सततच आपल्यावर असतं. त्यामुळे हे सर्व धोके लक्षात घेऊन आपल्यानंतर आपल्यावर अवलंबून असलेल्या व्यक्तींच्या भविष्याची वेळीच सोय करणं आणि त्यासाठी किती रकमेचे जीवन विम्याचे हप्ते भरावे लागतील हे सांगणारं शास्त्र म्हणजे अॅक्चुअरी शास्त्र. ही सर्व आकडेमोड करणारे अॅक्चुअरी. सध्या या शाखेलाही जीवनातील अनेक धोक्यांमुळे खूपच महत्त्व आले आहे. त्यामुळे या शाखेत चांगलं करिअर नक्कीच होऊ शकतं.

व्यक्तीचा मृत्यू, अपंगत्व, जखमा तसेच आग लागणं, चोरी, स्फोट व इतर दूरवस्था यापासून मालमतेचं नुकसान याबद्दलची तपशीलातील माहिती अनेक साधनांद्वारे अॅक्चुअरी गोळा करतो. धोक्याचा कालावधी लक्षात घेऊन, त्याचं मूल्य लक्षात घेऊन धोक्याचे दर, पैशाची आवक आणि व्यक्तीची आजची व पुढची आर्थिक उलाढाल लक्षात घेऊन तो विम्याचे हप्ते ठरवतो. मात्र नवीन सुधारणा, व्यापारी कल, कायदे, सामाजिक - राजकीय बदल या सगळ्याचा परिणाम विमा व्यापारावर होऊ शकतो. त्यामुळे या क्षेत्रातील ताजी माहितीही त्याला सतत असावी लागते. त्याचा सगळ्याचा चांगला अभ्यास असावा लागतो. तसंच सेवानिवृत्ती आणि विम्याच्या योजनाही हाच करतो. या संघटनांना, कर्मचाऱ्यांना द्याव्या लागणाऱ्या रकमाही हाच ठरवतो. विमा पॉलिसीचे तपशीलही, हप्त्याच्या रकमा, कालावधी अॅक्चुअरी ठरवतो. या विषयीचे भाषण, वृत्तविशेष तसंच लेख तयार करणे ही सुद्धा अॅक्चुअरीचीच जबाबदारी असते. त्यामुळे वेगळं करायची इच्छा असणाऱ्यांची या क्षेत्रात नक्कीच वाव आहे.

अॅक्चुअरीचे प्रशिक्षण देणारी संस्था

- १) अॅक्चुअरिल सोसायटी ऑफ इंडिया, ९, जीवनउद्योग, २७८, डी. एन. रोड, फोर्ट, मुंबई - ४००००१.
- २) बिशप हेबर कॉलेज, तिरूचिरपल्ली - ६२००१७.

ज्यांच्याकडे अॅक्चुअरिल सोसायटी ऑफ इंडियाची असोसिएट मॅम्बरशीप आहे अशांची एलआयसी मध्ये श्रेणी प्रथम श्रेणी अधिकारी म्हणून नियुक्ती होऊ शकते.

एलआयसी पत्ता : सेंट्रल ऑफिस, योगक्षेमं, जीवन बीमा मार्ग, मुंबई - ४०००२१.

एलआयसी अॅक्च्युरीअल अॅप्रेंटिसचीटी भरती करते.

पात्रता : पदवी (एम/एस)/ बी. कॉम. (स्टॅट्स / अॅक्च्युअरियल सायन्स - ६०%) - कालावधी - ३ वर्षे, - वय : १८ ते २५.

भरती लिखित परीक्षेद्वारे.

परीक्षेची केंद्रं : भोपाळ, मुंबई, कलकत्ता, दिल्ली, हैद्राबाद.

□

४

विज्ञान शाखेतील करिअरच्या संधी

महाराष्ट्राच्या अनेक शहरांतून दहावीत सत्तर टक्के मार्क नसतील, तर अकरावी विज्ञान शाखेमध्ये प्रवेश मिळत नाही. तरी सुद्धा मिळालेल्या गुणापेक्षा त्या विद्यार्थ्यांचा एकूणच कल कोणत्या शाखेकडे आहे, हे पाहणे गरजेचे आहे. विज्ञान शाखा ही सर्व शाखांमध्ये विस्तारलेली आहे. विज्ञान शाखेचा विद्यार्थी कला, वाणिज्य शाखेत जाऊ शकतो; परंतु कला, वाणिज्य शाखेचा विद्यार्थी मात्र विज्ञान शाखेत प्रवेश घेऊ शकत नाही.

विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांस कमी मार्क्स मिळाल्यास त्यास तेरावीला नव्याने प्रवेश घ्यावा लागतो. १२ वी विज्ञान शाखेच्या या विद्यार्थ्यांला त्याचा गंधही नसतो. त्यामुळे त्याचा शिकण्याचा उरला सुरला इंटरेस्ट निघून जाण्याची भीती असते. विचारपूर्वक प्रवेश घेतलेल्या विद्यार्थ्यांला विज्ञान शाखेत प्रवेश घेतल्यानंतर अमर्याद संधी उपलब्ध आहेत. विज्ञान शाखेमधील विद्यार्थी उत्तम गुणाने उत्तीर्ण झाला तर अभियांत्रिकी व वैद्यकीय शाखेमध्ये त्याचा प्रवेश निश्चित होतो. अभियांत्रिकी व वैद्यकीय शाखेबद्दल आपण पुढच्या प्रकरणामध्ये पाहू.

अभियांत्रिकी व वैद्यकीय शाखेव्यतिरिक्त करिअरच्या असंख्य संधी या शाखेत उपलब्ध आहेत. १२ वी विज्ञाननंतर बीएस्सी. रसायनशास्त्र, सूक्ष्मजीवशास्त्र, प्राणीशास्त्र, वनस्पतीशास्त्र, संख्याशास्त्र, गणित, भौतिकशास्त्र, जैवतंत्रज्ञान (बायोटेक्नॉलॉजी), बायोइन्फोर्मेटिक्स, बायोकेमिस्ट्री, जेनेटिक्स अशा अनेक प्रकारच्या विषयांमध्ये करिअरच्या प्रचंड संधी निर्माण झाल्या आहेत. त्यातील काही विषयातील करिअर संबंधी चर्चा करू.

रसायनशास्त्र विषयातील करिअर

रसायनशास्त्र एक अजब गमतीचं शास्त्र आहे. त्यात अनेक अंगांनी शिकता येते. प्रगती करता येते. नोकरी व व्यवसाय दोन्ही करता येणे शक्य आहे. पदवीपर्यंत ठराविक शिक्षण घेऊन होते. त्यासाठी उत्तम गुण आवश्यक असतात. चांगल्या अभ्यासक्रमासाठी, पदव्युत्तर शिक्षण प्रवेशासाठी तीव्र स्पर्धा असते. रसायनशास्त्रामध्ये ऑर्गॉनिक, इंडस्ट्रियल, अॅप्लाइड केमिस्ट्री अशा विषयांत स्पेशलायझेशन करता येते. केमिस्ट्रीमधील संशोधनातून शिकता आलं तर नव्या दिशा कळतात. नॅशनल केमिकल लॅबोरेटरी, पुणे, इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ सायन्स, बेंगलोर येथे संशोधन संस्था कार्यरत आहेत.

औषधशास्त्राशी संबंधित फाईन केमिकल्स, इंटरमिजिएट्स हाही एक नवीन प्रांत वाढीस लागलेला आहे. पेलस एक्रोसोलस यातही नवीन गोष्टी घडत आहे. कृत्रीम खाद्यरंग, खाद्यचवी तयार करण्याकडेही संशोधन चालू आहे.

बीएस्सी नंतर एमएस्सी ऑर्गॉनिक, भौतिक-रसायन शास्त्र, अॅनालिटिकल केमिस्ट्रीमध्ये स्पेशलायझेशन केल्यानंतर केमिकल्स इंडस्ट्रीमध्ये मोठ्या प्रमाणावर संधी उपलब्ध आहे.

सूक्ष्मजीवशास्त्रातील करिअर

वैद्यकीय क्षेत्राशी निगडित असलेला सूक्ष्मजीवशास्त्र हा विषय एक नावाजलेले क्षेत्र म्हणून पुढे येत आहे. बीएस्सी. सूक्ष्मजीवशास्त्र हा विषय मोजक्याच कॉलेजमध्ये उपलब्ध आहे. सूक्ष्मजीवशास्त्र प्रवेशासाठी बरीच स्पर्धा असते. सहसा मेडिकलची अॅडमिशन जिथे थांबते त्यानंतर उर्वरित विद्यार्थ्यांचा कल नंतर सूक्ष्मजीवशास्त्रासाठी प्रवेश घेण्याकडे असतो.

बी.एस्सी. मायक्रोबायोलॉजी (सूक्ष्मजीवशास्त्र) नंतर एम.एस्सी. मायक्रोबायोलॉजी या दोन्हीमध्ये चांगले गुण मिळवून पुढे डॉक्टरेटही मिळवू शकतो.

सूक्ष्मजीवशास्त्राच्या शाखांचा विस्तार मोठा आहे. मेडिकल मायक्रोबायोलॉजी, डेअरी अॅण्ड फूड मायक्रोबायोलॉजी, जेनेटिक्स, इम्यूनॉलॉजी, बायोकेमेस्ट्री, अॅग्रिकल्चर अॅण्ड सॉईल मायक्रोबायोलॉजी या सूक्ष्मजीवशास्त्राच्या प्रमुख शाखा आहेत.

बीएस्सी नंतर डिप्लोमा इन मेडिकल लॅब टेक्निशियन सारखे कोर्स करता येतात. बी. एम. टेक., क्लिनिकल रीसर्च, एमएस्सी इन बायोइन्फोर्मेटिक्स, एमएस्सी बायोटेक्नॉलॉजी सारख्या पदव्युत्तर पदव्या घेऊन मोठ्या पगाराच्या संधी उपलब्ध आहेत.

फूड्स इंडस्ट्री, फार्मा इंडस्ट्री, अॅग्रो इंडस्ट्रीमध्ये नोकरीच्या संधी आहेत. अल्कोहोलिक बिव्हरेज तयार करणाऱ्या कंपन्यांमध्ये मायक्रोबायोलॉजिस्ट उमेदवारांना मोठी मागणी आहे.

साखर कारखान्यातील मळीपासून इथेनॉल तयार करण्याचा प्रक्रियेत मायक्रोबायोलॉजिस्टला पर्याय उपलब्ध नाही.

अशा प्रकारच्या मोठ्या संधी असलेल्या क्षेत्रात प्रवेश घ्यायला हरकत नाही.

वनस्पतीशास्त्र, प्राणीशास्त्र, लाईफ सायन्समधील करिअर

एक गोष्ट नेहमी लक्षात ठेवायची असते. प्रत्येक क्षेत्रात नेहमीच वाव असतो. त्यासाठी तुमचं वेगळेपण टिकवावं लागतं. बायोलॉजीतून उगम पावणाऱ्या प्रत्येक शाखेतील वेगळेपण लक्षात घेतलं तर शाखेत खूप नवीन घडत आहे.

वनस्पतींची लागवड, त्यांचा पर्यावरणावर होणारा परिणाम, जंगलसंपतीची निगा राखणं, उद्योगधंदे, कागद, साग, निलगिरी, औषधी वनस्पतींची निर्यात यासंदर्भात बॉटनिस्ट काम करून स्वतःचं वेगळेपण टिकवू शकतो. टिशू कल्चर, अळंबी, बेबी कॉर्न यांसारख्या नगदी उत्पादनांतही त्याचा सल्लासहभाग मोलाचा ठरतो.

झूलोजीमध्येही समुद्री प्राणी जीवनाचा अभ्यास फार मोठ्या प्रमाणावर महत्त्वाचा ठरत आहे. वन्यप्राण्यांच्या संदर्भात नष्ट होत चाललेल्या जाती-प्रजाती टिकवणं हेही एक मोठं आव्हान जगभर मानलं जात आहे. कृत्रीम पैदास केंद्र अधिक प्रगत होऊ पाहात आहेत. यासाठी हुशार पदवीधरांची सतत गरज भासणार आहेच.

खरं म्हणजे बॉटनी, झूलोजी, मायक्रोबायोलॉजी, लाइफ सायन्स हे सारे भेद पदवीनंतर झपाट्यांनं कमी होत जातात. विविध विद्याशाखांतर्गत शिक्षणपद्धती भारतातही रूढ होऊ पाहात आहे. या साऱ्यांतून पुढे बायोटेक्नॉलॉजीकडे वाटचाल सुरू होते. येत्या काळामध्ये आपलं सारं जीवनच बायोटेकनं व्यापलं जाणार आहे. यांपैकी कोणत्याही दृष्टीनं आवडत्या शाखेतून अभ्यासाला सुरुवात केली, तर तंत्रज्ञानाच्या या नव्या बदलामध्ये सामावलं जाणं शक्य आहे.

जैवतंत्रज्ञान (बायोटेक्नॉलॉजी) विषयातील करिअर

सजीवांचा अभ्यास गेले शतकभर चांगलाच ज्ञात आहे. सूक्ष्म विषाणू, जीवाणू, अमीबासारखे एकपेशीय येशपासून माणसापर्यंत सर्व प्राणिमात्रांचा अभ्यास झाला आहेच. यामध्ये पेशी, पेशीकेंद्रे, शरीरातील विविध कार्य करणाऱ्या संस्था यांचा विचार होत असे. त्यातून अधिक सूक्ष्म अभ्यास केल्यावर पेशीकेंद्रांची जडणघडण, प्रथिनं, डी. एन. ए. व जीन्स येथे आपण पोहोचतो.

गेल्या दहा वर्षांत जेनोम प्रोजेक्टनंतर या अभ्यासात काही महत्त्वाचे दिशाबदल झाले. जीन्सपासून सुरुवात होऊन उलट्या क्रमानं म्हणजे प्रथिनं, पेशी, शरीर, कार्यपद्धती असा क्रम सुरू झाला. अनुवंशिकतेशी निगडित माहिती साठवणारे घटक म्हणजे डी. एन. ए. व आर. एन. ए. या घटकांची रासायनिक मांडणी व त्यांचा जीन्सशी संबंध यांचा अभ्यास महत्त्वाचा ठरू लागला आहे.

या साऱ्या अभ्यासातून काही बाबी शास्त्रज्ञांना हळूहळू आकलन होत गेल्या त्या म्हणजे डी. एन. ए. ची दुरुस्ती करणं शक्य आहे. जीन्समध्ये काही बदल घडवणं शक्य आहे. त्याचे होणारे परिणाम अनुकूल, उपयुक्तरित्या वापरता येतात. यातूनच रेणूंची उत्क्रांती, विविध जातींची पैदास, हव्या त्या जैवरसायनांची निर्मिती यांतही प्रगती होत गेली आहे.

या साऱ्याचा आरोग्याशी संबंध असू शकतो. सभोवतालच्या पर्यावरणात बदल घडवून आणण्यासाठीही उपयोग होऊ शकतो. आहारातील अनावश्यक घटक दूर करण्याशी याचा संबंध जोडता येतो. नवीन औषधं निर्माण करण्याकरताही या शाखेतील तंत्रज्ञान उपयुक्त ठरणार आहे.

थोडक्यात म्हणजे मानवी जीवनाशी साऱ्या अंगानं वेढणारे अत्याधुनिक तंत्रज्ञान व त्याचा वापर म्हणजे बायोटेक्नॉलॉजी.

बायोटेक्नॉलॉजीसाठी विषयांची निवड कशी करावी?

बायोलॉजीतून पुढे जाणारा विषय अशी जरी या क्षेत्राची ओळख असली, तरीही गणित, संगणकशास्त्र व भौतिकशास्त्र यांचा पाया या क्षेत्रात शिरणाऱ्यांसाठी पक्का हवा. रसायन व जैवरसायनाची

ओळखही हवी. आंतरशाखीय शिक्षणामुळे हे यानंतर सोपं होणार आहे.

सोप्या थेट शब्दांत सांगायचं तर, बारावीपर्यंतचं गणित हवंच हवं. संगणकावरील शास्त्रीय परिभाषेची, प्रोग्रॅमिंगची पुरेशी ओळख आवश्यकच. भौतिक व रसायन हे विषय पदवीपर्यंत तरी पूरक म्हणून हवेतच.

मदुराई येथील कामराज विद्यापीठ, जवाहरलाल नेहरू विद्यापीठ, पुणे विद्यापीठ येथे यातील पदव्युत्तर अभ्यासक्रम सुरू झाले आहेत. हळूहळू पदवीसाठीही हा अभ्यासक्रम सुरू होईल; पण एक लक्षात ठेवायलाच हवं की, खरा बायोटेक्नॉलॉजीचा वापर हा सुरू होण्यास, कळण्यास डॉक्टरेट पातळीपर्यंत पोहोचायलाच हवं. त्याशिवाय या क्षेत्रात स्थिरता मिळत नाही. सल्लागार, तंत्रज्ञ, मदतनीस, लॅब असिस्टंट या उतरंडीवर आपण कुठे स्थिरावण्याचं हे स्वतःच्या कुवतीनुसार ठरवावं लागतं.

सध्याची परिस्थिती पाहता, मेडिकल, इंजिनिअरिंगकडील ओढा पाहता एक गोष्ट नक्की नमूद करता येईल. सुमारे ७५ ते ८५ टक्क्यांचा एखादा शास्त्रशाखेतील बारावीचा विद्यार्थी वरील विषय घेऊन पुढे शिकू इच्छित असेल तर त्याला बायोटेकमध्ये नक्कीच जागा आहे. जागा पटकावल्यावर भरपूर वावही राहणार आहे.

बायोइन्फर्मेटिक्समधील करिअर

जीवमाहितीशास्त्र असं त्याचं सुटसुटीत मराठीकरण होऊ शकेल. जीवशास्त्रीय माहिती फार प्रचंड प्रमाणावर उपलब्ध आहे. त्यातच जेनोम प्रोजेक्ट, जीन्समधील बदल यामुळे गेल्या दशकात या माहितीचा साठा फार वेगानं वाढत गेला आहे. या साऱ्या जैवशास्त्रीय माहितीचं संकलन, विश्लेषण, विवरण, नूतनीकरण व संवर्धन करण्याचं शास्त्र म्हणजे बायोइन्फर्मेटिक्स.

प्रथम सारा डाटा संकलित करायचा. त्याची शिस्त सांभाळायची. त्याचं नेमकं गरजेनुसार विश्लेषण करायचं, हव्या त्या माणसाला, हव्या त्या लॅबला ते पाठवायचं, पुरवायचं, जगात काही नवीन घडलं की, ते आपल्या डाटामध्ये नव्यानं भरायचं. या साऱ्या कामांसाठी कागद, पेन्सिल व मानवी मेंदू अपुरा पडतो.

तसेच या माहितीतून काल्पनिक बदल घडवून निर्माण होणाऱ्या शक्याशक्यतेबद्दल पडताळणी करायची झाली, तर ते व्यावहारिकरीत्या खूप वेळखाऊ व खर्चाचं ठरतं. तेच काम संगणकाच्या साहाय्यानं काही तासांत वा दिवसांत पार पाडता येतं.

या साऱ्या क्षेत्रांत शिरण्यासाठी गणित, संख्याशास्त्र, संगणक यांच्या जोडीला बायोलेॉजीची चांगली जाणही आवश्यक आहे. त्यामधील सर्व तांत्रिक परिभाषा व्यवस्थित कळणं वा वापरता येणंही गरजेचं आहे.

वेधशाळेच्या हवामान खात्यातील मीटीओरोलॉजिस्टचे करिअर

अचानक आलेल्या पुराने, भूकंपाने, वादळाने जी संकटे मानवी जीवनावर कोसळतात त्या संकटांना तोंड देण्यासाठी हवामानासंबंधी आगाऊ सूचना देण्याचं काम हे मीटीओरोलॉजिस्ट करत असतात. वेदर फोरकास्ट रिपोर्टिंग ते संशोधन अशा अतिमहत्त्वच्या क्षेत्रामध्ये करिअरसाठी प्रचंड संधी उपलब्ध आहेत.

हवामान विभागाच्या कामाचे स्वरूप

या विभागामध्ये मीटीओरॉलॉजिस्ट हवामानाचा अभ्यास करत असतात. तापमान, वारे आणि पाऊस, एखाद्या भौगोलिक परिसरामध्ये कशा प्रकारचे हवामान असेल हा अंदाज वर्तवण्याचे काम मीटीओरॉलॉजिस्ट करत असतात.

मीटीओरॉलॉजिस्टिक सायन्समध्ये करिअरच्या विविध संधी

मीटीओरॉलॉजिस्टचं ट्रेनिंग घेतलेल्या व्यक्तींना वेदरफोरकास्ट किंवा क्लायमॅटोलॉजिस्ट म्हणून स्पेशलायझेशन करता येते. फिजिकल मीटीओरॉलॉजिस्ट हे मीटीओरॉलॉजिकल रीसर्च सेंटरमध्ये काम करतात. तर इंडस्ट्रिअल मीटीओरॉलॉजिस्ट धूर नियंत्रण व वायू प्रदुषण अशा विविध बाबींवर काम करतात. ॲग्रिकल्चर प्लॅनिंग, डिफेन्स क्षेत्राबरोबरच पायलट्सना हवामानाची माहिती देणं, एअरक्राफ्ट आणि मिसाईल सोडताना वातावरणाचा अंदाज घेणं, खराब हवामानात समुद्रकिनाऱ्यावर किंवा बंदरावर जहाज थांबविणं, हवामानाशी संबंधित इंडस्ट्रीमधील ऑगनायझर्सना याबाबत माहिती देण्याचं काम इथे केलं जातं. मीटीओरॉलॉजीशी संबंधित उपकरणं तयार करणाऱ्या कंपनीमध्ये जॉबची संधी मिळते. तसंच प्लॅनिंग, पॉवर इरिगेशन, ॲग्रिकल्चर, हेल्थ डिपार्टमेंट आणि वॉटर मॅनेजमेंटमध्येही जॉब्स उपलब्ध आहेत.

देशातील वेगवेगळ्या भागात असणाऱ्या मीटीओरॉलॉजिकल डिपार्टमेंटमध्ये हा कोर्स केलेल्या विद्यार्थ्यांना नोकरीसाठी प्रयत्न करता येतील. एअरफोर्समध्ये ऑफिसर पदावर कार्यरत असणाऱ्यांना मीटीओरॉलॉजीचं ट्रेनिंग देण्यात येतं. शिवाय मीटीओरॉलॉजी / ॲटमॉसफिअरिअर सायन्स / फिजिक्स / मॅथ्स / स्टॅटिस्टिक्स / इलेक्ट्रॉनिक्स / जीओफिजिक्स / अप्लाइड फिजिक्स / अप्लाइड मॅथ्स यापैकी एका विषयात पोस्ट ग्रॅज्युएशन किंवा बीइ / बीटेक / एमटेक (इलेक्ट्रिकल / इलेक्ट्रॉनिक्स) आणि तीन वर्षांचा कामाचा अनुभव असेल तर पुण्याच्या इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ ट्रॉपिकल मीटीओरॉलॉजी मध्ये रीसर्च करण्याची संधी मिळते.

वरील विषयांचे ट्रेनिंग घेतल्यानंतर इंडियन मीटीओरॉलॉजिकल डिपार्टमेंटमध्ये नोकरी मिळू शकते. फिजिक्समध्ये ग्रॅज्युएशन केलेल्या २० ते २५ वर्षे वयोगटातील विद्यार्थ्यांना इथे नोकरीसाठी अर्ज करता येतो. स्टाफ सिलेक्शन कमिशनतर्फे या उमेदवारांची निवड केली जाते. मीटीओरॉलॉजीमध्ये ऑपरेशनल रीसर्च आणि अप्लाइड असे विभाग आहेत. ऑपरेशनल रीसर्चमध्ये वेदर सॅटेलाइट, वेदर रडार आणि रिमोट सेन्सर्सच्या साहाय्याने वादळ, ढगांचा गडगडाट, विजा चमकणे, उष्णता, दमटपणा, आर्द्रता, वाऱ्याचा वेग अशा प्रकारातील हवामानाचा अंदाज वर्तवला जातो. हवामानाचे नकाशे बनवणं, ॲग्रिकल्चर, शिपिंग, मरिन सेक्टर, एव्हिएशन आणि सर्वसामान्यांसाठी हवामानाच्या अंदाजांचा मिडीया रिपोर्ट तयार करण्याच्या कामासाठी मीटीओरॉलॉजिस्टची गरज असते.

अप्लाइड मीटीओरॉलॉजिस्ट - अप्लाइड मीटीओरॉलॉजिस्ट म्हणजे ॲसिड रेन, धूर अशा प्रकारच्या वायू प्रदूषणाचा अभ्यास करणं आणि ते कमी होण्यासाठी उपाय सुचविणे, पॉवर स्टेशन, पूल, तेलप्रकल्प उभारण्याच्या कामात सूचना देणे. गव्हर्नमेंट, टी. व्ही. चॅनल्समध्ये अशा अभ्यासकांना जॉब मिळू शकतात.

फिजिकल मीटीओरॉलॉजिस्ट - फिजिकल मीटीओरॉलॉजिस्ट वातावरणातील केमिकल, इलेक्ट्रिकल, ऑप्टिकल घटकांचा अभ्यास करतात. तसंच ओझोन, तापमान वाढणं अशा जागतिक स्तरावरील विषयांच्या अभ्यासाचा त्यात समावेश होतो.

इंडस्ट्रिअल मीटीओरॉलॉजिस्ट - इंडस्ट्रिअल मीटीओरॉलॉजिस्ट म्हणजे प्रदूषण संबंधित घटकांचा अभ्यास करणं आणि अशा समस्या सोडवणं.

एखाद्या लहान शहर किंवा गावातील वेदर स्टेशनवर तुम्ही काम करत असाल तर एकट्याने अहोरात्र काम करण्याची तयारी ठेवावी. सायन्स संबंधित हे क्षेत्र असल्याने रिसर्च पेपर आणि लॅब रिपोर्ट लिहिता यायला पाहिजे. इंग्रजीवर प्रभुत्व आणि टेक्नॉलॉजीतील अपडेट्स जाणून घ्यावे.

कुलाबा वेधशाळेमार्फत चालविल्या जाणाऱ्या कोर्सची अधिक माहितीसाठी संपर्क टेलिफोन नंबर २२१५०४३१ आहे. त्याचप्रमाणे मीटीओरॉलॉजी कोर्स उपलब्ध असणाऱ्या इतर संस्था पुढीलप्रमाणे आहेत -

- १) आंध्र युनिव्हर्सिटी, विशाखापट्टणम, आंध्र प्रदेश ५३० ००३
(येथे ओशनोग्राफी आणि मीटीओरॉलॉजी एमएस्सी कोर्स उपलब्ध आहेत.)
- २) युनिव्हर्सिटी ऑफ सायन्स अँड टेक्नॉलॉजी, कोचीन युनिव्हर्सिटी,
पो. ऑफिस कोचीन ६८२ ००२ केरळ
(येथे एमएस्सी इन मीटीओरॉलॉजी आणि एमटेक कोर्स करता येतो.)
- ३) एमएस युनिव्हर्सिटी ऑफ बडोदा, फतेहगंज, बडोदा ३९० ००२
(येथे एमएस्सी इन मीटीओरॉलॉजी हा कोर्स उपलब्ध आहे.)
- ४) भारतीय युनिव्हर्सिटी, मारथमलाई रोड, कोइम्बतूर ६४१ ०४६, तामिळनाडू.
(येथे या विषयातील एक वर्षाचा डिप्लोमा उपलब्ध आहे.)

५

वैद्यकीय क्षेत्रातील करिअर

वैद्यकीय क्षेत्राची व्याप्ती दिवसेंदिवस वाढत आहे. वैद्यकीय क्षेत्रामध्ये वेगवेगळ्या उपशाखांचा उगम आणि विस्तार होत आहे. या व्यतिरिक्त पॅरामेडिकल मध्येही भरपूर पर्याय उपलब्ध होत आहे. वैद्यकीय क्षेत्रामधील विविध अभ्यासक्रमांविषयी-

आजच्या तरुण-तरुणींसाठी करिअरची अनेक क्षेत्रं उपलब्ध असली तरी 'डॉक्टर' व्हायची इच्छा बळावतानाच दिसते आहे. थोडक्यात वैद्यकीय क्षेत्राचं आकर्षण ओसरायला तयार नाही आणि आता तर वैद्यकीय क्षेत्राची व्याप्तीही खूप वाढली आहे. एम.बी.बी.एस. च्या सोबतच पॅरामेडिकलमध्ये भरपूर पर्याय आहेत. डेंटिस्ट, ईएनटी स्पेशलिस्ट, फिजिओथेरपिस्ट ... ही यादी कितीही वाढू शकते. या प्रत्येक अभ्यासक्रमाची चर्चा करणं, ओळख करून देणं या ठिकाणी शक्य नाही; पण आपल्या देशात ज्या उपचारपद्धती आहेत त्यांचा इथे थोडक्यात परिचय करून दिला आहे. वैद्यकीय शाखेत प्रवेश घेण्यासाठी आधी प्रवेशपरीक्षा घ्यावी लागते. आणि खूप तयारीने या परीक्षेला सामोरं जावं लागतं.

वैद्यकीय क्षेत्रातील प्रमुख शाखा

अॅलोपॅथी

अॅलोपॅथी ही विदेशी उपचारपद्धती समजली जाते. विविध रसायनांपासून बनविलेल्या औषध - गोळ्यांनी विविध रोगांवर या शाखेत उपचार केले जातात. या शाखेत एम.बी.बी.एस. ही पदवी मिळविण्यासाठी साडेपाच वर्षांचा अभ्यासक्रम आहे. शास्त्र शाखेत १२वी नंतर प्रवेश परीक्षा घेऊन या शाखेसाठी विद्यार्थी निवडले जातात. पीसीबी या ग्रुपला म्हणजेच फिजिक्स, केमिस्ट्री आणि बायोलॉजी या विषयांमधील गुणांना या शाखेत जास्त महत्त्व आहे. एम.बी.बी.एस. केल्यावर स्पेशलायझेडेशनचे अनेक पर्याय उपलब्ध आहेत.

आयुर्वेदिक

भारतात अगदी ऋषीमुनींच्या काळापासून ही उपचारपद्धती अस्तित्वात आहे. मध्यंतरी आयुर्वेदिक उपचार पद्धत जरा मागे पडली होती; पण हल्ली पुन्हा नव्याने लवकर मूळ आपल्या पद्धतीतील झाडपाल्याच्या या आयुर्वेदिक पद्धतीकडे वळू लागले आहेत. विशिष्ट वनस्पती, औषधी झाडे यांची पाने, फुले, मुळ्या, अगदी खोडसुद्धा औषधी म्हणून उपयोगात येतं. त्यातील विविध रसांपासून औषधे, गोळ्या तयार केल्या जातात. म्हणून आयुर्वेदाकडे कल असणाऱ्यांना झाडे - फुले यातही रस असावा लागतो. त्यावर विश्वास असावा लागतो. आयुर्वेद पद्धतीच्या उपचारात रोग तात्पुरता बरा होण्यापेक्षा रोगाचं समूळ उच्चाटन करण्याकडे कल असतो. त्यामुळे गुण यायला थोडा वेळ लागतो; पण रोग पूर्णपणे बरा झालेला असतो. बरेच रोगी किंवा व्यक्ती या उपचारपद्धतीकडे आता वळू लागल्यामुळे या क्षेत्रात करिअर करायला नक्कीच चांगली संधी आहे. बारावीनंतर पीसीबी गटातील गुणांनुसार या अभ्यासक्रमासाठी विद्यार्थ्यांची निवड केली जाते. अनेक जुन्या ग्रंथांमधून आयुर्वेदातील औषधांविषयी माहिती असल्यामुळे आणि त्या काळी संस्कृत ही रूढ भाषा असल्यामुळे संस्कृत विद्यार्थ्यांसाठी ते जास्तीचं क्वालिफिकेशन ठरतं. इंटरनॅशनल साडेपाच वर्षांचा हा कोर्स आहे.

होमिओपॅथी

आयुर्वेदाप्रमाणेच अॅलोपॅथीमुळे काहीशी मागे राहिलेली ही वैद्यकीय शाखा; पण आता या शाखेलाही चांगले दिवस आले आहेत. या शाखेवरही आता अनेक जण विश्वास दाखवून आवर्जून औषधं घेत आहेत. त्यामुळे या शाखेत डॉक्टर होण्याची अनेकांना संधी आहे.

हर्नमन या जर्मन अॅलोपॅथिक डॉक्टरनेच या उपचार पद्धतीचा विकास केला. या पद्धतीत उपचार करताना ज्यामुळे रोग झाला असेल त्या कारणांचाच रोगावर उपचार करण्यासाठी वापर करतात. रोग आधी थोडा वाढल्यासारखाही वाटतो. खूप संयम ठेवून हे औषध सातत्याने घेतल्याने रुग्णांना चांगलाच फायदा होतो. थोडी वेगळी उपचारपद्धती असल्यामुळे विद्यार्थी या शाखेकडेही आकृष्ट होतात. या अभ्यासक्रमानंतर बी.एच.एम.एस. ही पदवी मिळते. आयुर्वेदाप्रमाणेच साडेपाच वर्षांचा इंटरनॅशनल सह हा अभ्यासक्रम आहे. या शाखेत प्रवेशासाठी १२वी नंतर पीसीबी गटात उत्तम मार्क मिळावे लागतात.

निसर्गोपचार

निसर्गोपचार उपचारपद्धतीतही आधी रोगाचं कारण शोधून मग त्यानुसार उपचार केले जातात. मुख्यतः रोग्याला रोगाविषयी, लक्षणांविषयी बरेच प्रश्न विचारून, त्याच्या आजाराच्या इतिहासानुसार मग उपचार करण्यात येतो. नाडी परीक्षा, रक्तदाब, हृदयाचे ठोके यांवर बारीक लक्ष ठेवून त्यातील बदलांचा अभ्यास करून रोग्याच्या उपचारांमध्ये त्यानुसार बदल करण्यात येतो. सूर्यकिरण स्नान, वेगळ्या पाण्यात स्नान, दुखणाऱ्या अंगाला मातीचा लेप देणे, मालिश असे उपचार, कॉस्मोथेरपी, हैड्रोथेरपी, मडथेरपी हे उपचार करण्यात येतात.

इतर शाखा

या व्यतिरिक्त दंतशास्त्र, बायोटेक्नॉलॉजी, फोरेन्सिक सायन्स, रेडिओलॉजी, रेडिओग्राफर, फिजिओथेरपी, ऑक्युपेशनल थेरपी, ऑडिओ व स्पीच थेरपी, नर्सिंग, ऑप्टिमलमक, टेक्नक्स, सॅनिटेशन - हेल्थ

मलेरिया निरीक्षण, ऑप्टोमेट्री, मेडिकल लॅब टेक्नॉलॉजी, डेंटल मेकॅनिक व लाईजिनिस्ट, फार्मसी, डायटिशियन, हॉस्पिटल मॅनेजमेंट प्रॉस्थेटिक्स व ऑर्थोटिक्स, कॉस्मोसर्जरी या उपशाखांमध्येही वैद्यकीय शाखेतून पदवी घेऊन पुढे स्पेशलायझेशन करता येते. या उपशाखांमध्ये स्वतंत्र व्यवसायाच्याही खूप संधी विद्यार्थ्यांना उपलब्ध होऊ शकतात.

डेंटिस्ट

दंतशास्त्रामध्ये डेंटल सर्जन किंवा कॉस्मोडेंटिस्ट दातांच्या समस्यांवर रुग्णांवर उपचार करतात. दात किडणे, दात - दाढा दुखणे - सुजणे, दातात पू होणे, दातामध्ये फटी वगैरे दातांच्या समस्यांवर डेंटिस्ट सिमेंट भरून चांदी भरून किंवा इतर पद्धतीने उपचार करतो तर दात तुटणे, पुढे आलेल्या दातांना क्लिप बसवणे, हिरडीतून वर जास्त आलेला दात काढणे, योग्य कवळ्या करणे या समस्यांवर डेंटल सर्जन काम करतो. दात छान दिसण्यासाठी, पांढरे दिसण्यासाठी उपचार हे कॉस्मोडेंटिस्ट्रीमध्ये होतात.

हिरड्या, दातदुखी, तुटलेला जबडा यांवर ओरल सर्जन उपचार करतो, तर कवळी बसविणाऱ्याला प्रोस्थोडेंटिस्ट, वेडेवाकडे, तुटलेले दात नीट करणाऱ्याला ऑर्थोडेंटिस्ट म्हणतात. या शाखेच्या तज्ज्ञाला बी.डी.एस. ही पदवी मिळते. पुढे स्पेशलायझेशन करता येते. १२वी नंतर ५ वर्षांचा हा अभ्यासक्रम आहे.

डायटिशियन

हल्ली वजनवाढीच्या समस्यांमुळे डायटिशियनची गरज खूपच वाढत आहे. व्यक्तींच्या आहाराचा अभ्यास करून योग्य आहार त्यांना सुचविणे तसंच अन्न - अन्नपदार्थांचे आहारविषयक मूल्य, अन्न जिथे बनवतात त्या जागांचे हायजिन तसेच रुग्णालयातील विविध रोगांच्या रुग्णांचा आहार या सगळ्यांबाबत डायटिशियन मार्गदर्शन करतो. ही एक वेगळीच शाखा आहे. १२वी सायन्सनंतर या शाखेला प्रवेश मिळतो.

फार्मसी

औषधांचा अभ्यास, त्याची माहिती, योग्या-योग्यता ही ड्रग इन्स्पेक्टरच्या निरीक्षणाखाली होते. औषधांचे नमुने तपासणं, औषध कारखान्यांना भेटी देणं हे या इन्स्पेक्टरचं काम असतं. चुकीची औषधं न बनवली जाणं, योग्य प्रमाणांमध्ये औषधं बनवली आहेत की नाही हे तपासणं याचं काम. त्यासाठी फार्मसीची पदवी त्याला घ्यावी लागते. औषध कंपनीत नोकरी किंवा स्वतःचं औषधाचं दुकान, सरकारी आरोग्यखात्यात नोकरी असे पर्याय या शाखेत उपलब्ध असतात.

ऑफ्थॅल्मॉलॉजिकल टक्निशियन

ऑफ्थॅल्मॉलॉजिकल म्हणजे डोळ्यांच्या समस्यांचे शास्त्र व त्यावर उपचार. डोळ्यांना इजा किंवा डोळ्यांचे दोष, मोतिबिंदू, काचबिंदू, चष्मा, या सर्व समस्यांचा अभ्यास व त्यावर उपचार हा नेत्रतज्ज्ञ करतो. चष्मा, चष्म्याचा नंबर, कॉन्टॅक्ट लेन्सेस हे सर्व उपाय नेत्रतज्ज्ञ करतो. ऑप्टोमेट्रो ही यातली उपशाखा. रुग्णाच्या नंबरप्रमाणे योग्य मापाचा चष्मा तयार करणे व त्याविषयी मार्गदर्शन ऑप्टोमेट्री

तज्ज्ञ करतो. फोटोजिनिक काचा, कॉन्टॅक्ट लेन्सेस हेही तोच बनवतो.

राष्ट्रीय पातळीवर एम.बी.बी.एस.साठी प्रवेश देणाऱ्या संस्था

- १) सेंट्रल बोर्ड ऑफ सेकंडरी एज्युकेशन, २, कम्युनिटी सेंटर, शिक्षा केंद्र, प्रीत विहार, दिल्ली - ११००९२. भारतातील सर्व मेडिकल कॉलेजमध्ये १५% जागांसाठी प्रवेश परीक्षा (जेव्हा आणि ए.पी. सोडून) जाहिरातीचा महिना डिसेंबर.
- २) ऑल इंडिया इन्स्टिट्यूट ऑफ मेडिकल सायन्सेस, अन्सारीनगर, नवी दिल्ली - ११००२९. जाहिरातीचा महिना जानेवारी / फेब्रुवारी.
- ३) कस्तुरबा मेडिकल कॉलेज, मणीपाल अँकॅडमी ऑफ हायर एज्युकेशन, मणीपाल, कर्नाटक - ५७६११९. जाहिरातीचा महिना फेब्रुवारी.
- ४) सेंट जॉन्स नॅशनल अँकॅडमी ऑफ हेल्थ सायन्सेस, जॉननगर, बेंगलोर - ५६००३४ जाहिरातीचा महिना मार्च.
- ५) आर्म्ड फोर्सेस मेडिकल कॉलेज, सोलापूर रोड, पुणे - ४११०४०. जाहिरातीचा महिना जानेवारी.
- ६) भारती विद्यापीठ मेडिकल कॉलेज, कात्रज, धनकवडी, पुणे. जाहिरातीचा महिना मे.
- ७) महात्मा गांधी इन्स्टिट्यूट ऑफ मेडिकल सायन्सेस, सेवाग्राम, जि. वर्धा - ४४२१०२ जाहिरातीचा महिना डिसेंबर / जानेवारी.
- ८) जवाहरलाल इन्स्टिट्यूट ऑफ पीजी मेडिकल एज्युकेशन व रिसर्च, पाँडिचरी, धनवंतीनगर - ६०५००६. जाहिरातीचा महिना फेब्रुवारी.
- ९) रिविश्वन मेडिकल कॉलेज, थोरापुडी पोस्ट ऑफिस वेल्लोर - ६३००२ जाहिरातीचा महिना फेब्रुवारी.
- १०) श्रीरामचंद्र मेडिकल कॉलेज व रिसर्च इन्स्टिट्यूट, पोन्नूर, चेन्नई - ६०००१६ जाहिरातीचा महिना एप्रिल.
- ११) जवाहरलाल नेहरू मेडिकल कॉलेज, अलिगढ मुस्लिम युनिव्हर्सिटी, अलिगढ - २०२००२ जाहिरातीचा महिना मार्च.

महाराष्ट्रातील ॲलोपॅथिक मेडिकल कॉलेजेस

- १) बी. जे. मेडिकल कॉलेज, पुणे - ४११००१
- २) डी. वाय. पाटील एज्यु. सोसा. मेडिकल कॉलेज, कसबा बावडा, कोल्हापूर - ६.
- ३) डॉ. व्ही. एम. मेडिकल कॉलेज, सोलापूर - ४३१००३.
- ४) गव्हर्नमेंट मेडिकल कॉलेज, औरंगाबाद - ४३१००१.
- ५) गव्हर्नमेंट मेडिकल कॉलेज, मिरज, सांगली - ४१६४१०.
- ६) गव्हर्नमेंट मेडिकल कॉलेज, नागपूर - ४४०००३.
- ७) गव्हर्नमेंट मेडिकल कॉलेज, नांदेड - ४३१६०१.
- ८) ग्रँट मेडिकल कॉलेज, मुंबई - ४०००२८.
- ९) इंदिरा गांधी मेडिकल कॉलेज, सेंट्रल अक्वेन्यु रोड, नागपूर - ४४००१८.

- १०) जवाहरलाल नेहरू मेडिकल कॉलेज सायन्सेस, कराड - ४१५११०.
- ११) कृष्णा इन्स्टिट्यूट ऑफ मेडिकल सायन्सेस, कराड - ४१५११०.
- १२) लोकमान्य टिळक म्युनिसिपल मेडिकल कॉलेज, सायन, मुंबई - ४०००२२.
- १३) महात्मा गांधी मिशनस मेडिकल कॉलेज, कामोटे, नवी मुंबई - ४००२०९.
- १४) महात्मा गांधी मिशनस मेडिकल कॉलेज, एन-६, सिडको, औरंगाबाद - ३.
- १५) नाशिक डिस्ट्रिक्ट म. वि. प्र. स. मेडिकल कॉलेज, वसंतदादानगर, आडगांव, नाशिक - ४२२००३.
- १६) राजीव गांधी मेडिकल कॉलेज, कळवा, ठाणे - ४००६०५.
- १७) एसआरटी सरल मेडिकल कॉलेज, अंबेजोगाई - ४३१५१७.
- १८) सेठ जी. एस. मेडिकल कॉलेज, परेल, मुंबई - ४०००१२.
- १९) श्री. भाऊसाहेब हिरे गव्हर्नमेंट मेडिकल कॉलेज, धुळे - ४२४००१.
- २०) गव्हर्नमेंट मेडिकल कॉलेज सीपीआर हॉस्पिटल, कोल्हापूर.
- २१) टोपीवाला नॅशनल मेडिकल कॉलेज, डॉ. ए. एल. नायर मार्ग, मुंबई - ४००००८.
- २२) डॉ. डी. वाय पाटील मेडिकल कॉलेज, पिंपरी, पुणे - ४११०१८.
- २३) डॉ. पंजाबराव देशमुख उर्फ भाऊसाहेब देशमुख मेमोरियल मेडिकल कॉलेज, शिवाजीनगर, अमरावती - ४४४६०३.
- २४) जवाहर मेडि. फाऊं. अण्णासोा तुडामन पाटील मेमो. मेडिकल कॉलेज, हुतात्मा शिरीष कुमार OPR, जवाहर सूत गिरणीसमोर, साक्री रोड, धुळे - ४२४००१.
- २५) के. जे. सोमय्या मेडिकल कॉलेज, आयुर्विहार, ईस्टर्न - एक्सप्रेस हायवे, सायन, मुंबई - ४०००७७.
- २६) महाराष्ट्र इन्स्टिट्यूट ऑफ मेडि. सायन्सेस, सेवाग्राम व रीसर्च, लातूर - ४१३५३१.
- २७) महात्मा गांधी इन्स्टिट्यूट ऑफ मेडि. सायन्सेस, सेवाग्राम, वर्धा - ४४२१०२.
- २८) एन केपी साळवे इन्स्टिट्यूट ऑफ मेडि. सायन्सेस व रीसर्च सेंटर, दिग्दोह हिल्स, हिंणारोड, नागपूर - ४४००१२.
- २९) डी. वाय. पाटील मेडिकल कॉलेज, डी. वाय. पाटील नगर, सेक्टर ७, नेरूळ, नवी मुंबई - ४००७०६.
- ३०) रूरल मेडिकल कॉलेज, लोणी, ता. श्रीरामपूर, जि. अहमदनगर - ४१३७२६.
- ३१) तेरणा मेडिकल कॉलेज, सेक्टर - १, फेज - १. कोपर खैराणे, नवी मुंबई - ४४०७०१.
- ३२) डॉ. डी. वाय. पाटील मेडिकल कॉलेज फॉर वुईमेन, पिंपरी, पुणे.
- ३३) पुणे विद्यापीठ, गणेश खिंड, पुणे - ४११००७. एम.एस्सी. (बायोटेक्नॉ. - इंटीग्रेटेड) - १२वी (विज्ञान) - ६०%.
- ३४) इन्स्टिट्यूट ऑफ बायोइन्फर्मेटिक्स, पुणे विद्यापीठ कॅम्पस, गणेशखिंड, पुणे - ४११००७. एम.एस्सी./एम.टेक. - ड्युडल डिग्री - १२वी (सायन्स) - ६ वर्षे (बायोटेक्नॉलॉजी)
- ३५) विद्या प्रतिष्ठान व आर्ट्स, सायन्स व कॉमर्स कॉलेज + स्कूल ऑफ बायोटेक्नॉलॉजी, विद्यानगरी, बारामती, जि. पुणे - ४१३१३३. बी. एस्सी.(बायोटेक्नॉ.) - १२वी (पीसीएमबी ६०%) - ३ वर्षे बी. एस्सी. (अॅप्लाइड बायोटेक्नॉ.) - बी. एस्सी. (बॉट./

- सी / पी / जिऑलॉ / ऑग्रि. ५५%) ३ वर्षे स्पेशलाईझेसन - मायक्रोबियल बायोटेक्नॉ / प्लंट बायोटेक्नॉ)
- ३६) पुणे विद्यापीठ, गणेश खिंड, पुणे - ४११००७.
एम.बी.ए (बायोटेक्नॉ) बी.एस्सी.
(बायोकेमि / बायॉलॉ / बॉट / केमि / एन्व्हायर्नमेंट सायन्स / जेनेटिक्स / लाईफ सायन्सेस / मायक्रोबायॉलॉ. / झु / ऑग्रि.) / पदवी (मेडिकल सायन्सेस / फार्म / आयुर्वेद/ व्हेटेरनरी सायन्स / टेक्नॉ. / एंजि.) २
- ३७) आयआयबीएम. आंध्र स्कूल, डेक्कन जिमखाना, संभाजी पार्कसमोर, जे. एम. रोड, पुणे ४११००४. बी.एस्सी. (बायोटेक्नॉ.) - १२वी (पीसीबी) ५०% - ३
- ३८) हर्डीकर हॉस्पिटल, ११६० / ६१, शिवाजीनगर, पुणे ५, सीपीएसडी (ऑर्थो).
- ३९) नॅशनल इन्स्टिट्यूट ऑफ ऑफ्थाल्मॉलॉजी, ११८७/३०, ऑफ घोले रोड, फुले म्युझियमजवळ, शिवाजीनगर, पुणे ४११००५. डीओएमएस. डी.एन.बी. (ऑफ्थाल्मॉलॉजी).
- ४०) रूबी हॉल क्लिनिक, ४० ससून रोड, पुणे ४११००१. डी.एन.बी. (कार्डिऑलॉजी) मेडिसीन/जन. सर्जरी/युरॉलॉजी)
- ४१) डॉ. डी. वाय. पाटील मेडिकल कॉलेज, पिंपरी, पुणे ४११०१८. डी.एन.बी. (अॅनेस्थेशियालॉ / मेडि / रेडिओ डायग्नॉसिस) ऑबस्टे व गायने.
- ४२) पुणे विद्यापीठ, डिपार्ट. ऑफ मॅ. मेंट सायन्सेस, पुणे ४११००७ एम.बी.ए. (बायोटेक्नॉ) - बी.एस्सी. (बायोकेमि / बायॉलॉ/ बॉट / केमि / एन्व्हायर्न. सायन्स / जेनेटिक्स/ लाईफ सायन्स / मायक्रो / झु) पदवी (मेडि. साय.) बी.फार्म. / बी.व्ही.एस्सी. / बी.ई. / बी.टेक. - ४५% - २.
- ४३) लोकमान्य हॉस्पिटल, लो. मे. का. चिंचवड, पुणे - ४११०३३. डी.एन.बी. (ऑर्थो.)

खालील मेडिकल कॉलेजेसमध्ये एकत्रित प्रवेश परीक्षाद्वारे प्रवेश दिला जात नाही.

- १) आर्म्ड फोर्सेस मेडिकल कॉलेज, सोलापूर रोड, पुणे ४११०४०.
- २) श्री सीतादेवी निमलकुमार जरोडिया मेडिकल कॉलेज, लंडन मिल्सनेर फॅक्टरी, नेरूळ, नवी मुंबई.
- ३) भारती विद्यापीठ मेडिकल कॉलेज, कात्रज, धनकवडी, पुणे ४११०४३.
- ४) डॉ. डी. वाय पाटील मेडिकल कॉलेज, पिंपरी, पुणे - ४११०१८.
- ५) म. इन्स्टिट्यूट ऑफ मेडिकल एज्यु व रीसर्च मेडि. कॉलेज, तळेगाव दाभाडे, पुणे ४१०५०७.
- ६) महात्मा गांधी इन्स्टिट्यूट ऑफ मेडि. सायन्सेस, सेवाग्राम, वर्धा ४४२१०२.

महाराष्ट्रातील आयुर्वेदिक मेडिकल कॉलेजेस

- १) अष्टांग आयुर्वेद महाविद्यालय, २०६२, नवी सदाशिव पेठ, पुणे ४११०३०.
- २) आयुर्वेद कॉलेज, पुणे ४११०४३.
- ३) आयुर्वेद कॉलेज, पुसद, यवतमाळ - ४४५२०४.

- ४) आयुर्वेद कॉलेज, सिडको, औरंगाबाद.
- ५) आयुर्वेद कॉलेज, सायन, मुंबई ४०००२२.
- ६) आयुर्वेद कॉलेज, गणेशवाडी, नाशिक ४२२००३.
- ७) आयुर्वेद कॉलेज, संगमनेर ४२२६०५.
- ८) आयुर्वेद कॉलेज, श्री शिवाजी नगर, राहुरी फॅक्टरी - ४१३७०६
- ९) आयुर्वेद कॉलेज, हडपसर, पुणे ४११०२८.
- १०) आयुर्वेद मेडिकल कॉलेज, पेठ वडगाव, कोल्हापूर ४१६७०६.
- ११) आयुर्वेद मेडिकल कॉलेज, वसई, जि. ठाणे ४०१२०९.
- १२) चैतन्य आयुर्वेद महाविद्यालय, साकेगाव, भुसावळ ४२५२०१.
- १३) कॉलेज ऑफ आयुर्वेद रीसर्च सेंटर, आकुर्डी, पुणे ४११०४४.
- १४) डीजीएस आयुर्वेद कॉलेज, धुळे ४२४००२
- १५) डीएम आयुर्वेद महाविद्यालय, नंदन, नागपूर ४४०००९.
- १६) डीएम मजिथिया आयुर्वेद कॉलेज, यवतमाळ ४४५००१.
- १७) डीएसएन आयुर्वेद महाविद्यालय, धुळे ४२४००२.
- १८) गं. ए. सो. आयुर्वेद मेडिकल कॉलेज, कोल्हापूर ४१६०१२.
- १९) गंगाधरशास्त्री गुणे आयुर्वेद महाविद्यालय, विश्रामबाग, अहमदनगर - १.
- २०) गव्हर्नमेंट आयुर्वेद कॉलेज, उस्मानाबाद ४१३५०१.
- २१) गव्हर्नमेंट आयुर्वेद कॉलेज, नांदेड ४३१००१.
- २२) गव्हर्नमेंट आयुर्वेद कॉलेज, राजे रघुजीनगर, नागपूर ४४०००९.
- २३) ग्रामीण आयुर्वेद महाविद्यालय, बोलापूर रोड, लातूर ४४४५०१.
- २४) कर्मवीर केटी रणधीर आयुर्वेद कॉलेज, बोरडी, सिरपूर ४२५४२८.
- २५) आरए पोतदार आयुर्वेद मेडिकल कॉलेज, वरळी, मुंबई ४०००१८.
- २७) एससी मुथा, आर्याग्ल वैद्यक महाविद्यालय, गेंडामाळ, सातारा ४१५००२.
- २८) सेठ गोविंदजी रावजी आयुर्वेद महाविद्यालय, २१ - ए - १३, बुधवार पेठ, सोलापूर ४१३००१.
- २९) श्री आयुर्वेद महाविद्यालय, हनुमाननगर, नागपूर ४४०००९.
- ३०) श्री राधाकृष्ण तोष्णीवाल आयुर्वेद महाविद्यालय, जठार पेठ रोड, अकोला.
- ३१) श्री गुरुदेव आयुर्वेद कॉलेज, गुरुकुंज आश्रम, अमरावती - ४४४९०२.
- ३२) श्री कमलादेवी जा. मित्तल पुनर्वसु आयुर्वेद कॉलेज, मुंबई ४००००२.
- ३३) टिळक आयुर्वेद महाविद्यालय, ५८३/२, रास्ता पेठ, पुणे ४११०११.
- ३४) वसंतदादा पाटील आयुर्वेद मेडिकल कॉलेज, साऊथ शिवाजीनगर, सांगली - ४१६४१६.
- ३५) विदर्भ आयुर्वेद महाविद्यालय, अमरावती ४४४००५.
- ३६) यशवंत आयुर्वेदिक कॉलेज, कोसली, कोल्हापूर ४१६११४.
- ३७) एरला एमटी आयुर्वेद कॉलेज, करी रोड, मुंबई ४०००१२.
- ३८) सिद्धकला आयुर्वेदिक महाविद्यालय, नेहरू चौक, अहमदनगर.
- ३९) डॉ. डी. वाय. पाटील आयुर्वेद महाविद्यालय, पिंपरी, पुणे.

- ४०) बीएसडीटी आयुर्वेद महाविद्यालय, वाघोली, जि. पुणे.
- ४१) एलकेआर आयुर्वेदिक महाविद्यालय, गव्हर्नमेंट रेस्ट हाऊस समोर, कडगाव रोड, गडहिंगलज, कोल्हापूर.
- ४२) एसएसडीएसएस आयुर्वेद महाविद्यालय, आष्टा, जि. सांगली.
- ४३) श्री सप्तश्रृंगी एस. आयुर्वेद महाविद्यालय, कॅनडा कॉर्नर, नाशिक.
- ४४) पीव्हीव्ही आर पी आयुर्वेदिक महाविद्यालय, शेवगाव, जि. अहमदनगर.
- ४५) आयुर्वेद मेडिकल कॉलेज, नारायणवाडी, पीबी नं. २, चाळीसगाव, जि. जळगाव.
- ४६) बीएसपीएम धन्वंतरी आयुर्वेद कॉलेज, उदगीर, लातूर.
- ४७) एमसीटी आयुर्वेद महाविद्यालय, लातूर.
- ४८) एमएस आयुर्वेदिक कॉलेज, काटंगी, गोंदिया.
- ४९) एस आर चुनावले आयुर्वेद महाविद्यालय, चिखली, बुलढाणा.
- ५०) भारती विद्यापीठ आयुर्वेद कॉलेज, कात्रज, धनकवडी, पुणे.
- ५१) अष्टांग आयुर्वेद महाविद्यालय, २०२६, सदाशिव पेठ, एस. पी. कॉलेजजवळ, पुणे ४११०३०. सर्टि. (योग) - १०वी - ३ महिने, सर्टि (आयुर्वेद) १०वी - १२ महिने. डिप्लो (आयुर्वेद) - बी.ए.एम.एस. / बी.एच.एम.एस. / एम.बी.बी.एस. / बी.यु.एम.एस. - २ वर्षे सर्टि (स्वस्थवृत्त) - १०वी - ६ महिने, सर्टि (मसाज थेरपी) - १०वी - ६ महिने. सर्टि. (आयुर्वेद डायटेरिक्स) - १०वी - ६ महिने.
पुणे विद्यापीठ
पीजी (पंचकर्म) -
बी.एम.एस. / बी.एच.एम.एस. / एम.बी.बी.एस. / बी.यु.एम.एस. - १२ महिने
मान्यता प्राप्त पीजी (डायटेटिक्स) - बी.एच.एम.एस. / एम.बी.बी.एस. / बी.यु.एम.एस. - १२ महिने. सर्टि. (मेडिकल-प्लॅटस) १०वी - ३ महिने.
- ५३) आयुर्वेद महाविद्यालय व संशोधन केंद्र, निगडी पुणे - ४११०४४. पीजी डिप्लो. (पंचकर्म) - बी.ए.एम.एस. - १. सर्टि (मसाज थेरपी) - १२ वी - ६ महिने. सर्टि (आयुर्वेद मेडि. प्लॅटस) - १०वी - ३ महिने. सर्टि (आयुर्वेद डायटेटिक्स) १०वी - ३ महिने.

आयुर्वेद - पीजी

- १) आर. ए. पोद्दार मेडिकल (आयुर्वेद) महाविद्यालय, वरळी, मुंबई, संहिता, कायाचिकित्सा, शल्यतंत्र, शालक्यतंत्र.
- २) एलजी मिगल पुनर्वसु आयुर्वेद महाविद्यालय, मुंबई, आयुर्वेद सिद्धांत व दर्शन, कायाचिकित्सा.
- ३) आयुर्वेद महाविद्यालय, सायन, मुंबई.
- ४) टिळक आयुर्वेद महाविद्यालय, पुणे, रचनाशरीर, कायाचिकित्सा, रोग निदान, विकृतीविज्ञान, शल्यतंत्र.
- ५) अष्टांग आयुर्वेद महाविद्यालय, पुणे, रचनाशरीर, प्रसूतीतंत्र व स्त्रीरोग.
- ६) आयुर्वेद महाविद्यालय, पंचवटी, नाशिक - कायाचिकित्सा.

- ७) आयुर्वेद महाविद्यालय, राहुरी, जि. अहमदनगर, प्रसूतीतंत्र व स्त्रीरोग, कायाचिकित्सा, शल्यतंत्र.
- ८) आर्यागल वैद्यक महाविद्यालय, सातारा - शरीर रचना.
- ९) सेठ जी. आर. आयुर्वेद महाविद्यालय, सोलापूर - कायाचिकित्सा.
- १०) गव्हर्नमेंट आयुर्वेद महाविद्यालय, नांदेड - शल्यतंत्र.
- ११) गव्हर्नमेंट आयुर्वेद महाविद्यालय, नागपूर - शल्यतंत्र - संहिता, स्वास्थ्यरिद्धा.
- १२) श्री आयुर्वेद महाविद्यालय, नागपूर - संहिता, शरीर रचना, शरीरक्रिया, द्रव्यगुण, विज्ञान, रसशास्त्र, कायाचिकित्सा, रोगनिदान / विकृती विज्ञान, शल्यतंत्र, अगदतंत्र, तौकर मृत्यू, शालक्यतंत्र.
- १३) विदर्भ आयुर्वेद महाविद्यालय, अमरावती - शालक्यतंत्र.
- १४) आरटी आयुर्वेद महाविद्यालय, अकोला - कायाचिकित्सा, शल्यतंत्र.
- १५) डीकेके आयुर्वेद महाविद्यालय, यवतमाळ - कायाचिकित्सा.
- १६) आयुर्वेद महाविद्यालय, हडपसर, पुणे - कायाचिकित्सा.
- १७) टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, विद्यापीठ भवन, गुलटेकडी, पुणे ४११०३७. डिप्लो. (आयुर्वेद व डायटिशियन) - बी.ए.एम.एस. - १ वर्ष. डिप्लो (अभ्यंग मर्दन तंत्रज्ञ) - बी.ए.एम.एस. (पहिले वर्ष) १ वर्ष. डिप्लो (योग आयुर्वेद) - १०वी - वय १८ चे वर. डिप्लो. (योग आयुर्वेद - प्रारंभिक) - १२वी - १ वर्ष.
- १८) डॉ. डी. वाय. पाटील आयुर्वेद महाविद्यालय, पिंपरी, पुणे, प्रगत डिप्लो (योग आयुर्वेद) - डिप्लो (योग आयुर्वेद - प्रारंभिक) १ वर्ष. डिप्लो (अभ्यंग मर्दन तंत्रज्ञ) - बी.ए.एम.एस. (पहिले वर्ष) १ वर्ष. एम.फिल. (आयुर्वेद) - बी.ए.एम.एस. पीएच.डी. (आयुर्वेद).
- १९) बीएसडीटी आयुर्वेद महाविद्यालय, वाघोली, जि. पुणे.
- २०) एल के आर आयुर्वेदिक महाविद्यालय, गव्हर्नमेंट रेस्ट हाऊस समोर, कडगांव रोड, गडहिंगलज, कोल्हापूर.
- २१) एसएसडीएसएस आयुर्वेद महाविद्यालय, आष्टा, सांगली.
- २२) एमएस आयुर्वेद महाविद्यालय, काटंगी, गोंदिया.
- २३) एसआर चुनावाला आयुर्वेद महाविद्यालय, चिखली, जि. बुलढाणा.
- २४) भारती विद्यापीठ आयुर्वेद महाविद्यालय, धनकवडी, कात्रज, पुणे.

महाराष्ट्रातील होमिओपॅथिक कॉलेजेस

- १) होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज व हॉस्पिटल, संगमनेर, नवीन नगर रोड, अहमदनगर - ४२२६०५.
- २) कोंकण एज्यु. व मेडि. ट्रस्ट होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, वीर सावरकर मार्ग, विरार (पू.), ता. वसई, जि. ठाणे.
- ३) सिमिलिया सिरिलबिस कुरेंटर जनसेवा मंडळ होमिओपॅथिक मेडिकल कॉलेज, दुगडफाटा, ता. भिवंडी, जि. ठाणे - ४२१३०२.
- ४) कि. ग्या. मंडळ गुढे संचलित होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, निमझरी रोड, शिरपूर, जि. धुळे - ४२५४०५.

- ५) को. एज्यु. सोसा. चंद्रकांत हरी केळूसकर होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, अलिबाग, जि. रायगड.
- ६) होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, भागवत कीर्ती मंदिर, ३ मजला, मुरारजी पेठ, सोलापूर - ४१३००१.
- ७) दापोली होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, आपटी, ता. दापोली, जि. रत्नागिरी.
- ८) प्र. एज्यु. सोसा. पी. डी. जैन होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, स्टेट बँक ऑफ हैद्राबाद समोर, परभणी - ४३१४०१.
- ९) अहमदनगर होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, सावेडी रोड, अहमदनगर.
- १०) लो. मेडि. फाड. होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, चिंचवड, पुणे.
- ११) धोंडूमामा साठे होमिओपॅथिक मेडिकल कॉलेज, एफपी नं. २३, ऑफ कर्वे रोड, पुणे - ४११००४. एम.डी.
- १२) काकासो मस्को होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, अहमदनगर.
- १३) श्री. कांचनबाई बाबूलालजी आवद होमिओपॅथिक मेडिकल कॉलेज, चांदवड.
- १४) नॅशनल होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, नाशिक.
- १५) चंदाबेन मोहनभाई पटेल होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, मुंबई.
- १६) वेंगुर्ला होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज व हॉस्पिटल, वेंगुर्ला.
- १७) थेरळा होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज व हॉस्पिटल, वेंगुर्ला.
- १८) वेणूताई यशवंतराव चव्हाण होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, कोल्हापूर.
- १९) होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, ताराराणी चौक, कोल्हापूर.
- २०) गुलाबराव पाटील होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, सांगली.
- २१) समर्थ एज्यु. ट्रस्ट होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, सांगली.
- २२) डॉ. जे. जे. मगदूम ट्रस्ट होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, जयसिंगपूर.
- २३) श्री तरवतमल श्री वल्लभ होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, अमरावती.
- २४) होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, अकोला रोड, अकोला.
- २५) पं. हो. शि. प्र. म. होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, खामगाव.
- २६) श्री जनता होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, अकोला.
- २७) पं. ज. ने. मे. इन्स्टिट्यूट ऑफ होमिओपॅथिक मेडि. सायन्सेस, अमरावती.
- २८) नागपूर कॉलेज ऑफ होमिओपॅथिक व बायोकेमिस्ट्री, नागपूर.
- २९) गोंदिया होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज व हॉस्पिटल, गोंदिया.
- ३०) पुरुषोत्तमभाई चव्हाण होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज व हॉस्पिटल, चंद्रपूर.
- ३१) आंतरभारती होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज व इंदिरा गांधी मेमोरियल हॉस्पिटल, औरंगाबाद.
- ३३) सोनाजीराव क्षीरसागर होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, बीड.
- ३४) दक्षिण केसरी मुनी. मिश्रीलालजी होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, औरंगाबाद.
- ३५) फॉस्टर डेव्हलपमेंट होमिओपॅथिक मेडि. कॉलेज, औरंगाबाद.
- ३६) पद्मश्री डॉ. डी. वाय. पाटील होमिओपॅथिक मेडिकल कॉलेज व रीसर्च सेंटर, पिंपरी, पुणे - ४११०१८.

- ३७) पद्मश्री डॉ. डी. वाय. पाटील मेडिकल कॉलेज फॉर वुईमेन, पिंपरी, पुणे - १८. डीसीएच, डीडीव्ही, टीडीडी, डीपीएम, डीओएमएस, डीऑर्थो, डीआरओएल, डीएमआरई, डीए, डीपीबी, डीपीएच, डीजीओ, डीएनबी - सर्जरी, ऑबस्टे व गायने, मेडिकल, अन्नस्थेशिया.
- ३८) डी. वाय. पाटील मेडिकल कॉलेज, सेक्टर - ७, नेरूळ, नवी मुंबई - ४००७०३. डिप्लो (ऑफथाल्मॉ / अनेस्थे / ईएनटी / ऑर्थो / ऑबस्टे व गायना / पेडिया / पॅथॉ/ स्किन व व्हीडी / सायकिया / पीएसएम / रेडिऑलॉ).

डेंटल कॉलेजेस

- १) जमनालाल गोएंका डेंटल कॉलेज व हॉस्पिटल, गोरक्षणरोड, पीबी १५३, अकोला - ४४४००४.
- २) डेंटल कॉलेज व हॉस्पिटल, तपोवन रोड, अमरावती - ४४४६०२.
- ३) डेंटल कॉलेज व हॉस्पिटल, कात्रज, धनकवडी, पुणे - ४११०४३. (भारती विद्यापीठ)
- ४) गव्हर्नमेंट डेंटल कॉलेज व हॉस्पिटल, सेंट जॉर्जेस हॉस्पिटल कंपाउंड, मुंबई - ४००००१.
- ५) नायर हॉस्पिटल डेंटल कॉलेज, डॉ. ए. एल. नायर रोड, भायखळा, मुंबई - ४००००८.
- ६) पद्मश्री डॉ. डी. वाय. पाटील डेंटल कॉलेज व हॉस्पिटल, डॉ. डी. वाय. पाटील नगर, सेक्टर - ७, नेरूळ, नवी मुंबई ४००७०६.
- ७) डेंटल कॉलेज व हॉस्पिटल, प्लॉट ४, लक्ष्मी निर्मल बिल्डिंग, कनाट प्लेस, सिडको, औरंगाबाद - ४३००३.
- ८) गव्हर्नमेंट डेंटल कॉलेज व हॉस्पिटल, धनवंतरीनगर, औरंगाबाद - ४३१००१.
- ९) गव्हर्नमेंट डेंटल कॉलेज व हॉस्पिटल, नागपूर - ४४०००३.
- १०) डेंटल कॉलेज, सावंगी (मेघे), वर्धा - ४४२००४.
- ११) डेंटल कॉलेज व हॉस्पिटल, पंचवटी, नाशिक - ४२२००३.
- १२) प्रवरा रूरल डेंटल कॉलेज, लोणी, ता. श्रीरामपूर, जि. अहमदनगर - ४१३७३६.
- १३) वसंतदादा पाटील डेंटल कॉलेज व हॉस्पिटल, साऊथ शिवाजीनगर, सांगली - ४१६४१६.
- १४) वि. प्र. मं. डेंटल कॉलेज, दिंडोहा हिल्स, हिंगणा रोड, नागपूर.
- १५) पद्मश्री डी. वाय. पाटील डेंटल कॉलेज, पिंपरी, पुणे.
- १६) एम. ए. रंगूनवाला कॉलेज, ऑफ डेंटल सायन्सेस व रिसर्च सेंटर, २३९०, बी. के. बी. हिदायतुल्ला मार्ग, आझम कॅम्पस, पुणे - ४११००१.
- १७) एसएमबीटी डेंटल कॉलेज, अमृतनगर, संगमनेर, जि. अहमदनगर - ४२२६०८.
- १८) येरला मेडिकल ट्रस्ट डेंटल कॉलेज, खारघर, नवी मुंबई.

नॅचरोपॅथी संस्था

- १) गोवर्धनदास सेक्सरिया कॉलेज ऑफ योग व कल्चरल सिंथेसिस, कैवल्यधाम, लोणावळा, पुणे - ४१०४०३. डिप्लो. (योग) - पदवी १ वर्ष.
- २) कैवल्यधाम, ४३, नेताजी सुभाष रोड, चर्नी रोड, मुंबई ४००००२. डिप्लो (योग) -

शिक्षक / एम.बी.बी.एस.) - ६ महिने.

- ३) ऑल इंडिया इन्स्टिट्यूट ऑफ योग व हेल्थ, तर्फे डॉ. के. व्ही. पानसे, ४५, १४६७, नेहरूनगर, कुर्ला (पू)- मुंबई - ४००००२४. पीजी डिप्लो (योग थेरपी - पदवी १ वर्षे)
- ४) अमरावती युनि., तपोवन, अमरावती, डिप्लो (योग शिक्षण) - पदवी - १ वर्षे.
- ५) टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, विद्यापीठ भवन, गुलटेकडी, पुणे - ४११०३७.
- ६) एस. एन. मीरे कॉलेज ऑफ आर्ट्स, कॉमर्स व गोदावरी देवी सराफ कॉलेज ऑफ सायन्स, तुमसर, जि. भंडारा - ४४१९१२. डिप्लो (नॅचरोपॅथी) पदवी - १ वर्षे
- ७) नॅशनल इन्स्टिट्यूट ऑफ नॅचरोपॅथी, ६ ताडीवाला रोड, पुणे - ४११००१. सर्टि (ट्रीटमेंट अँडेंट ट्रेनिंग) १०वी १ वर्षे.
- ८) महात्मा गांधी नेचर क्युअर व योगिक सायन्स कॉलेज, गांधी भवन, कोथरूड, पुणे ४११०२९.

डायटिशियन / न्युट्रिशियनिस्ट

- १) कॉलेज ऑफ होम सायन्स, निर्मल निकेतन, मुंबई. बी.एस्सी. (फुड व न्युट्रिशन) - १२वी - ३ वर्षे.
- २) एस.एन.डी.टी. कॉलेज ऑफ होम सायन्स, कर्वे नगर, पुणे - ४११०३८. बी.एच.एस्सी. (कम्युनिकेशन मेडिया फॉर चिल्ड्रन) - पदवी २ वर्षे. डिप्लो (अर्ली चाईल्डहूड / हॉटेल, हॉस्पिटॅलिटी अँडमेन. / कंझुमर सर्व्हिस) पदवी - ५०% - १वर्षे. डिप्लो. (स्पोर्ट्स सायन्स व न्युट्रिशन / डायटेटिक्स) - पदवी (डायटेटिक्स व न्युट्रिशन) - १+६ महिने इंटर्नशिप.
- ३) पुणे विद्यापीठ, गणेशखिंड, पुणे - ४११००७. पीजी डिप्लो (डायटेटिक्स) - पदवी (विज्ञान / सामाजिक विज्ञान / वैद्यकीय / औषध) ५०% - १ वर्षे.

बी.फार्म. - महाराष्ट्रातील संस्था

- १) भारती विद्यापीठ कॉलेज ऑफ फार्मसी, एरंडवणे, पुणे - ४११०३८.
- २) अग्निहोत्री कॉलेज ऑफ फार्मसी, बापुजीवाडी, रामनगर, वर्धा - ४४२००१.
- ३) एआयएसएसएमएस कॉलेज ऑफ फार्मसी, केनेडी रोड, आरटीओजवळ, पुणे - ४१३५०१.
- ४) भारती विद्यापीठ कॉलेज ऑफ फार्मसी, सीबीडी बेलापूर, सेक्टर - ८, नवी मुंबई - १४.
- ५) बाँबे कॉलेज ऑफ फार्मसी, कलिना, सांताक्रुझ (पू.) मुंबई - ४०००९८.
- ६) सी. यु. शाह कॉलेज ऑफ फार्मसी, (एस.एन.डी.टी.), जुहू रोड, सांताक्रुझ (प.) मुंबई - ४०००४९.
- ७) डीएसटीएस कॉलेज ऑफ फार्मसी, १, ज्यूल, विजापूर रोड, सोलापूर - ४१३००४.
- ८) डिपार्टमेंट ऑफ फार्मसी, नागपूर युनि. ४६०, हनुमान नगर, नागपूर ४४००१०.
- ९) डीसीटी अण्णासाहेब रमेश अजमेरा कॉलेज ऑफ फार्मसी, देवपूर, धुळे - २.
- १०) डॉ. डी. वाय. पाटील कॉलेज ऑफ फार्मसी, पिंपरी, पुणे - ४११०१८.
- ११) जीईएस सातारा कॉलेज ऑफ फार्मसी, तर्फे ग्राहक संघ, मार्केट यार्ड, एसटी स्टँडजवळ,

सातारा.

- १२) गव्हर्नमेंट कॉलेज ऑफ इंजि. फार्मसी डिपार्टमेंट, औरंगाबाद - ४३१००५
- १३) गव्हर्नमेंट कॉलेज ऑफ इंजि. फार्मसी डिपार्टमेंट, गाडगेनगर, वडगाव रोड, अमरावती - ४४४६०३.
- १४) गव्हर्नमेंट कॉलेज ऑफ फार्मसी, विद्यानगर, कराड, जि. सातारा - ४१५१२४.
- १५) जैन महाकाली कॉलेज ऑफ फार्मसी, वर्धा.
- १६) जेएसपीएम इन्स्टिट्यूट ऑफ फार्मसी, ४७, आर. जी. थडाणी मार्ग, वरळी सी फेस, मुंबई - ४०००१८.
- १७) एलटी इन्स्टिट्यूट ऑफ फार्मास्युटिकल स्टडीज, न्यु नंदनवन, हिंगणा रोड, नागपूर - ४४००२२.
- १८) एमसीईएस कॉलेज ऑफ फार्मसी, निलंगा, जि. लातूर - ४१३५२१.
- १९) एमजी एसएम श्रीमती एस. एस. पाटील इन्स्टिट्यूट ऑफ फार्मसी, चोपडा, जि. जळगाव - ४२५१०७.
- २०) एमजीव्हीएम कॉलेज ऑफ फार्मसी, आग्रा रोड, पंचवटी, नाशिक - ४२२००३.
- २१) एमएईसीटी वाय. बी. चव्हाण कॉलेज.

□

६

अभियांत्रिकी क्षेत्रातील कटिअट्ट

आत्मविश्वास, चिकाटी आणि बुद्धिमत्तेला वाव देणारे क्षेत्र. विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीनंतर अभियांत्रिकी क्षेत्राची व्यापकता अमर्याद वाढत आहे. सिव्हिल, मेकॅनिकल आणि इलेक्ट्रिकल या पारंपरिक शाखांपुरते मर्यादित न राहता जवळपास तीस शाखांमध्ये हे शास्त्र विस्तारले आहे.

विज्ञान आणि तंत्रज्ञान यातल्या प्रगतीनंतर आज इंजिनिअरिंग या क्षेत्राची व्यापकता अमर्याद वाढते आहे. सिव्हिल, मेकॅनिकल आणि इलेक्ट्रिकल इंजिनिअरिंग या पारंपरिक शाखांपुरतेच हे शास्त्र आता मर्यादित नाही. आज इंजिनिअरिंगच्या जवळजवळ २५ शाखा आहेत. ज्यातून पदवी / पदविका अभ्यासक्रम पूर्ण करता येतात. पूर्वी इंजिनियर्सचा संबंध केवळ उत्पादनक्षेत्राशी येत होता; पण आता सेवाक्षेत्रातही त्याचा प्रवेश झाला आहे. विशिष्ट विषयात स्पेशलायझेशन करून त्याला व्यवस्थापन अभ्यासक्रमाची जोड दिली तर या क्षेत्राचा जास्तीत जास्त फायदा करून घेता येतो.

सरकारी आणि सार्वजनिक क्षेत्रात इंजिनियर्सना मोठ्या संख्येने संधी उपलब्ध आहेत. यूपीएससीतर्फे दरवर्षी इंडियन इंजिनिअरिंग सर्व्हिस (IES) या नावाने परीक्षा घेतली जाते. यातून निवडले जाणारे विद्यार्थी रेल्वे, सीपीडब्ल्यूडी, सैनिकी इंजिनिअरिंग यामध्ये सामावले जातात.

शैक्षणिक पात्रता : भारतामध्ये हा अभ्यासक्रम तीन पातळ्यांवर करता येतो -

- १) मान्यवर शिक्षणसंस्थांमधून घेता येणारे पदवी प्रशिक्षण.
- २) पॉलीटेक्निक शिक्षण संस्थांमधून शिकवले जाणारे पदविका अभ्यासक्रम
- ३) इंडस्ट्रियल ट्रेनिंग इन्स्टिट्यूटमधून दिले जाणारे प्रत्यक्ष प्रशिक्षण

अर्थातच पदवी अभ्यासक्रम हा सर्वात महत्त्वाचा पर्याय आहे. १०+२ हा अभ्यासक्रम भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र आणि गणित (PCM) हे विषय घेऊन पूर्ण केलेले विद्यार्थी बी. ई. ला प्रवेश घेऊ शकतात. आय.आय.टी.ला प्रवेश हवा असल्यास Joint Entrance Examination (JEE) या प्रवेशपरीक्षेत उत्तीर्ण व्हावं लागतं. संपूर्ण अभ्यासक्रम चार वर्षांचा असतो. यामध्ये शिक्षणसंस्थेची निवड अतिशय महत्त्वाची ठरते. आय.आय.टी.सारख्या संस्थांचे विद्यार्थी कॉलेजच्या शेवटच्या वर्षाला असतानाच विविध कंपन्यांकडून

निवडले जातात. यापैकी बहुतेक जणांना परदेशात जाण्याची, उच्चशिक्षणासाठी शिष्यवृत्ती मिळवण्याची संधीही लाभते.

इंजिनिअरिंगला प्रवेश घ्यायचा हे अनेक विद्यार्थ्यांचं स्वप्न असतं. मात्र, त्यासाठी आवश्यक ते स्वभावविशेष आपल्यात आहेत का, याचा तपासही करायला हवा. वस्तूंची मोडतोड आणि पुनर्रचना करता येणं ही कला इंजिनियर होण्यासाठी पुरेशी ठरत नाही. प्रात्यक्षिकांइतकाच इथे लेखी सरावावर, तासन्तास पुस्तकं वाचण्यावर, लेखन करण्यावर भर द्यावा लागतो. गणित अतिशय उत्तम असावं लागतं. कारण तो तर इंजिनिअरिंगचा पाया आहे. दीर्घकाळ शारीरिक आणि बौद्धिक कष्ट घेण्याचं सातत्य असायला हवं. दहावी - बारावी आणि इंजिनिअरिंग या दोहोंच्या अभ्यासपद्धतीत कमालीचा फरक आहे. तो समजून घेता आला पाहिजे. अन्यथा त्यात गल्लत झाल्यास इंजिनिअरिंगच्या पहिल्याच सेमिस्टरमध्ये गुण घसरू शकतात. एखाद्या विषयात पास होण्याइतकेही मार्क मिळवता येत नाहीत. याचा स्वतःच्या मनोधैर्यावर परिणाम होऊ न देता स्वतःच्या चुका शोधण्याची, स्वतःला सुधारण्याची गरज असते. या सर्व गोष्टींचा खोलवर विचार करूनच या क्षेत्रात प्रवेश करावा.

इंजिनिअरिंगच्या प्रमुख शाखा

१) एरॉनॉटिकल इंजिनिअरिंग

विमानं, अंतरिक्ष यानं, सॅटेलाईट्स आणि मिसाईल्स यांचे आराखडे बनवणं, निर्मिती, विकास व चाचणी ही सर्व एरॉनॉटिकल इंजिनिअरची कामं आहेत. अतिशय आव्हानात्मक आणि मोठा आवाका असलेलं हे क्षेत्र सध्या इंजिनिअरिंगच्या विद्यार्थ्यांमध्ये विशेष लोकप्रिय आहे.

शैक्षणिक पात्रता -

इलेक्ट्रॉनिक्स किंवा भौतिकशास्त्र या विषयातून पदवी घेतलेल्या विद्यार्थ्यांना त्यानंतर एरॉनॉटिक्समधून स्पेशलायझेशन करता येतं. याच विषयातून पदवीही घेता येते. त्यासाठी एरॉनॉटिकल सोसायटी ऑफ इंडिया इथे संपर्क साधावा.

एरॉनॉटिकल सोसायटी ऑफ इंडिया - १३ - बी, इंद्रप्रस्थ इस्टेट, नवी दिल्ली - ११०००२.

दूरध्वनी : (०११) ३३७०५१६ / ३३७००५८

फॅक्स : (०११) ३३७०७६८

ई-मेल : aerosoc@bol.net.in

वेबसाईट : <http://www.aesi.org/>

नोकरीची संधी : विमान वाहतूक व विमान उत्पादक कंपन्या, संरक्षण मंत्रालयातील संशोधन आणि विकास विभाग, अंतराळ संशोधन संस्था इ.

२) अॅग्रिकल्चरल इंजिनिअरिंग

शेतीउद्योगात वापरली जाणारी साधनं आणि यंत्रसामग्री यांची निर्मिती व विकास, वाहतूक, धान्याच्या साठवणीचे पर्याय, जलसंधारण, मृदासंधारण ही सर्व अॅग्रिकल्चरल इंजिनियर्सची कार्यक्षेत्रं आहेत.

शैक्षणिक पात्रता : अँग्रिकल्चरल इंजिनिअरिंगची पदवी

नोकरीची संधी : शेतकी उत्पादनांची विक्री, प्रसिद्धी व देखभाल करणं; शेतीसाठी आवश्यक असलेल्या इमारतींची (गोदामं, ग्रीनहाऊसेस इ.) बांधकामं करणं या जबाबदाऱ्या अँग्रिकल्चरल इंजिनियरकडे असतात. याशिवाय बँक, अध्यापनक्षेत्र, संशोधन, प्रसिद्धीमाध्यमं, केंद्र आणि राज्य सरकारची शेतकी खाती अशा अनेक ठिकाणी नोकरीची विविध संधी मिळू शकते.

३) ऑटोमोबाईल इंजिनिअरिंग

या शाखेचा संबंध वाहनांच्या निर्मितीशी आहे. त्यांचे आराखडे बनवण्यापासून ते उत्पादन, विकास, दुरुस्ती, या सर्वच कामांमध्ये ऑटोमोबाईल इंजिनियर्स आवश्यक ठरतात. यात वाहनाची कार्यक्षमता, टिकारूपणा, ग्राहकांची निवड, तसंच अलीकडे इंधनामुळे होणारं प्रदूषण अशा अनेक गोष्टींचं भान ठेवावं लागतं.

नोकरीची संधी : वाहनांचं उत्पादन किंवा वाहनांच्या सुट्या भागांची जुळणी करणाऱ्या कंपन्या, खाजगी वाहतूक कंपन्या, विमा कंपन्या अशा ठिकाणी ऑटोमोबाईल इंजिनियर्सना नोकरी मिळू शकते.

४) केमिकल इंजिनिअरिंग

रसायनशास्त्र आणि अभियांत्रिकी या शाखांची सांगड घालून विविधोपयोगी रसायनं आणि रासायनिक उत्पादनं यांची निर्मिती केली जाते. या उत्पादन प्रक्रियेसाठी आवश्यक असलेली यंत्रसामग्री उभारणं आणि या प्रक्रियेत येणाऱ्या अडचणी सोडवणं हे केमिकल इंजिनियर्सचं काम आहे.

नोकरीची संधी : सार्वजनिक आणि खाजगी क्षेत्रातल्या साबण, तेल, रंग, प्लास्टिक, सिंथेटिक फायबर्स, स्फोटकं, पेट्रोकेमिकल उत्पादनं या कंपन्यांमध्ये केमिकल इंजिनियर्सची पदं असतात.

५) सिव्हिल इंजिनिअरिंग

वसाहती, रस्ते, विमानतळ, बंदरं, बोगदे, पूल, लोहमार्ग, धरणं, पाणी वितरण व्यवस्था, ही सगळी उभारणीची कामं सिव्हिल इंजिनियरच्या देखरेखीखाली होतात. कागदावरील नियोजनापासून ते प्रकल्प प्रत्यक्षात उतरेपर्यंत सर्व जबाबदारी सिव्हिल इंजिनियरची असते.

नोकरीची संधी : रेल्वे, सैन्य, सार्वजनिक आणि खाजगी क्षेत्रातील बांधकाम कंपन्या इ. मध्ये ही पदे असतात. याशिवाय यात स्वतःची कन्सल्टिंग फर्मही सुरू करता येते.

६) इन्स्ट्रुमेंटेशन इंजिनिअरिंग :

विविध प्रकारच्या उत्पादनांसाठी लागणारी मशीनरी बनवण्याचं काम इन्स्ट्रुमेंटेशन इंजिनियर्स करतात. उत्पादनाचा दर्जा आणि उपयुक्तता अधिकात अधिक ठेवण्याची काळजी त्यांना घ्यावी लागते.

नोकरीची संधी : पोलाद, रसायनं, खतं, शुद्धीकरण कारखाने, सरकारी कंपन्या, संरक्षण दलं इथले संशोधन आणि विकास विभाग अशा ठिकाणी इन्स्ट्रुमेंटेशन इंजिनियर्सना नोकरी मिळते.

७) मरिन इंजिनिअरिंग

मरिन इंजिन्स, बॉयलर्स, रेफ्रिजरेटिंग मशीन, डेक मशीनरी, स्टीम कनेक्शन्स या जहाजाशी

संबंधित उपकरणांचे आराखडे बनवणं, निर्मिती करणं मरिन इंजिनियर्सना करावं लागतं. या कामात विशेष काळजी घ्यावी लागते.

शैक्षणिक पात्रता : कोलकता इथल्या मरिन इंजिनअरिंग रीसर्च इन्स्टिट्यूट (MERI) इथे चार वर्षांचा मरिन इंजिनअरिंगचा अभ्यासक्रम उपलब्ध आहे. यासाठी IITची JEE(Joint Entrance Examination) ही परीक्षा द्यावी लागते.

मरिन इंजिनअरिंग रीसर्च इन्स्टिट्यूट (MERI) - पी - १९, तारातोला मार्ग, कोलकता - ७०००८८, प. बंगाल.

नोकरीची संधी : मर्चंट नेव्ही, पोर्ट अँड हार्बर ऑथॉरिटीज, जहाज दुरूस्ती कंपनी इथे मरिन इंजिनियर्सची नियुक्ती केली जाते.

८) मटेरियल, मेटालर्जिकल आणि सिरॅमिक इंजिनअरिंग

कॉम्प्युटर चिप्स, टेलिव्हिजन स्क्रीन्स, स्पेस क्राफ्टचं बाह्यावरण अशा विविध निर्मितीत मटेरियल इंजिनियर्स सहभागी होतात. मेटालर्जिकल इंजिनअरिंग आणि सिरॅमिक इंजिनअरिंग ह्या उत्पादनाची निर्यात जगात सर्वाधिक असेल. बायोटेक्नॉलॉजीमधील प्रवेशासाठी १२ वी किंवा तत्सम स्तरावरील फिजिक्स, केमिस्ट्री आणि बायोलॉजीतील मार्क ग्राह्य धरले जातात. बायोटेक्नॉलॉजीचं भारतातील महत्त्व बरंच वाढलं असल्याने फार्मास्युटिकल्स, हेल्थकेअर, शेती, पर्यावरण, प्रदूषण, इन्शुरन्स अशा विविध क्षेत्रांमध्ये बायोटेक्नॉलॉजीचा उपयोग केला जातो. इंजिनीअरिंग, सायन्स, बायोमेडिकल सायन्स आणि क्लिनिकल प्रॅक्टिसच्या माध्यमातून मानवी शरीरातील सुधारणा बायोमेडिकल इंजिनअरिंगमध्ये केल्या जातात. यामध्ये बायोटेक्नॉलॉजी आणि आयटी या क्षेत्रांचं मिश्रण असतं. यात शैक्षणिक रीसर्च, डायग्नोस्टिक किंवा थेरेप्युटिक इन्स्ट्रुमेंटचं उत्पादन किंवा हेल्थकेअरसाठी काम करता येते.

बायोटेक्नॉलॉजीप्रमाणे जेनेटिक इंजिनअरिंग या क्षेत्राचं प्रस्थही वाढत आहे. जेनेटिक इंजिनअरिंग हे संपूर्णतः संशोधनावर आधारलेलं क्षेत्र आहे. या विषयात रस नसेल तर करिअर करता येणं अवघड आहे. जगात घडत असलेल्या संशोधन कार्याचा मागोवा घेऊन सातत्याने विविध विषयांवर अभ्यास करण्याची तयारी ठेवावी लागते. मेडिकल, फार्मास्युटिकल कंपन्या, अॅग्रिकल्चर सेक्टर, खाजगी आणि सरकारी कंपन्यांमधील रीसर्च अँड डेव्हलपमेंट विभागामध्ये जेनेटिक्स इंजिनियर्सना करिअर करता येऊ शकते. मॉलेक्युलर, मेडिकल, डेव्हलपमेंटल, पिडिअॅट्रिक, क्लिनिकल ह्यूमन जेनेटिक्समध्ये विद्यार्थ्यांना रीसर्च किंवा विशेष प्राविण्य मिळवता येतं. या व्यतिरिक्त जेनेटिक इंजिनअरिंग, जीन मॅपिंग हे विषयसुद्धा उपलब्ध आहेत. आयटी, फिजिक्स किंवा मॉलेक्युलर बायोलॉजी या शाखांशी समन्वय साधून विद्यार्थ्यांना बायो-इन्फॉर्मेटिक्स किंवा नॅनो-टेक्नॉलॉजीमध्ये सुपर स्पेशलायझेशन मिळवता येतं. जेनेटिक इंजिनअरिंगमध्ये शरीराच्या एका अवयवातील जीन्स दुसऱ्या अवयवात नेले जातात. अंडरग्रॅज्युएट स्तरावर जेनेटिक्सचा कोर्स फार थोड्या विद्यापीठांमध्ये उपलब्ध आहे. बारावीनंतर पाच वर्षांचा एम.टेक. कोर्स करता येतो किंवा बी.ई. / बी.टेक. / एम.टेक. केल्यानंतरही पोस्ट ग्रॅज्युएट स्तरावर हा कोर्स करता येतो.

९) आर्किटेक्चर

लक्ष वेधून घेणाऱ्या अन् थक्क करणाऱ्या भव्य, अवाढव्य आणि सर्वच दृष्टीने उपयुक्त इमारती, पॅलेस हे सर्व आर्किटेक्चरने तयार केलेल्या स्केचेस, डिझाईन्सचे ब्ल्यू प्रिंटस, यातूनच साकारलं जातं.

आर्किटेक्ट होण्यासाठी व्हिज्युएलायज करण्याची क्षमता आवश्यक आहे. बिल्डिंग व्यवस्थापन, कन्स्ट्रक्शन पद्धती, आर्ट आणि आर्किटेक्चरचा इतिहास आदि गोष्टींचा सखोल अभ्यास करता येतो. आर्किटेक्चरच्या डिझाइनप्रमाणे तयार झालेल्या बिल्डिंगला ग्राहकांच्या इच्छेप्रमाणे स्वरूप देण्याचं काम इंटरिअर डिझायनर करतो. ठराविक जागेमध्ये राहणाऱ्यांचा दृष्टिकोन, जीवनशैली, त्यांची संस्कृती, क्लाएंटचं बजेट या सारख्या अनेक गोष्टी लक्षात घ्याव्या लागतात. थिएटर्स, आर्ट गॅलरीज, इव्हेंटसाठीचे सेट्स, एक्झिबिशनचं इंटरिअर करण्याची संधीही मिळते. वास्तुशास्त्र किंवा फेंगशुईचं ज्ञान उपयोगी पडू शकतं. रंगाची जाण, प्रकाशयोजना, डेकोरेशन या बाबतीतला तुमच्या संकल्पना क्लाएंटला पटवून देण्यासाठी प्रेझेंटेशन आणि सुसंवाद कौशल्याचीही गरज असते.

प्रशिक्षित आर्किटेक्ट बनण्यासाठी मान्यताप्राप्त इन्स्टिट्यूटमधून बॅचलर ऑफ आर्किटेक्चरचा कोर्स पूर्ण करावा लागतो. या कोर्सला प्रवेश मिळविण्यासाठी फिजिक्स, केमिस्ट्री आणि गणित विषय घेऊन बारावी किंवा तत्सम परीक्षेत किमान ६०% गुण मिळवायला हवेत. आर्किटेक्चरच्या कामात आर्ट आणि सायन्स या दोन्ही शाखांचा मेळ साधला जातो. त्यामुळे प्रवेश देताना सायन्सच्या मार्कांबरोबरच कलात्मक कल्पना, सौंदर्य दृष्टी यांचाही विचार केला जातो. तुम्हाला स्वतंत्र व्यवसाय करायचा आहे की, एखाद्या आर्किटेक्ट फर्मसह काम करायचे आहे हे पूर्णतः तुमच्या कौशल्यावर आणि साधनांच्या उपलब्धतेवर अवलंबून आहे. या क्षेत्रात तुम्ही टाऊन प्लॅनिंग, अर्बन प्लॅनिंग, लॅन्डस्केप, आर्किटेक्चर, रिजनल प्लॅनिंग अशा प्रकारचे स्पेशलायझेशन करू शकता.

१०) मेकॅनिकल इंजिनिअरिंग (यांत्रिकी शाखा)

मेकॅनिकल इंजिनिअरिंगच्या उत्पादन अभियांत्रिकी (प्रॉडक्शन इंजिनिअरिंग), उत्पादन यंत्र अभियांत्रिकी (मशीन टुल्स इंजिनिअरींग), स्वयंचलित वाहन अभियांत्रिकी (ऑटोमोबाईल इंजिनिअरिंग), उद्योग नियोजन अभियांत्रिकी (इंडस्ट्रिअल इंजिनिअरिंग), या संबंधित उपशाखा आहेत. सध्याच्या युगात मेकॅनिक्स ही सर्वव्यापी गोष्ट असल्याने या इंजिनिअरिंगला खूपच मागणी आहे. यांत्रिकी शाखेची पदवी घेतल्यानंतर अभियंत्यास नोकरी, स्वतःचा व्यवसाय, पदव्युत्तर शिक्षण असे पर्याय उपलब्ध आहेत.

मेकॅनिकल इंजिनिअरिंग हा प्रत्यक्ष उत्पादन प्रक्रिया जेथे चालते तेथे काम करतो. म्हणूनच नोकरीच्या दृष्टीने ह्या शाखेला वाव आहे. व्यवसाय करण्यासही या क्षेत्रात भरपूर वाव आहे. मेटॅलर्जी, मटेरिअल, सायन्स, संगणिकृत यंत्र, यंत्रमानवशास्त्र या क्षेत्रात मेकॅनिकल अभियंत्याला संशोधनास वाव आहे; परंतु या साठी मेहनत, चिकाटी आणि जिद्द असायला हवी.

११) इंडस्ट्रियल इंजिनिअरिंग

यंत्राची क्षमता, त्याचा पुरेपूर वापर, दुसऱ्या तत्सम यंत्राशी तुलना करून मग मिळणारी तौलनिक कार्यक्षमता या सर्व घटकांचा रास्त विचार या विभागात शिकवला जातो.

१२) उत्पादन अभियांत्रिकी (प्रॉडक्शन इंजिनिअरिंग)

काळ, काम, वेग, खर्च यांचं गणित सांभाळून एक कामगार वा दहा कामगार, दोन यंत्र वा पाच यंत्र या गोष्टींचं अवधान कसं ठरवावं याचं तंत्र इथं शिकवला जातं.

१३) उत्पादन तंत्र अभियांत्रिकी (मशिन अँड टूल्स इंजिनिअरिंग)

इथे कटिंग टूल्स, ड्रिल बोल्ट्स यांचे उत्पादन आणि वापर त्याचप्रमाणे उत्पादन प्रक्रियेमध्ये वापरण्यात येणारी हेल्थ मशीन, ग्राईडिंग मशीन अशा यंत्रांच्या कार्यपद्धती आणि संरचनेवर भर दिलेला आहे.

१४) वस्त्रनिर्माण तंत्रज्ञान (टेक्सटाईल इंजिनिअरिंग)

मुळातच फारच थोडे टेक्सटाईल इंजिनिअर दरवर्षी हा विषय घेऊन बाहेर पडत असल्यामुळे आजही या क्षेत्रात भरपूर नोकऱ्या सहज उपलब्ध होऊ शकतात.

१५) बायोमेडिकल इंजिनिअरिंग

वैद्यकीय उपकरणाशी संबंधित असणारी ही शाखा खरी तर उपकरणीय अभियांत्रिकाशी संबंधित आहे; पण वैद्यकीय उपकरणाशी संबंधित म्हणून तिचे नाव बायोमेडिकल ठेवण्यात आलं आहे. विविध ऑपरेशन्स करण्यासाठी लागणारी यंत्रं, दुर्बिणी, फायबर ऑप्टिकल उपकरण, इलेक्ट्रोकार्डिओग्राम मशीन, स्कॅनिंग मशीन याची निर्मिती, देखभाल या शाखेत शिकवली जाते. अत्यंत प्रगत तंत्रज्ञानाचं शिक्षण असं या शाखेचं स्वरूप आहे.

१६) फ्लाइंग इंजिनिअरिंग व एरोनॉटिकल इंजिनिअर

विमानाचं तंत्रज्ञान, विमानांची देखभाल, त्यातील संशोधन, विकास या संदर्भातील ही एक मेकॅनिकल शाखा आहे. बेंगलोर व चेन्नई येथे त्याचं उत्तम शिक्षण मिळते. प्रवेश अत्यल्प आहे. आणि मोजक्यांनाच इथे काम करण्याची संधी मिळते.

१७) इलेक्ट्रिकल इंजिनिअरिंग

विजेची निर्मिती, विजेचं वहन, विजेचा वापर, त्यासंबंधी उपकरणं, त्यांची दुरुस्ती, देखभाल आणि त्याबद्दलचे संशोधन आणि विकास हे या शाखेत मोडते.

१८) इलेक्ट्रॉनिक्स इंजिनिअरिंग

सर्वात जास्त मागणी असलेली ही इंजिनिअरिंगची शाखा आहे. मागणी तसा पुरवठा या न्यायाने महाराष्ट्रात सर्वात जास्त प्रवेशसंस्था या शाखेत आहेत. दरवर्षी पस्तीस हजारांपेक्षा जास्त विद्यार्थी अभियांत्रिकी महाविद्यालयात इलेक्ट्रॉनिक्स या शाखेत प्रवेश घेत असतात. जीवनाचं प्रत्येक क्षेत्र इलेक्ट्रॉनिक्स वस्तूनं व्यापलं आहे. टीव्ही, कॉम्प्युटर, रेडिओ, व्ही सी आर, अनेक घरगुती कंट्रोल पॅनल्स हे इलेक्ट्रॉनिक्स इंजिनिअरमधील प्रगतीचंच गमक आहे. अमेरिकेतील उद्योगक्षेत्रात जवळजवळ ३०% भारतीय इंजिनिअर सध्या काम करत आहेत.

१९) टेलिकम्युनिकेशन इंजिनिअरिंग

ही खरं म्हणजे इलेक्ट्रॉनिक्सची उपशाखा आहे. काही अभियांत्रिकी महाविद्यालयांमध्ये दोन्ही विषय एकत्र शिकविले जातात. फार मोठ्या प्रमाणावर काम आणि संशोधन करणाऱ्या कंपन्यांमध्ये या

प्रकारातील इंजिनर काम करतात. दळणवळणाची साधन म्हणजे टेलिप्रिंटर, टेलिफोन, फॅक्स याचे अनेक शहरांमध्ये जाळं कसं विणायचं किंवा एखादं टेलिफोन एक्सचेंज उभारणी या संबंधीचे ज्ञान हे ह्या शाखेत मोडते.

२०) कॉम्प्युटर इंजिनरिंग

उद्योग, व्यापार, कृषी, ऊर्जा, अर्थ अशा क्षेत्रातील विविध प्रश्नांची सोडवणूक करायला संगणकाचा प्रभावी वापर करण्यासाठी, संगणकाची संरचना, त्याची कार्यपद्धती, त्याची देखभाल, त्याकरिता लागणाऱ्या विविध प्रणाली आणि संगणकाचे विविध उपयोग यांचा सखोल अभ्यास म्हणजे संगणक अभियांत्रिकी. ही एक इलेक्ट्रॉनिक्सचीच उपशाखा आहे.

२१) मायनिंग अँड मेटलर्जी इंजिनरिंग

विविध धातू त्यांचं उत्पादन, शुद्धीकरण, व्यवहारात वापर यासंबंधीचे हे शास्त्र आहे. या सर्व गोष्टी वरील शाखेत अभ्यासल्या जातात.

२२) एनव्हायर्नमेंट इंजिनरिंग

कारखान्यातून बाहेर पडणारं दूषित पाणी, धूर, उसाची मळी, धोकादायक रसायनं यावर कोणत्या प्रकारे ताबा ठेवता येईल आणि पर्यावरण शुद्ध कसं राहील हे पाहणे शाखेतील अभियंत्याचं प्रमुख काम आहे. भविष्यात ही शाखा आताच्यापेक्षाही खूप विस्तारीत होणार आहे.

२३) वॉटर अँड लँड मॅनेजमेंट इंजिनरिंग

पाण्याची उपलब्धी आणि त्याचा जमिनीसाठी योग्य तो वापर हे या क्षेत्रात काम करणाऱ्यांचं काम आहे.

२४) पेट्रोकेमिकल्स इंजिनरिंग

गुजरातमधील समुद्रात आणि आसाममध्ये मोठ्या प्रमाणात खनिज तेल आणि वायू मिळायला लागल्यापासून या शाखेच्या अभियंत्याची गरज भासू लागली आहे.

२५) पॉलिमर अँड प्लास्टिक्स इंजिनरिंग आणि टेक्सटाईल केमिस्ट्री अँड टेक्नॉलॉजी

कृत्रीम धागे, कृत्रीम वस्तू, प्लास्टिकचे पार्ट्स, प्लास्टिक वस्तू यामुळे अनेक गोष्टींचं रंगरूप आपण बघत असतो. त्यांची निर्मिती, त्याच्याकरिता लागणारी सामग्री, रॉ-मटेरीयल या सर्वांशी संबंधित केमिकल्स इंजिनरिंगची ही एक उपशाखा आहे.

२६) रिलाएबिलिटी इंजिनरिंग

आय. आय. टी. मध्ये ही नवीनच सुरू झालेली शाखा आहे. अगदी मोजक्या जागा असतात. क्वालिटी ओरिएंटेड चेक्स विविध क्षेत्रात कसे असावेत, हे या शाखेत शिकवलं जातं. अभियांत्रिकी क्षेत्राच्या विविध शाखांची डिग्री मिळविल्यानंतर काही क्षेत्रात पीएच.डी. मिळवता येते. परदेशात जाऊन

एमएससीची पदवी घेणारे सुद्धा आहेत.

अभियांत्रिकीचे शिक्षण हे डिप्लोमा (पदविका) आणि डिग्री (पदवी) अशा दोन स्तरांत दिले जाते. त्यापैकी डिप्लोमाचा जो पर्याय आहे, त्यात विद्यार्थ्यांना १०वी नंतर प्रवेश मिळविता येतो. डिप्लोमाच्या शेवटच्या वर्षात प्रथम श्रेणीत उत्तीर्ण झालेल्या विद्यार्थ्यांना पदवी महाविद्यालयात थेट दुसऱ्या वर्षाला प्रवेश मिळू शकतो. त्यामुळे १०वी नंतर सहा वर्षात (डिप्लोमा+डिग्री) इंजिनियर होता येते.

अशी ही अभियांत्रिकीची विविध क्षेत्रे आहेत. एखाद्या क्षेत्रात प्रवेश मिळत आहे म्हणून जाणव्यापेक्षा नीट माहिती करून घेऊन मनाचा कल ठरवून मगच प्रवेश घ्यावा म्हणजे करिअरला चांगलं यशस्वी वळण मिळू शकते.

अधिक माहितीसाठी संपर्क

इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी, १ला मजला, क्रेसिट, पवई, मुंबई - ४०००७६.

इंजिनियरिंग कॉलेजेस (महाराष्ट्र)

बी.ई. / बी. टेक. - १२वी (पीसीएम) ५०% - ४ वर्षे.

राज्यपातळीवर एकत्रित प्रवेश

- १) इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ - फॉर वुईमेन, एसएनडीटी युनि. सर विठ्ठलदास विद्याविहार, जुहू रोड, सांताक्रूझ, मुंबई - ४०००४९.
कॉम्प्यु. ई. व टी. आय.टी.
- ३) युडीसीटी, मुंबई युनि. नाथनलाल पारेख मार्ग, माटुंगा, मुंबई - ४०००१९.
डाईज, फूडस ऑईल, पेंट फार्मास्यु, प्लॉस्टिक्स, टेक्स्टाईल, केमिकल.
- ४) सरदार पटेल कॉलेज ऑफ इंजि., मुन्शीनगर, अंधेरी (प.) मुंबई ५८-
सी. एम. ई.
- ५) वीरमाता जिजाबाई टेक्नॉ. इन्स्टिट्यूट, एच. आर. महाजनी मार्ग, माटुंगा,
मुंबई - ४०००१९.
सी, कॉम्प्यु, इ, इलेक्ट्रॉ, आयटी, एम, प्रॉड, टेक्स्टाईल.
- ६) फादर सी. आर. कॉलेज ऑफ इंजि., फादर अँग्रेल आश्रम, बँड स्टँड, बांद्रा (प.)
मुंबई - ४०००५०.
कॉम्प्यु, इलेक्ट्रॉ, आयटी, प्रॉड.
- ७) के. जे. सोमैय्या कॉलेज ऑफ इंजि., विद्यानगर, विद्याविहार, मुंबई - ४०००७७.
कॉम्प्यु, इ व टी, इलेक्ट्रॉ, आय.टी.एम.
- ८) एमएच साबू सिद्धिकी कॉलेज ऑफ इंजि., पीबी - ४६२७, ८ शेफर्ड रोड, भायखळा,
मुंबई - ४००००८.
ऑटो, कॉम्प्यु, कन्स्ट्र, इलेक्ट्रॉ, आय. टी., प्रॉड.
- ९) पद्मभूषण वसंतदादा पाटील प्रतिष्ठान कॉलेज ऑफ इंजि., इस्टर्न एक्सप्रेस हायवे,

- एव्हरंडनगर जवळ, चुनाभट्टी, चेंबूर, मुंबई - ४०००२२.
कॉम्प्यु, इ व टी, इलेक्ट्रॉ, आयटी.
- १०) सरदार पटेल कॉलेज ऑफ इंजि. कॉलेज, मुन्शीनगर, अंधेरी (प.) मुंबई ४०००५८.
कॉम्प्यु, इलेक्ट्रॉ, आयटी.
- ११) शहा व अंकर कच्छी इंजि. कॉलेज, एमईटी, शिवाजी महाराज चौकाजवळ, वामन तुकाराम पाटील मार्ग, ड्युक कं. नंतर, सी, मुंबई - ४०००५८.
कॉम्प्यु, कन्स्ट्र, इ व टी, इलेक्ट्रॉ, आय. टी.
- १२) श्री विले पार्ले केळवणी मंडळ, द्वारकादास जे. संघवी कॉलेज ऑफ इंजि. प्लॉट नं. यु - १५, व्हीपीडी स्कीम, भक्तीवेदांत स्वामी मार्ग, विलेपार्ले (प.) मुंबई - ४०००५६.
बायोमेडि, केमिकल, कॉम्प्यु, इ व टी, इलेक्ट्रॉ, आय. टी. प्रॉड.
- १३) थडामेल शहाणी इंजि. कॉलेज, पीजीखेर रोड, टीपीएस - ३, ऑफ लिंकिंग रोड, बांद्रा (प), मुंबई - ४०००५०.
बायोमेडि, केमिकल, कॉम्प्यु, इलेक्ट्रॉ, आय. टी.
- १४) विवेकानंद इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ. व्हीईएस, सिंधी कॉलनी, चेंबूर, मुंबई - ४०००७१.
कॉम्प्यु, इ व टी, आय. टी., इन्स्ट्रु.
- १५) केईएस, एनएनची कॉलेज ऑफ इंजि., मुंबई - गोवा रोड, ए / पी, ता. पेण, जि. रायगड - ४०२१०७.
केमिकल, कन्स्ट्र, इलेक्ट्रॉ.
- १६) शिवाजीराव एस. जोंधवे कॉलेज ऑफ इंजि. शील कल्याण हाय-वे, व्यंकटेश पेट्रोल पंप, सागांव, सोनारपाडी, डोंबिवली, जि. ठाणे - ४२१२०३.
केमिकल, कॉम्प्यु, इ व टी, आय. टी., एम, प्रॉड.
- १७) अॅग्रेल चॅरिटी फादर सी रॉडरिगज इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ., सेक्टर - ९ ए वाशी, नवी मुंबई - ४००७०३.
कॉम्प्यु, इ, इ व टी, आय. टी., एम.
- १८) जेईएस अण्णासाहेब चुडामण पाटील कॉलेज ऑफ इंजि., सेक्टर - ६६, कोपर खैराणे, मुंबई - ४००७०३.
कॉम्प्यु, इ, इलेक्ट्रॉ, आय, टी, इन्स्ट्रु.
- १९) भारती विद्यापीठ कॉलेज ऑफ इंजि. सीबीडी सेक्टर - ७, बेलपाडा, नवी मुंबई - ४००६१४.
केमिकल, कॉम्प्यु, इ व टी, आयटी, एम, इन्स्ट्रु.
- २०) एलटी कॉलेज ऑफ इंजि. जेएसएस, सेक्टर - ४, प्लॉट नं. १७, १८, विकासनगर, कोपरखैराणे, नवी मुंबई - ४००७०९.
कॉम्प्यु, इ, इ व टी, इलेक्ट्रॉ, एम.
- २१) राजीव गांधी इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ., ऐरोली, स. नं. - १६१, सीटीएस नं. - ११७६/१/४८, वसोवा, लिंक रोड, एचडीएफसी मागे, मुंबई - ४०००६१.
कॉम्प्यु, इ व टी, इन्स्ट्रु, एम.

- २२) एमजीएम कॉलेज ऑफ इंजि. व टेक्नॉ, एनएच - ४ सायन-पनवेल हाय-वे जंक्शन, सेक्टर - १८, कामोठे, नवी मुंबई - ४१०२०९.
बायोमेडि, केमिकल, सी, कॉम्प्यु, इ व टी, आयटी.
- २३) दत्ता मेघे कॉलेज ऑफ इंजि. एनवायएसएसे, पीबी - १५, सिडको कॉलनी, प्लॉट नं - ९८, सेक्टर - ३, ऐरोली, नवी मुंबई - ४००००७.
केमिकल, सी, कॉम्प्यु, इलेक्ट्रॉ, आयटी, एम.
- २४) आरएईएस रामराव आदिक इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ., सेक्टर - ७, डॉ. डी. वाय. पाटील विद्यानगर, नेरूळ, नवी मुंबई - ४००७०६.
कॉम्प्यु, इ व टी, इलेक्ट्रॉ, आयटी, इन्स्टु.
- २५) श्रीमती इंदिरा गांधी कॉलेज ऑफ इंजि., सिडको सेक्टर १६, कोपरखैराणे, सेक्टर - ४००७०९.
कॉम्प्यु, इ, इ व टी.
- २६) तेरणा इंजि. कॉलेज, सेक्टर १२, फेज २, नेरूळ, नवी मुंबई - ४००७०६.
कॉम्प्यु, इ व टी, इलेक्ट्रॉ.
- २७) पार्श्वनाथ कॉलेज ऑफ इंजि. पीसीटी, घोडबंदर रोड, कासार वाडवली, एचपी पेट्रोल पंप जवळ, जि. ठाणे - ४००६०१.
कॉम्प्यु, इ व टी, आय. टी., इन्स्टु, एम.
- २८) विद्यावर्धिनी कॉलेज ऑफ इंजि. व टेक्नॉ, वसई रोड (प.), जि. ठाणे - ४०१२०२.
कॉम्प्यु, इ व टी, आय. टी., इन्स्टु, एम.
- २९) आरईएस रिझवी कॉलेज ऑफ इंजि. रिझवी एज्यु. कॉम्प्लेक्स, शेर्ली राजन, ऑफ कार्टर रोड, बांद्रा (प), मुंबई - ४०००५०.
सी, एम, इलेक्ट्रॉ.
- ३०) अथर्व कॉलेज ऑफ इंजि. एम. के. हायस्कूल कंपाउंड, २ रा मजला, फॅक्टरी लेन, बोरिवली (प), मुंबई - ४०००९२.
कॉम्प्यु, इ व टी, इ.
- ३१) सेंट फ्रान्सिस इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ., (इंजि - कॉलेज). माऊंट पोईन्सर, एसव्हीपी रोड, बोरिवली (प), मुंबई - ४०००९२.
कॉम्प्यु. इ व टी, आय. टी.
- ३२) विद्यालंकार इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ. इंडियन ह्युम पाईप रोड, वडाळा (पू). मुंबई - ४०००३७.
कॉम्प्यु, इ व टी, आय. टी.
- ३३) ठाकूर कॉलेज ऑफ इंजि. व टेक्नॉ. ठाकूर व्हिलेज, ईस्ट ऑफ वेस्टर्न हायवे, कांदिवली (पू), मुंबई - ४००१०१.
कॉम्प्यु, इ व टी, आय. टी.
- ३४) डॉन बॉस्को इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ. तर्फे सेंट फ्रान्सिस टक्विन. इन्स्टिट्यूट ऑफ प्रीमियर ऑटोमोबाईल रोड, कुर्ला, मुंबई - ४०००७०.

- कॉम्प्यु, इ व टी, आय. टी.
- ३५) गव्हर्नमेंट कॉलेज ऑफ इंजि. वेल्स्ले रोड, शिवाजीनगर, पुणे - ४११००५.
सी. एम. ई, कॉम्प्यु, इ व टी, आय टी, इन्स्ट्रु, मेंटॅ, प्रॉड.
- ३६) एसव्हीपीएम शिवनगर कॉलेज ऑफ इंजि. माळेगाव बु, ता. बारामती,
जि. पुणे - ४१३११५.
सी, कॉम्प्यु, इ व टी, आय. टी. एम.
- ३७) एआयएसएसएमएस कॉलेज ऑफ इंजि. केनेडी रोड, आरटीओ जवळ, पुणे - ४११००१.
केमिकल, कॉम्प्यु, इ, इलेक्ट्रॉ, एम. एस. (एसडब्ल्यु), प्रॉड. (एसडब्ल्यु)
- ३८) कमिन्स कॉलेज ऑफ इंजि. फॉर वुईमेन, एमकेएसएसएच, कर्वेनगर, पुणे - ४११०५२.
- ३९) डॉ. डी. वाय. प्रतिष्ठान, डॉ. डी. वाय. पाटील कॉलेज ऑफ इंजि. आकुर्डी, पुणे -
४११०३५.
सी, कॉम्प्यु, इ व टी, आयटी इन्स्ट्रु, एम.
- ४०) महाराष्ट्र इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ, पौड रोड, स. नं. १२४, एक्स - सर्विसमेन कॉलनी,
कोथरूड, पुणे - ४११०३८.
सी, कॉम्प्यु, इ व टी, आयटी, पेट्रोकेमि, पेट्रोल, पोलीमर, एम (एसडब्ल्यु).
- ४१) पीव्हीजी कॉलेज ऑफ इंजि. व टेक्नॉ., ४४, विद्यानगरी, पर्वती, पुणे - ४११००९.
इ, इ व टी, आयटी, एम, प्रिंटिंग.
- ४२) सिंहगड कॉलेज ऑफ इंजि., ४४/१ वडगांव बु., ऑफ सिंहगड रोड, पुणे - ४११०४१.
केमिकल, सी, कॉम्प्यु, इ व टी, आयटी, एम, प्रॉड.
- ४३) विश्वकर्मा इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ, बीआरएसीटी, अप्पर इंदिरानगर, बिबवेवाडी, पुणे -
४११०३७.
केमिकल, कॉम्प्यु, इ व टी, इलेक्ट्रॉ, इंड, आयटी, इन्स्ट्रु, एम, प्रॉड.
- ४४) पद्मश्री डॉ. डी. वाय. पाटील प्रतिष्ठान डॉ. डी. वाय. पाटील कॉलेज ऑफ इंजि. फॉर
वुईमेन, एचए फॅक्टरीसमोर, पिंपरी, पुणे - ४११०१८.
कॉम्प्यु, इ व टी, इलेक्ट्रॉ, आयटी, इन्स्ट्रु.
- ४५) पीडीईए इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ., माधवनगर, हडपसर, पुणे - ४११०२८.
कॉम्प्यु, इलेक्ट्रॉ, आय.टी., इन्स्ट्रु, एम.
- ४६) एनडीव्हीपीएस कॉलेज ऑफ इंजि., गंगापूर रोड, नाशिक - ४२२००५.
- ४७) पूना इन्स्टिट्यूट ऑफ कॉम्प्युटर टेक्नॉ., स. नं. २७, पुणे - सातारा रोड, धनकवडी,
पुणे - ४११०४३.
कॉम्प्यु, इ व टी, आयटी.
- ४८) एआयएसएसएमएस वुईमेन्स कॉलेज ऑफ इंजि. केनेडी रोड, आरटीओजवळ,
पुणे - ४११००१.
कॉम्प्यु, इ, इलेक्ट्रॉ, इन्स्ट्रु.
- ४९) महाराष्ट्र अॅकॅडमी ऑफ इंजि. चैतन्य आश्रमाजवळ, आळंदी (देवाची) ता. खेड,
जि. पुणे - ४१२१०५.

- केमिकल, कॉम्प्यु, इ व टी, इलेक्ट्रॉ.
- ५०) पीईएस कॉलेज ऑफ इंजि. ११८६ए, शिवाजीनगर, ऑफ जे. एम. रोड,
पुणे - ४११००५.
कॉम्प्यु, इ व टी, एम
- ५१) पीईएस कॉलेज ऑफ इंजि. वाडिया कॉलेज कॅम्पस, १९ लेट व्ही. के. जोग मार्ग,
पुणे - ४११००१.
कॉम्प्यु, इ व टी, एम.
- ५२) गेनबा एस. मोझे कॉलेज ऑफ इंजि. स. नं. २५/१/३, बालेवाडी, छ. शिवाजी महाराज
स्टेडियमसमोर, बाणेर, पुणे - ४११०४५.
कॉम्प्यु, इ व टी, एम.
- ५३) पिंपरी चिंचवड कॉलेज ऑफ इंजि. सेक्टर - २६ प्राधिकरण, आकुर्डी रेल्वे स्टेशनजवळ,
निगडी, पुणे - ४११०४४.
कॉम्प्यु, इ व टी, आय. टी., एम.
- ५४) व्हीपी इन्स्टिट्यूट ऑफ कॉम्प्युटर टेक्नॉ. बारामती, भिगवण रोड, जि. पुणे - ४१३१३३.
कॉम्प्यु, इ व टी, आय. टी.
- ५५) एसटीईएस श्रीमती काशीबाई नवले कॉलेज ऑफ इंजि. फॉर गर्ल्स, ४४/१, वडगाव बु,
ऑफ सिंहगड कॉलेज, पुणे - ४११०४१.
कॉम्प्यु, इ व टी, आय. टी.
- ५६) एमआयटी वुईमेन्स इंजि. कॉलेज, स. नं. १२-१, एक्स-सर्व्हिसमेन कॉलनी, पौड रोड,
कोथरूड, पुणे - ४११०३८.
कॉम्प्यु, इ व टी, आय. टी.
- ५७) कसरो वाडिया इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ, बंडगार्डन रोड, पुणे - ४११००१.
इ व टी, सी, एम, इ.
- ५८) जेएसपीएम राजर्षी शाहू कॉलेज ऑफ इंजि., स. नं. ८०, पुणे-मुंबई बायपास, हायवे,
ताथवडे, पुणे - ४११०३०.
कॉम्प्यु, इ व टी, आय. टी., एम.
- ५९) नेव्हल कॉलेज ऑफ इंजि. लोणावळा, जि. पुणे.
मरिन, इ, इलेक्ट्रॉ, एरॉनॉटि, नेव्हल आर्कि.
- ६०) इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ एरॉनॉटि. इंजि. व इन्फर्मेसन टेक्नॉ, १४०/६, चॉईस सेंटर,
वारजे चौकाजवळ, एनडीए, वारजे माळवाडी, पुणे - ४११०२९.

□

७

व्यवस्थापन - अमर्याद्वि संधी मिळवून देणाऱे क्षेत्र

उद्योग क्षेत्रापासून, राजकारण, समाजकारण, सेवाक्षेत्र, संघटन कौशल्य अशा सर्व क्षेत्रांला व्यापून टाकरणारे शास्त्र म्हणून व्यवस्थापन शास्त्र उदयास येत आहे. त्याविषयी थोडेसे...

व्यवस्थापन हे असं एक क्षेत्र आहे ज्याचा जीवनाच्या कुठल्याही टप्प्यावर कायम उपयोगच होतो. आणि आज या क्षेत्राची गरज उद्योगक्षेत्रापासून, राजकारण, समाजकारण, सेवाक्षेत्र अशा सर्वच बाबींमध्ये वाढीस लागली आहे. संघटन कौशल्य, निर्णयक्षमता, माहितीचा अचूक उपयोग करण्याची हातोटी, संवादकौशल्य, कुशाग्र बुद्धिमत्ता हे गुण असणाऱ्या व्यक्तिमत्त्वासाठी मॅनेजमेंट हे क्षेत्र करिअरच्या दृष्टीने खरोखरच आव्हानात्मक आहे.

कनिष्ठ पातळीवरचे अधिकारी - या पदांसाठी व्यवस्थापन विषयातले प्रशिक्षणार्थी (Management Trainee) नेमले जातात. त्यांना काही काळ प्रशिक्षण दिलं जातं. या काळात त्यांना कंपनीच्या कामकाजाची पूर्ण ओळख करून दिली जाते. प्रशिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर त्यांना सेवेत कायम केलं जातं. हे प्रशिक्षणार्थी पदवीधर; परंतु कामाचा अनुभव नसलेले असतात. त्यांची निवड संभाषणकला आणि प्रत्यक्ष काम करण्याची तयारी आणि पद्धत यावरून केली जाते. कंपनीच्या आवश्यकतेनुसार त्यांना कामकाज शिकवलं जातं.

मध्यम पातळीवरचे अधिकारी - ब्रॅन्च मॅनेजर्स, अकाउंट्स मॅनेजर्स, स्टोअर मॅनेजर, सेल्स मॅनेजर अशा पदांचा समावेश या पातळीच्या अधिकाऱ्यांमध्ये होतो. वरच्या पातळीवरचे अधिकारी आणि खालच्या पातळीवरचे अधिकारी यांच्यात समन्वय साधण्याचे काम यांना करावं लागतं. वरच्या पातळीवर बढती मिळण्यापूर्वी यांना अनेक वर्ष या पदांवर काम करावं लागतं.

वरिष्ठ पातळीवरचे अधिकारी - मॅनेजिंग डायरेक्टर्स, चीफ पर्सोनेल मॅनेजर्स, फायनान्शियल कंट्रोलर्स, व्हाइस प्रेसिडेंट, डायरेक्टर्स इ. सर्व वरिष्ठ पातळीवरचे व्यवस्थापकीय अधिकारी असतात. कामकाजासंदर्भातील धोरणं निश्चित करणं, कंपनीच्या प्रगतीसाठी आवश्यक ते निर्णय घेऊन त्याप्रमाणे

अंमलबजावणी करणं आणि या सर्व प्रक्रियेसाठी सक्षम अशा व्यवस्थापकीय अधिकाऱ्यांच्या नेमणुका करणं ही या अधिकाऱ्यांची जबाबदारी असते.

व्यवस्थापन शास्त्राच्या प्रमुख शाखा

१) मार्केटिंग मॅनेजमेंट

कंपनीच्या उत्पादनांचा किंवा सेवांचा ग्राहकाला होणारा पुरवठा नियमित राखणं हे मार्केटिंग मॅनेजमेंटच्या कार्यक्षेत्रात येतं. उत्पादनाची किंमत, गरजेप्रमाणे साठा, आवश्यक तेथे पुरवठा करणं, वेगवेगळ्या आकर्षक योजनांमार्फत विक्री वाढवण्यासाठी प्रयत्न करणं याचा ताळमेळ त्यांना साधावा लागतो. यात निर्यातीचाही समावेश होतो. मार्केटिंग मॅनेजर्स, मार्केट रीसर्च, एक्झिक्युटिव्ह्ज अशा वेगवेगळ्या पदांवरची माणसं या विभागात काम करतात. या संपूर्ण टीमने विक्री व्यवस्थापन, मार्केट मधल्या मागणी - पुरवठ्याचा अभ्यास, प्रॉडक्ट डेव्हलपमेंट, वितरण या सगळ्या जबाबदाऱ्या सांभाळणं अपेक्षित असतं.

शैक्षणिक पात्रता - एम.बी.ए.च्या अभ्यासक्रमात मार्केटिंग मॅनेजमेंट या विषयाचा अंतर्भाव केला जातो. विज्ञान, तंत्रज्ञान, वाणिज्य, कला या सर्वच शाखांमधले पदवीधर विद्यार्थी या अभ्यासक्रमासाठी प्रवेश घेऊ शकतात. या शिवाय कमी कालावधीचे मूलभूत प्रशिक्षण देणारे अभ्यासक्रम काही संस्थांमधून करता येतात. या अभ्यासक्रमात मिळवलेल्या प्राविण्यावर नोकरी व्यवसायाची संधी उपलब्ध होऊ शकते.

२) पर्सोनेल मॅनेजमेंट

उद्योगविश्वाच्या बदलत्या संकल्पनांनुसार ह्युमन रिसोर्स मॅनेजमेंट या विषयाला महत्त्व प्राप्त झालं आहे. कच्चा माल, यंत्रसामग्री, वितरणव्यवस्था यांच्याइतकंच महत्त्व काम करणाऱ्या माणसांनाही दिलं जाऊ लागलं आहे. आजकाल सर्वच कंपन्यांमध्ये पर्सोनेल डिपार्टमेंट हे स्वतंत्र खाते नोकरभरती, प्रशिक्षण, संसाधन विकास, डेव्हलपमेंट, यासाठी चालवलं जातं. डायरेक्टर ऑफ पर्सोनेल हा या खात्याचा प्रमुख असतो. त्याच्या हाताखाली रिक्रूटमेंट मॅनेजर, ट्रेनिंग मॅनेजर, रिसोर्स डेव्हलपमेंट मॅनेजर अशा वेगवेगळ्या व्यक्ती काम करतात. प्रत्येक कंपनीच्या गरजेनुसार पर्सोनेल खात्याची रचना बदलते.

या विषयातलं ज्ञान अद्ययावत ठेवण्याच्या दृष्टीने इंडियन सोसायटी फॉर ट्रेनिंग अॅण्ड डेव्हलपमेंट, नॅशनल इन्स्टिट्यूट ऑफ पर्सोनेल मॅनेजमेंटसारख्या संस्थांचं सभासदत्व घेतल्यास फायदा होऊ शकतो.

शैक्षणिक पात्रता : सर्व मॅनेजमेंट विषयाचं प्रशिक्षण देणाऱ्या शिक्षण संस्थांमधून या विषयांत स्पेशलायझेशन करता येतं. मुंबई येथील टाटा इन्स्टिट्यूट ऑफ सोशल सायन्सेस ही संस्था यासाठी नामांकित आहे.

३) फायनान्स मॅनेजमेंट

कोणत्याही क्षेत्रात काम करणारी कंपनी असली, तरी तिथे फायनान्शियल मॅनेजरची आवश्यकता असते. ट्रेजरर, कंट्रोलर, क्रेडिट मॅनेजर, कॅश मॅनेजर अशी वेगवेगळी पदं या खात्यात असतात.

कंपनीच्या आय-व्यावर नियंत्रण ठेवणं, आर्थिक धोरणं निश्चित करणं, आर्थिक बाबतीत अल्पकालीन व दीर्घकालीन नियोजन करणं या जबाबदाऱ्या या खात्यामार्फत पार पाडल्या जातात. कॉर्पोरेट फायनान्स, प्रोजेक्ट फायनान्स, मर्चंट बँकिंग, इक्विटी अॅनालिस, पोर्टफोलिओ मॅनेजमेंट, ट्रेजरी मॅनेजमेंट असे यातले स्पेशलायझेशनचे विषय आहेत.

शैक्षणिक पात्रता : फायनान्स या विषयातून एम.बी.ए.ची पदवी घेता येते. यासाठी कोणत्याही शाखेचे पदवीधर असणे आवश्यक आहे.

४) प्रॉडक्शन मॅनेजमेंट

उत्पादन प्रक्रियेशी सर्व बाबींचं व्यवस्थापन करतात. वेळापत्रक आखणं, कच्च्या मालाची उपलब्धता, मनुष्यबळाचा पुरवठा, यंत्रसामुग्री अशा सर्व घटकांचा ताळमेळ साधावा लागतो. यांना आपल्या कामाबाबत प्लॅन्ट मॅनेजरशी संपर्क ठेवावा लागतो. उत्पादन प्रक्रियेच्या प्रत्येक टप्प्याशी स्वतंत्र प्रॉडक्शन मॅनेजरची नेमणूक केली जाते.

शैक्षणिक पात्रता : या पदावर काम करणाऱ्या व्यक्तीकडे एम.बी.ए.सोबतच संबंधित विषयाची पदवी असणं आवश्यक असतं. खाद्यपदार्थांच्या कंपनीमध्ये एम.बी.ए.सोबतच फूड टेक्नॉलॉजी, न्यूट्रिशन या विषयातली पदवी असावी लागते.

५) मटेरियल मॅनेजमेंट

या खात्यातल्या पदाधिकाऱ्यांना कच्च्या मालाचं व्यवस्थापन करून त्याद्वारे उत्पादनखर्च कमीत कमी कसा करता येईल, यावर लक्ष ठेवावं लागतं. त्यामुळे कंपनीच्या अंतिम नफ्यावर प्रभाव पडू शकतो. स्टोअर मॅनेजर, ट्रॅफिक मॅनेजर, पचेस मॅनेजर, इन्व्हेंटरी कंट्रोल, इन्फॉर्मेशन मॅनेजर अशा वेगवेगळ्या पदांवर इथे नेमणुका केल्या जातात.

शैक्षणिक पात्रता : मटेरियल मॅनेजमेंट या विषयातील विशेष प्राविण्य.

६) एक्स्पोर्ट मॅनेजमेंट

एक्स्पोर्ट मॅनेजमेंट किंवा इंटरनॅशनल बिझनेस मॅनेजमेंट याचा संबंध आंतरराष्ट्रीय व्यापाराशी येतो. निर्यातीसंबंधीच्या वाटाघाटी करण्यापासून हे व्यवहार पार पाडण्यापर्यंत सर्व जबाबदारी एक्स्पोर्ट मॅनेजरवर असते. या पदासाठी काम करणाऱ्या व्यक्तींना वेगवेगळ्या उत्पादनांमध्ये स्पेशलायझेशन करता येतं. ही पदं मल्टिनॅशनल कंपन्यांमध्ये, राष्ट्रीय निर्यात भवनांमध्ये, ट्रेडिंग हाऊसेसमध्ये, मल्टिनॅशनल बँकांमध्ये असतात. एक्स्पोर्ट मॅनेजर्स, कस्टम ब्रोकर्स, इंपोर्ट एक्स्पोर्ट एजंट्स, होलसेलर्स, फ्रेटफोरवर्डर्स अशी कामांची विभागणी केली जाते.

शैक्षणिक पात्रता : आंतरराष्ट्रीय व्यापार या विषयातील पदव्युत्तर पदवी घेतल्यानंतर या पदासाठी काम करता येतं.

७) इव्हेंट मॅनेजमेंट

एखादा कौटुंबिक किंवा ऑफिशियल सोहळा, विविध विषयांवरची प्रदर्शनं, मेळावे, रोड शो, एखादं उत्पादन नव्यानं बाजारात आणण्यासाठीचा कार्यक्रम, सेमिनार्स, कॉन्फरन्सेस यासाठी गरज

असते ती चांगल्या इव्हेंट मॅनेजरची. जो कार्यक्रमाचं संपूर्ण कॉन्ट्रॅक्ट घेईल आणि विनाव्यत्यय संपूर्ण कार्यक्रम पार पाडेल. आता इव्हेंट मॅनेजमेंट या विषयाचं प्रशिक्षण सुरू झालं आहे. यासाठी एक वर्षाचा डिप्लोमा करावा लागतो. नॅशनल इन्स्टिट्यूट ऑफ इव्हेंट मॅनेजमेंट, मुंबई, फर्ग्युसन कॉलेज, पुणे अशा काही संस्थांमध्ये हा कोर्स उपलब्ध आहे. जितका जास्त लोकसंपर्क असेल तितकं ते फायदेशी ठरू शकतं. हा विषय शिकून स्वतःचा स्वतंत्र व्यवसाय उभारता येईल किंवा एखाद्या इव्हेंट मॅनेजरकडे नोकरीही करता येईल. सुरुवातीला सहा हजार रुपयांपासून पुढे उत्पन्न वाढू शकतं.

८) हेल्थ आणि हॉस्पिटल मॅनेजमेंट

आरोग्यसेवा पुरवणाऱ्या आस्थापनांमध्ये व्यवस्थापनाची जबाबदारी हेल्थ मॅनेजमेंटमध्ये प्राविण्य मिळवलेल्या व्यक्तीवर सोपवली जाते. बहुतांश मोठ्या व मध्यम स्वरूपाच्या रुग्णालयांमध्ये हॉस्पिटल अॅडमिनिस्ट्रेटरची नेमणूक केलेली असते. त्याच्या अखत्यारीत हॉस्पिटल व्यवस्थापन, नियोजन आणि नियंत्रण, मेडिकल स्टाफ मॅनेजमेंट, संशोधन विभागाचं कामकाज या सर्व गोष्टी येतात.

यासाठी वैद्यकीय शाखेचे पदवीधर आणि इतर शाखांचे पदवीधर प्रवेश घेऊ शकतात. त्यांच्या स्पेशलायझेशननुसार विशिष्ट जबाबदारी त्यांच्यावर सोपवली जाते.

शैक्षणिक पात्रता : वैद्यक किंवा इतर शाखांमधली पदवी मिळवल्यानंतर या विषयासाठी प्रवेश घेता येतो. ज्या डॉक्टरांनी व्यवस्थापनातील पदवी घेतली असेल, त्यांची नेमणूक प्राधान्याने या पदासाठी केली जाते.

९) हॉटेल मॅनेजमेंट

हॉटेल इंडस्ट्रीमध्ये अनेक प्रकारच्या व्यवसाय संधी उपलब्ध आहेत. विशेषतः मोठ्या हॉटेलांमध्ये अनेक पातळ्यांवर व्यवस्थापनाशी संबंधित जबाबदाऱ्या सांभाळाव्या लागतात. सर्वच हॉटेल्समध्ये मॅनेजर आणि असिस्टंट मॅनेजरला ग्राहकांना दिल्या जाणाऱ्या सोयीसुविधांवर लक्ष ठेवावं लागतं. हॉटेलच्या दर्जानुसार या खात्यातील कर्मचाऱ्यांची संख्या कमी-जास्त होते. यांच्यावर अन्नाचा दर्जा, हाऊसकीपींग, सजावट, बेन्क्वेट ऑपरेशन्स अशा विविध जबाबदाऱ्या असतात. यापैकी निवासी व्यवस्थापकांना २४ तास हॉटेलातच रहावं लागतं.

केटरिंग हा हॉटेल मॅनेजमेंटमधला आणखी एक महत्त्वाचा विभाग आहे. या अंतर्गत अन्नधान्याचा साठा करणे, अन्नपदार्थ बनवून घेणे, त्यासाठी लागणाऱ्या साधनांची व्यवस्था करणे ही कामे असतात.

या दोन महत्त्वाच्या खात्यांखेरीज हॉटेलमध्ये अकाउंट्स, मार्केटिंग, इंजिनिअरिंग, पर्सोनेल अशा व्यवस्थापनाच्या अनेक शाखांमधले कर्मचारी काम करत असतात.

शैक्षणिक पात्रता : बारावीनंतर किंवा पदवीनंतर हॉटेल मॅनेजमेंट विषयासाठी प्रवेश घेता येतो. या अभ्यासक्रमाला प्रवेश घेण्यापूर्वी प्रवेश परीक्षा द्यावी लागते. फूड प्रॉडक्शन मॅनेजमेंट, डाएटिक्स अॅन्ड न्युट्रिशन, हाऊसकीपींग, ट्रेव्हल अॅन्ड टुरिझम, टुरिझम मॅनेजमेंट असे स्पेशलायझेशनचे विषय आहेत.

शिक्षण संस्था

१) नरसी मोनजी इन्स्टिट्यूट ऑफ मॅनेजमेंट स्टडीज, व्ही. एल. मेहता मार्ग, विलेपार्ले (प)

- मुंबई - ४०००५६.
- २) भारतीय विद्या भवन, एस. पी. जैन इन्स्टिट्यूट ऑफ मॅनेजमेंट अॅन्ड रीसर्च, मुन्शी नगर, दादाभाई मार्ग, अंधेरी (प) मुंबई - ४०००५८.
 - ३) सिंबॉयसिस इन्स्टिट्यूट ऑफ बिझनेस मॅनेजमेंट, ५वा मजला, आतूर सेंटर, गोखले क्रॉस मार्ग, मॉडेल कॉलनी, पुणे - ४११०१६.
 - ४) एशियन इन्स्टिट्यूट ऑफ मॅनेजमेंट, इंडिया रिप. ऑफिस, ५२० मेकर चेंबर, ५, नरिमन पॉईंट, मुंबई - ४०००२१.
 - ५) इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी, स्कूल ऑफ मॅनेजमेंट, आयआयटी पवई, मुंबई - ४०००७६.
 - ६) शिवाजी विद्यापीठ, विद्यानगर, कोल्हापूर - ४१६००४

हॉटेल मॅनेजमेंट

- १) इन्स्टिट्यूट ऑफ मॅनेजमेंट केटरिंग टेक्नॉलॉजी अॅन्ड अप्लाइड न्यूट्रिशन - वीर सावरकर मार्ग, मुंबई - ४०००२८.
इथे फुड प्रॉडक्शन मॅनेजमेंट, डाएटिक्स अॅन्ड न्यूट्रिशन, हाउसकीपिंग, ट्रॅव्हल अॅन्ड टुरिझम मॅनेजमेंट या सर्व विषयांत डिप्लोमा आणि डिग्री कोर्स करता येतात.
- २) फूडक्राफ्ट इन्स्टिट्यूट, इंजिनिअरिंग कॉलेज, हॉस्टेल कॅम्पस, शिवाजीनगर, पुणे - ४११००५.
- ३) अॅग्रो कॉलेज ऑफ हॉटेल मॅनेजमेंट, आग्रा-मुंबई हाय-वे, नाशिक - ४२२००९.
डिप्लो (हॉटेल मॅनेजमेंट) - १०वी - ६०% - ३ वर्षे.
डिप्लो (हॉटेल मॅनेजमेंट) - १२वी - ४ वर्षे. डिप्लो. - १२ वी - ३वर्षे.

बॅचलर ऑफ हॉटेल मॅनेजमेंट (बी.एच.एम.)

- १) भारती विद्यापीठ इन्स्टिट्यूट ऑफ हॉटेल मॅनेजमेंट व केटरिंग टेक्नॉलॉजी, पुणे - सातारा रोड, धनकवडी, पुणे - ४११०४३. (बी.एच.एम.)
- २) डॉ. डी. वाय. पाटील इन्स्टिट्यूट ऑफ हॉटेल मॅनेजमेंट व केटरिंग टेक्नॉलॉजी, पिंपरी, पुणे - ४११०१८. (बी.एच.एम.)
- ३) महाराष्ट्र स्टेट इन्स्टिट्यूट ऑफ हॉटेल मॅनेजमेंट व केटरिंग टेक्नॉलॉजी, १२ सी, भांबुर्डा, के. एम. मुन्शी रोड, शिवाजीनगर, पुणे - ४११०१६ (बी.एच.एम.)
- ४) सेक्टर - ८, सीबीडी, कोंकणभवनसमोर, नवी मुंबई - ४०००१४. (डी.एच.एम.)
- ५) डॉ. डी. वाय. पाटील, एज्यु. अॅकॅडमी डॉ. डी. वाय. पाटील इन्स्टिट्यूट ऑफ हॉटेल मॅनेजमेंट व केटरिंग टेक्नॉलॉजी, विद्यानगर, सेक्टर - ७, नेरूल, नवी मुंबई - ४००७०६. (डी.एच.एम.)
- ६) डॉ. डी. वाय. पाटील प्रति. इन्स्टिट्यूट ऑफ हॉटेल मॅनेजमेंट व केटरिंग टेक्नॉलॉजी, ताथवडे, ता. मुळशी, जि. पुणे. (डी.एच.एम.)
- ७) इन्स्टिट्यूट ऑफ ट्रॅव्हल व टुरिझम, कावेशर, भारत कोल्ड स्टोअरेजवळ, घोडबंदर

- रोड, ठाणे - ४००६०१. (डी.एच.एम.)
- ८) इन्स्टिट्यूट ऑफ हॉटेल मॅनेजमेंट व केटरिंग टेक्नॉलॉजी, व अप्लाइड नुट्रिशन, वीर सावरकर मार्ग, दादर, मुंबई - ४०००२८. (बी.एच.एम.)
- ९) नेव्हल इन्स्टिट्यूट ऑफ हॉटेल मॅनेजमेंट व केटरिंग टेक्नॉलॉजी, एचक्यू वेस्टर्न नेव्हल कमांड, ४, पास्तालेन, कुलाबा, मुंबई - ४००००५. (डी.एच.एम.)
- १०) रिझर्वी कॉलेज ऑफ हॉटेल मॅनेजमेंट व केटरिंग टेक्नॉ. रिझर्वी हाऊस, बांद्रा (प), मुंबई. (डी.एच.एम.)
- ११) ग्लोबल अॅकॅडमी, ग्लोबल कॉलेज ऑफ हॉटेल मॅनेजमेंट, प्रेस्टिज कॉम्प्लेक्स - १. आनंद ऋषी मार्ग, महेश बँकेवर एमआयडीसी ऑफिससमोर, चिंचवड, पुणे - ४११०२९.
- १२) एसएनडीटी कॉलेज ऑफ होम सायन्स, कर्वेरोड, पुणे - ४११००४ (डी.एच.एम. - पदवी - १ वर्ष).
- १३) सुमन मेट्रोपॉलिटन इन्स्टिट्यूट ऑफ हॉटेल मॅनेजमेंट व केटरिंग टेक्नॉलॉजी, इंद्रप्रस्थ, आकाशवाणीजवळ, मांजरी फाटा, हडपसर, पुणे - ४११०२८.
डी.एच.एम. - १२वी - ३ वर्षे / पदवी सुद्धा.
- १४) कोहिनूर इंटरनॅशनल हॉटेल मॅनेजमेंट इन्स्टिट्यूट, ५१, हिल टॉप, खंडाळा, जि. पुणे - ४१०३०१.
डिप्लोमा (हॉटेल मॅनेजमेंट) - १२वी - ३ वर्षे.
- १५) दीना इन्स्टिट्यूट ऑफ हॉटेल व बिझी. मॅनेजमेंट, नं. ३, चिमण्या निवास, ९४०/२, मॉडेल कॉलनी, पुणे - ४११०१६.
डिप्लो (इंटरनॅशनल हॉटेल मॅनेजमेंट) - १२वी - २७ महिने,
डिप्लो (इंटरनॅशनल हॉटेल मॅनेजमेंट) - डिप्लोमा (हॉटेल मॅनेजमेंट) २ वर्षे. इतर अभ्यासक्रम.
- १६) सुमन मॉटेल्स इन्स्टिट्यूट, इंद्रप्रस्थ, आकाशवाणीजवळ, मांजरी फाटा, हडपसर, पुणे - ४११०२८.
अपगप्पा युनिव्हर्सिटी पदवीसाठी + एआयसीटीई डिप्लोमासाठी.
बीएचएमटी (हॉस्पिटॅलिटी व टुरिझम) - १२ वी - ३ वर्षे.
डिप्लो. (हॉटेल मॅनेजमेंट व केटरिंग टेक्नॉलॉजी) - १०वी - १ वर्ष, बी.एच.एम. - डी.एच.एम. - १२वी - ३ वर्षे.
डिप्लो. (इंटरनॅशनल हॉस्पिटॅलिटी + मॅनेजमेंट व कॅटरिंग ऑपरेशन) - १२वी - ३ वर्षे.
पीजी डिप्लो. (हॉस्पिटॅलिटी + मॅनेजमेंट) - पदवी - १ वर्ष डिप्लो (हॉटेल मॅनेजमेंट व कॅटरिंग टेक्नॉ.) - १०वी - बी.एच.एम. - डी.एच.एम.
- १७) नागेश्वर मेमोरियल हॉस्पिटॅलिटी अॅकॅडमी - १३३०, १८/१९, छत्रपती कॉलनी शास्त्री चौक, शास्त्रीनगर, कोल्हापूर / सायबर गेट, शॉप नं. ३, चैत्रवन रेसिडन्सी, बिल्डींग ए, औंध, पुणे - ४११००७.
डी.एच.एम. - १२वी - ३ वर्ष शिवाय २/१ वर्षाचा डिप्लोमा.
- १८) प्युनीज अॅकॅडमी ऑफ हॉस्पिटॅलिटी, कॉलेज ऑफ हॉटेल मॅनेजमेंट, प्लॉ. - ६, यशश्री

सोसायटी, एमआयटी कॉलेजजवळ, ऑफ पौड रोड, कोथरूड, पुणे - ४११०३८.
डी.एच.एम. - १२वी - ३ वर्षे.

- १९) एसएनडीटी कॉलेज ऑफ होम सायन्स, कर्वेरोड, पुणे - ४११००४.
डिप्लो. (हॉटेल मॅनेजमेंट) - पदवी - १, पीजी (कम्युनि) - मेडिया फॉर चिल्ड्रेन)
पदवी २.
- २०) नवबालोद्यान ट्रस्ट, कोहिनूर कॉलेज ऑफ हॉटेल व टुरिझम मॅनेजमेंट स्टडीज, हॉटेल
कोहिनूर एक्झिक्युटिव्ह, आपटे रोड, डेक्कन जिमखाना, पुणे - ४

□

८

कृषी क्षेत्रातील कटिअट्ट - एक नवी दिशा

शेतीउद्योग हा नेहमीच भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा राहिलेला आहे. विज्ञान आणि तंत्रज्ञान या दोहोंच्या मदतीमुळे शेतीउत्पादनांचा दर्जा आणि उत्पादनक्षमता यामध्ये खूपच सुधारणा झाली आहे. त्याचप्रमाणे या व्यवसायाशी संबंधित नोकऱ्यांमध्येही अनेक पातळ्यांवर वेगवेगळ्या रोजगारांची निर्मिती होत आहे.

‘आधुनिक पद्धतीने केला जाणारा पारंपरिक उद्योग’ असं आज शेतीचं वर्णन करता येईल. प्रत्यक्ष शेतात काम करणाऱ्या लोकांबरोबरच संशोधन आणि विकास यासाठी काम करणाऱ्या लोकांचीही मागणी शेतीव्यवसायात वाढते आहे. यात हॉर्टिकल्चर, फ्लोरिकल्चर, डेअरी प्रॉडक्ट्स, पोल्ट्री फार्मिंग आणि फिशरी अशी स्पेशलायझेशनची क्षेत्रं आहेत.

शैक्षणिक पात्रता : पारंपरिक पद्धतीनुसार कोणतंही औपचारिक शिक्षण न घेता शेती करता येते. मात्र, नव्याने विकसित होत असलेल्या शाखांमध्ये अशा प्रकारच्या शिक्षणाची आवश्यकता आहे. प्रत्येक राज्यामध्ये शेती विद्यापीठ सुरू करण्यात आलं आहे. त्याशिवाय द इंडियन अॅग्रिकल्चरल रीसर्च इन्स्टिट्यूट, नवी दिल्ली; द इंडियन व्हेटनरी रीसर्च इन्स्टिट्यूट, बरेली; द नॅशनल डेरी रीसर्च इन्स्टिट्यूट, कर्नाल; द सेण्ट्रल इन्स्टिट्यूट ऑफ फिशरीज एज्युकेशन, मुंबई या संस्था आहेत.

शेतीशिक्षणामध्ये १२ शाखा आहेत

१) शेती २) व्हेटनरी सायन्सेस ३) अॅग्रिकल्चरल इंजिनिअरिंग ४) फॉरस्ट्री ५) होम सायन्सेस ६) डेअरी टेक्नॉलॉजी ७) फिशरीज ८) सेरिकल्चर ९) मार्केटिंग १०) बँकिंग आणि सहकार ११) हॉर्टिकल्चर १२) फूड सायन्स. याशिवाय अॅग्रिकल्चर इकॉनॉमिक्स, अॅग्रिकल्चरल केमिस्ट्री, हॉर्टिकल्चर, अॅनिमल हजबण्डरी यात पदवी आणि पदव्युत्तर अभ्यासक्रम पूर्ण करता येतात. विज्ञान विषयातून १०+२ चा अभ्यासक्रम पूर्ण केल्यानंतर ४ वर्षांच्या बी. एस्सी. इन अॅग्रिकल्चर या विषयासाठी प्रवेश घेता येतो. प्रवेश परीक्षेत जीवशास्त्र / गणित / शेतकी यापैकी एक आणि भौतिकशास्त्र, रसायनशास्त्र हे विषय असतात.

या विद्यार्थ्यांना आयएसीआर तर्फे सुमारे १२०० प्रकारच्या फेलोशिप्स आणि स्कॉलरशिप्सही दिल्या जातात.

कृषी व्यवसायातील शाखा

१) अॅग्रिकल्चरल सायन्टिस्ट

बी-बियाणं आणि रोपं यांच्या नवीन प्रजाती विकसित करण्याचं काम अॅग्रिकल्चरल सायन्टिस्ट करतात. ह्या नव्या प्रजाती जास्तीत जास्त उत्पादन देणाऱ्या आणि रोगजंतू व रोगांना सहजासहजी बळी न पडणाऱ्या असाव्या लागतात. मातीची प्रत उंचावणं, जल आणि मृद संधारण, अन्नधान्यावरील प्रक्रिया, साठवणुकीची तंत्रं, शेतीची जोडउत्पादनं, शेतीसाठी वापरले जाणारे प्राणी अशा शेतीशी संबंधित इतर क्षेत्रांतही संशोधन करता येतं.

शैक्षणिक पात्रता - शेतकी विषयातली पदवी

नोकरीची संधी - या क्षेत्रातले विशेषज्ञ राज्य आणि केंद्र सरकारच्या शेतकी खात्यात; द इंडियन काऊन्सिल ऑफ अॅग्रिकल्चरल रिसर्च (आयसीएआर); अन्नधान्यावर प्रक्रिया करणाऱ्या कंपन्या इथे नोकरी करू शकतात.

२) अॅग्रिकल्चरल इंजिनिअरिंग

शेती व्यवसायासाठी आवश्यक असलेली यंत्रसामग्री विकसित करणं, ग्रामीण भागातील वीजपुरवठा व अशा तांत्रिक बाबींशी संबंधित शेतीची कामं अॅग्रिकल्चरल इंजिनियर्स करतात. ग्रामीण भागातील शेतीव्यवसायाच्या पुनर्रचना करून त्याला आधुनिकतेकडे नेण्याची महत्त्वाची जबाबदारी यांच्यावर आहे. त्यामुळेच यात करिअरच्या फार मोठ्या संधी उपलब्ध आहेत.

शैक्षणिक पात्रता - अॅग्रिकल्चरल इंजिनिअरिंगमधील पदवी.

नोकरीची संधी - पाणी व्यवस्थापन प्रकल्प, परिसर विकास प्रकल्प, लहान स्वरूपाचे सिंचन प्रकल्प तसंच फूड कॉर्पोरेशन ऑफ इंडिया, नॅशनल सीड्स कॉर्पोरेशन, डेअरी अँड फूड इंडस्ट्री, नॅशनल डेअरी डेव्हलपमेंट बोर्ड या संस्थांमध्ये अॅग्रिकल्चरल इंजिनियर्सना वाव आहे. सरकारी आणि खाजगी क्षेत्रांमध्ये अशा अनेक संधी उपलब्ध होऊ शकतात.

३) अॅग्रिकल्चरल ऑफिसर्स

प्रत्येक राज्याचं शेती खातं उत्पादनांशी संबंधित काही योजना राबवत असतं, नियोजित लक्ष्य ठरवत असतं व त्यावर निरीक्षकाची भूमिका बजावत असतं. या खात्यांमध्ये राजपत्रित अधिकाऱ्यांच्या नेमणुका केल्या जातात. उदा : डिस्ट्रिक्ट, अॅग्रिकल्चरल ऑफिसर्स, असिस्टंट डायरेक्टर ऑफ अॅग्रिकल्चर, वगैरे. याशिवाय इतरही सरकारी खात्यांमधून व बँकामधून अशा प्रकारच्या नेमणुका केल्या जातात.

शैक्षणिक पात्रता : अॅग्रिकल्चर किंवा अॅग्रिकल्चरल इंजिनिअरिंग या विषयातील पदवी.

४) डेअरी टेक्नॉलॉजिस्ट

उत्पादन आणि प्रक्रिया या दोन विभागात यामधल्या नोकरीच्या संधी विभागल्या जातात.

प्रक्रियेमध्ये दूध वितरण आणि दुग्धजन्य पदार्थांची निर्मिती यांचा समावेश होतो. डेअरी टेक्नॉलॉजिस्टना यावर लक्ष केंद्रित करावं लागतं.

शैक्षणिक पात्रता - डेअरी टेक्नॉलॉजी या विषयातून बी. टेक. किंवा पदविका.

नोकरीची संधी - सहकारी संस्था, फेडरेशन्स, ग्रामीण बँका, या सरकारी आणि दूध वितरण व दुग्धजन्य पदार्थांची निर्मिती करणाऱ्या कंपन्या इथे डेअरी टेक्नॉलॉजिस्ट काम करू शकतात. या क्षेत्रातले बरेच व्यावसायिक स्वतंत्रपणे डेअरीचा व्यवसायही करतात.

५) फिशरी सायन्टिस्ट

मत्स्योत्पादन व्यवसायाचा विकास घडवून आणणं, संशोधकांच्या गटातून काम करणं, ओढे व सरोवरं यांची पाहणी करणं, पाण्याचा दर्जा आणि जलप्रदूषण यावर नियंत्रण ठेवणं, माशांमध्ये रोग पसरू नयेत याची काळजी घेणं इ. कामं यामध्ये केली जातात. याशिवाय डबाबंद मत्स्योत्पादनं विकणाऱ्या कंपन्यांनाही फिशरी सायन्टिस्टची गरज पडते. विशेषतः कोळंबीच्या निर्यातीला भारतात मोठा वाव आहे. भारतामध्ये मोठ्या संख्येने असणारे नद्या, सरोवरं आणि ८,००० कि. मी. लांबीचा समुद्रकिनारा यामुळे समृद्ध जलजीवन आढळतं. परकीय चलन मिळवून देणाऱ्या व्यवसायांमध्ये मत्स्योद्योगाचा मोठा वाटा आहे. मात्र अजूनही यातील संधींचा पुरेसा विकास झालेला नाही.

शैक्षणिक पात्रता - फिशरी सायन्स या विषयातून बी.एस्सी. किंवा एम.एस्सी.

नोकरीची संधी - सी फूड कंपनीज, सरकारी मत्स्य शेती संस्था, प्रशिक्षण संस्था याबरोबरच स्वयंरोजगाराचा पर्यायही उपलब्ध आहे.

६) हॉर्टिकल्चरिस्ट

फळं-फुलं आणि भाजीपाला यांच्या उत्पादनाशी संबंधित कार्यक्षेत्रात हॉर्टिकल्चरिस्ट काम करतात. टिशू कल्चर, एम्ब्रियो कल्चर, मायक्रो-प्रोपागेशनसारख्या तंत्रांचा वापर करून या उत्पादनांच्या नवनव्या जाती विकसित करणं, सजावटीसाठी वेगवेगळ्या प्रकारच्या रोपांचा विकास घडवणं असं स्पेशलायझेशन यात करता येईल.

शैक्षणिक पात्रता - पोमॉलॉजी (फळांचा विकास) किंवा फ्लॉरिकल्चर या विषयांमधून शेती विषयातील पदवी.

नोकरीची संधी - लॅण्डस्केपिंग, बागा, गोल्फकोर्स, बोटनिकल गार्डन्स, चहाचे मळे यासारखी प्लान्टेशन्स इथे दिवसेंदिवस विविध स्वरूपाच्या संधी विस्तारत आहेत. याशिवाय इंडियन काऊन्सिल ऑफ ॲग्रिकल्चर रीसर्च (आयसीएआर), इन्स्टिट्यूट ऑफ हॉर्टिकल्चर रीसर्च, नॅशनलाईज्ड बँका, नाबार्ड, इ. ठिकाणी नोकरीच्या संधी उपलब्ध आहेत.

७) पोल्ट्री फार्मिंग

कोंबड्यांचं उत्पादन करणं फारसं किचकट नसल्यामुळे आणि यात बऱ्यापैकी नफा होत असल्यामुळे हा व्यवसाय गेल्या काही वर्षांत लोकप्रिय बनला आहे.

शैक्षणिक पात्रता - व्हेटर्नरी सायन्स या विषयात पदवी

नोकरीची संधी - पोल्ट्री फार्म्स, कोंबड्यांचं खाद्य निर्माण करणाऱ्या कंपन्या, इ.

८) व्हेटर्नरी डॉक्टर

पशूंना होणारे आजार, जखमा यांच्यावर उपचार करणं, आजारी जनावरांचं परीक्षण करणं, प्रसंगी शस्त्रक्रिया करणं, जनावरांना होणाऱ्या संसर्गजन्य रोगाची तपासणी करून त्यावर प्रतिबंधक उपाय करणं, सक्षम आणि निरोगी पशुधन कसं वाढीस लागेल यासाठी प्रयत्न करणं ही जबाबदारी व्हेटर्नरी डॉक्टरांची असते. याशिवाय खाटिकखान्यात मारण्यात येणाऱ्या जनावरांची मारण्याआधी आणि मारण्यानंतर परीक्षण करणं, त्यांचं मांस रोगमुक्त आणि खाण्यायोग्य आहे किंवा नाही याचा निर्वाळा देणं, पशुप्रदर्शन भरवणं ही जबाबदारीही व्हेटर्नरी डॉक्टरांना पार पाडावी लागते.

महाविद्यालयं व विद्यापीठं

- १) इंदिरा गांधी कृषी विद्यापीठ - छत्तीसगढ
- २) महाराष्ट्र अॅनिमल अॅण्ड फिशरी सायन्सेस युनिव्हर्सिटी - हायलॅण्ड ड्राईव्ह रोड, सेमिनरी हिल्स, नागपूर - ४४०००६.
- ३) नॅशनल डेअरी रीसर्च इन्स्टिट्यूट - कर्नाल, हरयाणा.
- ४) पंजाबराव कृषी विद्यापीठ, अकोला.
- ५) कृषी विद्यापीठ, राहुरी, जि. अहमदनगर.

महाराष्ट्रातील कृषी शिक्षण संस्था

कृषी विद्यालय - बी.एस्सी. (अॅग्रि) - १२वी (पीसीएमबी) - ४ वर्षे

- १) अॅग्रिकल्चर कॉलेज, दापोली.
- २) अॅग्रिकल्चर कॉलेज, धुळे.
- ३) अॅग्रिकल्चर कॉलेज, पुणे.
- ४) अॅग्रिकल्चर कॉलेज, कोल्हापूर.
- ५) अॅग्रिकल्चर कॉलेज, परभणी.
- ६) अॅग्रिकल्चर कॉलेज, लातूर.
- ७) अॅग्रिकल्चर कॉलेज, नागपूर.
- ८) आनंद निकेतन कॉलेज ऑफ अॅग्रि., वरोरा, जि. चंद्रपूर.
- ९) श्री शिवाजी अॅग्रि. कॉलेज, अमरावती.
- १०) अॅग्रि. कॉलेज, अकोला.

अॅग्रिकल्चर सुपरवाईजर -

सर्टि - १० वी - २वर्षे.

- १) कोकण कृषी विद्यापीठ, दापोली.
- २) अॅग्रि स्कूल, रोहा, रत्नागिरी.
- ३) अॅग्रि. स्कूल, लांजा, रत्नागिरी.
- ४) शेती विद्यालय केंद्र, सेलसुरा, जि. वर्धा.
- ५) शेती विद्यालय केंद्र, हिवरा, जि. भंडारा.

- ६) शेती विद्यालय केंद्र, सावंगी , जि. नागपूर.
 - ७) शेती विद्यालय केंद्र, परोडा, जि. चंद्रपूर
 - ८) शेती विद्यालय केंद्र, डिग्रज, ता. कुडाळ, जि. सिंधुदुर्ग.
 - ९) शेती विद्यालय केंद्र, खरवते, दहिवली (सावर्डे), ता. चिपळूण, जि. रत्नागिरी
 - १०) शेती विद्यालय केंद्र, सुकीवली, ता. खेड, जि. रत्नागिरी.
 - ११) नाथ पै कृषी विद्यालय, खानोली, ता. वेंगुर्ला, जि. रत्नागिरी.
- अशी विद्यालये खालील ठिकाणीही आहेत. नांदेड, लातूर, परभणी, निंखाई (अकोला), बुलढाणा, वरूड, यवतमाळ, अमरावती.

हॉर्टिकल्चर (उद्यानशास्त्र)

बी.एस्सी. (हॉर्टि) १२वी (पीसीएमबी) - ५/४ वर्षे.

- १) कोकण कृषी विद्यापीठ अॅग्रि. कॉलेज, दापोली.
- २) कॉलेज ऑफ अॅग्रि., शिवाजीनगर, पुणे - ४११००५.
- ३) कॉलेज ऑफ अॅग्रि., अकोला.
- ४) कॉलेज ऑफ हॉर्टिकल्चर, परभणी.
- ५) पंजाबराव कृषी विद्यापीठ, हॉर्टिकल्चर कोर्स, अकोला - ४४४१०४.
- ६) मुंबई विद्यापीठ, फोर्ट, मुंबई - बीए (लॅंडस्केपिंग व हॉर्टिकल्चर) १२वी - ३.
- ७) नाबिरा महाविद्यालय, काटोल, जि. नागपूर.
- ८) आनंद निकेतन शेतकी महाविद्यालय, वरौरा, जि. चंद्रपूर.

मत्स्यशास्त्र (फिशरीज)

बी.एफ.एस.सी. - १२वी (पीसीबी) ४ वर्षे

- १) कॉलेज ऑफ फिशरीज - रत्नागिरी - ४१५६१२.
- २) सेंट्रल इन्स्टिट्यूट ऑफ फिशरीज एज्युकेशन, पीबीएक्स ७३९२, काकोरी कॅम्प, जे.पी.रोड, वसोवा, मुंबई - ४०००६१.
डिप्लो (फिशरीज अॅडमिनि व डेव्हलपमेंट / ऑपरेशन / मार्केटिंग) - बी.एस्सी. (झेड) बी.एम.एस्सी. + २ वर्षे अनु. - २ वर्षे.
पीजी सर्टिफिकेट (फिशरीज अॅडमिनि / डेव्हलपमेंट / ऑपरेशन / मार्केटिंग) - बी.एस्सी. (झेड / बॉट / सी) २ वर्षे.
- ३) मरिन बायोलॉजिकल रिसर्च स्टेशन, रत्नागिरी - ४१५६१२.
एम.एस्सी. (मरीन फिशरीज) बी.एम.एस्सी. - २ वर्षे.
- ४) तारापोरवाला मरिन बायोलॉजिकल रिसर्च स्टेशन, चौपाटी, मुंबई - ४००००२.
एम.एस्सी. (फिशरीज) - बी.एफ.एस्सी. - २ सर्टि (फिशरीज) १०वी - ६ महिने.
- ५) गव्हर्नमेंट फिशरीज ट्रेनिंग सेंटर, वसोवा, मुंबई.
- ६) गव्हर्नमेंट फिशरीज ट्रेनिंग सेंटर, रत्नागिरी
- ७) गव्हर्नमेंट फिशरीज ट्रेनिंग सेंटर, अलिबाग, रायगड.

- ८) गव्हर्नमेंट फिशरीज ट्रेनिंग सेंटर, वसई, ठाणे.
- ९) सरकारी मत्स्य प्रशिक्षण केंद्र, रत्नागिरी.
- १०) मत्स्य व्यवसाय प्रशिक्षण, रत्नागिरी.

व्हेटर्नरी डॉक्टर

- १) मुंबई व्हेटर्नरी कॉलेज, परेल, मुंबई - ४०००६३.
- २) क्रांतीसिंह नाना पाटील कॉलेज ऑफ व्हेटर्नरी सायन्स, शिरवळ, सातारा.
- ३) कॉलेज ऑफ व्हेटर्नरी सायन्स व अॅनिमल हजबंड्री, उदगीर, लातूर.
- ४) कॉलेज ऑफ व्हेटर्नरी सायन्स व अॅनिमल हजबंड्री, परभणी.
- ५) नागपूर व्हेटर्नरी कॉलेज, नागपूर.
- ६) इन्स्टिट्यूट ऑफ पोल्ट्री मॅनेजमेंट, उरळी कांचन, पुणे
डिप्लो (बेसिक कोर्स) - १०वी, ६ महिने.
ओरिएंटेशन कोर्स - १०वी अनु. १२ आठवडे.
अॅडव्हान्स्ड कोर्स - बी.एस्सी. + १वर्ष अनु. ४८ आठवडे.
- ७) सेंट्रल इन्व्युबेशन सेंटर, पुणे, कोल्हापूर.
सर्टि (पोल्ट्री) - शिक्षित - ६ महिने / १ महिना.
- ८) आर्टिफिशियल इन्सेमिनेशन सेंटर, गोखले रोड, पुणे.
सर्टि (लाईव्हस्टॉक) १०वी - १.
- ९) महात्मा फुले कृषी विद्यापीठ, राहुरी, जि. अहमदनगर ४१३७२२.
- १०) कोकण कृषी विद्यापीठ, दापोडी, ४१५७१२.
- ११) पीजी इन्स्टिट्यूट ऑफ पंजाबराव कृषी विद्यापीठ, अकोला - ४४४००१.
एम.बी.बी.एम. बरोबरच बी.व्ही. एस्सी. व ए एच साठी एमएचसीईटी प्रवेश परीक्षा घेतली जाते.

कायदा क्षेत्र - स्वतःची ओळख निर्माण करून देणाऱे क्षेत्र

सामाजिक आरोग्याचं संतुलन ठेवण्यासाठी कायदा व सुव्यवस्था नितांत गरजेची आहे. कायदा क्षेत्राची व्याप्ती दिवसेंदिवस वाढत चालली आहे. पारंपरिक शास्त्रांव्यतिरिक्त कायदेविषयक विविध शास्त्रांचा उगम होत आहे. त्या शास्त्रांविषयक थोडेसे...

सामाजिक आरोग्याचं संतुलन ठेवण्यासाठी कायदा आणि व्यवस्थेची गरज असते. या क्षेत्रात मोलाची कामगिरी करून अनेक थोर आणि विद्वान व्यक्तींनी समाजासमोर आदर्श ठेवला आहे. केवळ काळे कोट घालून कोर्टरूमभोवती फिरणारे ते 'वकील' ही प्रतिमा आज राहिलेली नाही. वकील आणि जज यापलीकडेही कायदेतज्ज्ञाची कार्यक्षमता विस्तारली आहे. इतर सर्वच क्षेत्रांप्रमाणे कायदेविषयातही अनेक शाखा असून विशिष्ट शाखेचा पूर्ण अभ्यास करण्यावर भर दिला जाऊ लागलाय.

एखादी व्यक्ती फार वाद घालणारी असली, की 'तू वकीलच हो ना' असा सल्ला दिला जातो; पण फक्त 'वाद घालता येतो' ही गोष्ट कायदेतज्ज्ञ व्हायला पुरेशी ठरत नाही. कुशाग्र बुद्धिमत्ता, तर्कनिष्ठ विचारपद्धती, तपशील स्वीकारून त्याचं विश्लेषण करण्याची क्षमता, मिळालेल्या माहितीतून गरजेची माहिती कोणती हे पारखणं गुण हे बौद्धिक गुण एखाद्या वकिलासाठी आवश्यक आहेत. याशिवाय अनेक लोकांमध्ये मिसळणं; सलग अनेक तास वाचन, लेखन करता येणं; औषवती भाषा व स्वच्छ वाणी असणं; न थकता कित्येक तास बोलता येणं हे सगळंही एका उत्तम वकिलाकडे असावं लागतं.

कायदेविषयक प्रमुख शाखा

१) क्रिमिनल लॉ

फौजदारी गुन्हांची प्रकरणं हाताळणारे वकील या विषयात विशेष प्राविण्य मिळवतात. सूक्ष्म निरीक्षण, सतर्कता आणि निडर वृत्ती इथे हवी असते.

२) मालमत्ताविषयक कायदा

या वकिलांना मालमत्तेसंबंधीचे वाद, मालमत्ता कर, मालमत्तेचं हस्तांतरण या संदर्भातली

प्रकरणं हाताळावी लागतात.

३) नागरी कायदा

कोणत्याही प्रकारच्या कराराचा भंग झाल्यास नागरी कायदा जाणणारा वकील आवश्यक ठरतो. यांना एखाद्या मालमतेचे ट्रस्टी म्हणून काम पाहण्याचे अधिकार असतात. करारनामे, इच्छापत्रं, गहाणखते या बाबी तयार करणं हेही त्यांच्या अखत्यारीत येतं.

४) करकायदा

प्राप्तीकर, अबकारी कर, संपत्तीकर, मालमत्ताकर, भेट/दान यावरचा कर या संबंधातली प्रकरणं हे वकील हाताळतात.

५) आंतरराष्ट्रीय कायदा

दोन देशांमधल्या परस्परसंबंधांना नियंत्रित करणारे काही आंतरराष्ट्रीय कायदे, नियम आहेतच. याचा विशेष अभ्यास पूर्ण करून यात करिअर घडवता येतं.

६) कामगारविषयक कायदा

व्यवस्थापन आणि कामगार संघटना यांच्यातल्या अडचणी, बेबनाव दूर करण्यासाठी कामगार कायद्याचा अभ्यास केलेले वकील आवश्यक ठरतात.

७) कॉर्पोरेट लॉ

कंपनी लॉ, इंडस्ट्रीयल डिस्प्यूट लॉ, कॉपीराईट अॅक्ट, कन्झ्युमर प्रोटेक्शन लॉ, पेटंट लॉ ह्या कायद्याच्या शाखांचं महत्त्व अलीकडे वाढू लागलेलं आहे. या संदर्भातली प्रकरणं हाताळणं हे कॉर्पोरेट लॉ विषयात प्राविण्य मिळवलेल्या व्यक्तीचं काम असतं.

इतर

कुटुंब कायदा, एक्ससाईझ लॉ, कॉन्स्ट्रिक्शुशनल लॉ, वाहतूक कायदा हे कायदा क्षेत्रातले इतर अभ्यासक्रम आहेत.

अभ्यासक्रम

कायदेतज्ज्ञाला इतिहास, तत्त्वज्ञान, अर्थशास्त्र, राज्यशास्त्र, साहित्य या सगळ्या विषयांची सांगड घालावी लागते. कायदेविषयक अभ्यासक्रमात विश्लेषण, संशोधक वृत्ती, कायदेविषयक लिखाण, जाहीर संभाषण व निर्णयक्षमता या गुणांचा विकास घडवण्यावर भर दिला जातो.

बारावीनंतर पाच वर्षे अभ्यास करून 'कायदा' या विषयात बी. ए. एल. एल. बी. (ऑनर्स) ही पदवी मिळवता येते. या शिवाय इतर शाखेच्या पदवीधरांना तीन वर्षांचा कायदेविषयक पदव्युत्तर अभ्यासक्रम करता येतो. तसंच या दोन्ही अभ्यासक्रमांनंतर कायदा या विषयातली मास्टर्स (एलएलएम) ही पदवीदेखील मिळवता येते.

कायदेविषयक अभ्यासक्रमासाठी भारतभरात वेगवेगळ्या संस्था आहेत. यापैकी काहींना विश्वमान्यताही मिळालेली आहे.

१) नॅशनल लॉ स्कूल, बंगलोर

या संस्थेला युनिव्हर्सिटी ग्रॅंट्स कमिशनने डिमंड युनिव्हर्सिटीचा दर्जा दिलेला आहे. भारताचे

‘चिफ जस्टिस’ या संस्थेच्या जनरल काऊन्सिलचे अध्यक्षपद सांभाळतात. सुप्रीम आणि हायकोर्टांचे निवृत्त न्यायाधीश तसंच ज्येष्ठ कायदेतज्ज्ञ इथे कायदेतज्ज्ञ म्हणून काम पाहतात. यामध्ये बार काऊन्सिलच्या सर्वोत्कृष्ट सभासदांचा समावेश असतो. प्रत्यक्ष कामकाजाच्या अनुभवासाठी लंडन स्कूल ऑफ इकॉनॉमिक्स, युनिव्हर्सिटी ऑफ हॅम्बर्ग इ. आंतरराष्ट्रीय संस्थांमधले विद्यार्थी पाठवले जातात. केवळ देशातलेच नव्हे, तर परदेशातले विद्यार्थीही ह्या संस्थेला प्राधान्य देतात.

निवडप्रक्रिया : १० + २ परीक्षेत ५०% पेक्षा अधिक गुण असलेले, संबंधित शैक्षणिक वर्षाच्या १ जुलैला वयाची २० वर्षे पूर्ण झालेले (अनुसूचित जाती-जमातीसाठी २२वर्षे) विद्यार्थी अर्ज करू शकतात. प्रवेश परीक्षेत प्राविण्य मिळवलेल्या विद्यार्थ्यांना इथे प्रवेश दिला जातो. परदेशी विद्यार्थ्यांना प्रवेश परीक्षेऐवजी थेट मुलाखत द्यावी लागते. पाच वर्षांचा बी. ए. एल. एल. बी. चा अभ्यासक्रम इथे शिकवला जातो. तसंच दूरस्थ शिक्षणपद्धतीतून ‘एन्व्हायर्नमेण्टल लॉ’ चा अभ्यासक्रमही इथून पूर्ण करता येतो. वृत्तपत्रांमध्ये याची जाहिरात मार्च महिन्यात येते. प्रवेश परीक्षा मेच्या पहिल्या रविवारी होते. संपूर्ण प्रवेश प्रक्रिया जून महिन्यात पूर्ण होते.

खर्च : इथला शिक्षणाचा वार्षिक खर्च वसतिगृहासह सुमारे रु. ३०,०००/- इतका होतो. नॅशनल लॉ स्कूल ऑफ इंडिया युनिव्हर्सिटी - नगरभावी, पो. बॉ. नं. ७२०१, बंगलोर - ५६००७२.

२) गव्हर्नमेण्ट लॉ कॉलेज, मुंबई

लोकमान्य टिळक आणि डॉ. आंबेडकर यांचं हे महाविद्यालय १८५५ मध्ये स्थापन झालेलं असून भारतातल्या अगदी जुन्या कायदेविषयक संस्थांमध्ये याचा समावेश होतो. कायद्याशी संबंधित ३४,००० हून अधिक पुस्तकांची ज्ञानसंपदा असलेल्या या महाविद्यालयात लॉर्ड मेकॉले याने १८८६ साली तयार केलेल्या ‘इंडियन पीनल कोड’ ची मूळ प्रत ठेवलेली आहे. अमेरिकन एक्सप्रेस, जीई कॅम्प्ट्रीवाईड, विप्रो, केपीएमजी सारख्या कंपन्या इथल्या विद्यार्थ्यांमधून कॅम्पस इंटरव्यूद्वारे आपले कायदेविषयक सल्लागार निवडतात. इथे पाच वर्षांचा पदवी आणि तीन वर्षांचा पदव्युत्तर अभ्यासक्रम शिकवला जातो.

निवडप्रक्रिया : इथे प्रवेश परीक्षा घेतली जात नाही. १० + २ परीक्षेत मिळवलेल्या गुणांवर प्रवेश दिला जातो.

खर्च आणि प्रवेश प्रक्रियेचा तपशील काही अंशी सर्वच कायदे विद्यापीठांचे समान आहेत.

३) नॅशनल लॉ युनिव्हर्सिटी, मंडोर, जोधपूर

इथून कायद्याची पदवी प्राप्त करता येते. देशभरात एकाचवेळी सर्व प्रमुख शहरांमधून प्रवेश परीक्षा घेऊन विद्यार्थी निवडले जातात.

नॅशनल लॉ युनिव्हर्सिटी - एन. एच. - ६५, नागौर मार्ग, मंडोर, जोधपूर - ३४२००४.

४) इंडियन लॉ सोसायटीचे लॉ कॉलेज

भांडारकर रोड, पुणे.

इथून कायद्याची पदवी प्राप्त करता येते. या कॉलेजमध्ये १२वी नंतर कायदा पदवी अभ्यासक्रमासाठी

प्रवेश दिला जातो.

४) सिंबॉयसिस सोसायटीचे लॉ कॉलेज, पुणे

इथे पोस्ट ग्रॅज्युएट डिप्लोमा इन लीगल ॲडमिनिस्ट्रेशन प्रोग्रॅम हा विशेष पदविका अभ्यासक्रम शिकवला जातो.

सिंबॉयसिस सोसायटीचे लॉ कॉलेज - सेनापती बापट मार्ग, पुणे - ४११००४.

५) नालसार युनिव्हर्सिटी ऑफ लॉ

बी. ए. एल. एल. बी आणि एलएलएम या अभ्यासक्रमांसाठी भारतभरातून प्रवेश परीक्षेमार्फत विद्यार्थ्यांची निवड होते. इथे कायदेविषयक संशोधनावर अधिक भर दिला जातो. नालसार युनिव्हर्सिटीत शिकणाऱ्यांसाठी वसतिगृहात राहणं बंधनकारक आहे.

नालसार युनिव्हर्सिटी ऑफ लॉ - ३ - ४ - ७६१, बरकतपुरा, हैदराबाद - ५०००२७.

कायद्याशी संबंधित इतर पदव्युत्तर पदविका अभ्यासक्रम

१) क्रिमिनॉलॉजी

पुणे विद्यापीठ, गणेशखिंड, पुणे - ४११००७.

गुजरात युनिव्हर्सिटी, अहमदाबाद - ३८०००९.

२) आंतरराष्ट्रीय कायदा

दिल्ली युनिव्हर्सिटी, दिल्ली - ११०००७.

३) करविषयक कायदा

भारती विद्यापीठ, लाल बहादूर शास्त्री मार्ग, पुणे - ४११०३०.

महाराष्ट्रातील लॉ कॉलेजेस

१) अमोलकचंद महाविद्यालय, यवतमाळ.

२) डॉ. पी. डी. कॉलेज ऑफ लॉ, अमरावती.

३) सीताबाई आर्ट्स कॉलेज, अकोला.

४) गोपाळदास जमतमल अडवानी लॉ कॉलेज, बांद्रा, मुंबई.

५) गव्हर्नमेंट लॉ कॉलेज, चर्चगेट, मुंबई.

६) जितेंद्र चव्हाण कॉलेज ऑफ लॉ, विलेपार्ले (प.), मुंबई.

७) न्यू लॉ कॉलेज, सेनापती बापट मार्ग, पुणे.

८) पीईएस डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ लॉ, टिळकरोड, वडाळा, मुंबई.

९) सिद्धार्थ लॉ कॉलेज, फोर्ट, मुंबई.

१०) ठाणा म्युनिसिपल कौन्सिल लॉ कॉलेज, ठाणे.

११) दयानंद कॉलेज ऑफ लॉ, लातूर.

१२) डॉ. आंबेडकर कॉलेज ऑफ लॉ, नागसेन औरंगाबाद.

१३) लॉ कॉलेज, बीड ४३११२२.

- १४) माणिकचंद पहाडा लॉ कॉलेज, औरंगाबाद ४३१००१.
- १५) एबीईएस लॉ कॉलेज, नांदेड ४३१६०१.
- १६) युनि. कॉलेज ऑफ लॉ, नागपूर.
- १७) डॉ. आंबेडकर कॉलेज, नागपूर.
- १८) एमएमडी कॉलेज, गोंदिया.
- १९) सरदार पटेल महाविद्यालय, चंद्रपूर.
- २०) यशवंत महाविद्यालय, वर्धा.
- २१) डॉ. आंबेडकर मेमो. लॉ कॉलेज, धुळे.
- २२) आंबेडकर लॉ कॉलेज, धुळे.
- २३) भारती विद्यापीठ लॉ कॉलेज, पुणे.
- २४) लॉ कॉलेज, पुणे.
- २५) एनबीटी लॉ कॉलेज, नाशिक.
- २६) न्यू लॉ कॉलेज, अहमदनगर.
- २७) सिंबॉयसिस लॉ कॉलेज, पुणे.
- २८) डी. ए. व्ही. दयानंद लॉ कॉलेज, सोलापूर.
- २९) एनएस लॉ कॉलेज, सांगली.
- ३०) इस्माईलसाहेब मुल्ला लॉ कॉलेज, सातारा.
- ३१) न्यू लॉ कॉलेज, कोल्हापूर.
- ३२) प्रियदर्शिनी ज्ञान प्रबोधिनी लॉ कॉलेज, फलटण.
- ३३) शहाजी लॉ कॉलेज, कोल्हापूर.
- ३४) एबीएमएस परिषद लॉ कॉलेज, पुणे ४११०४९.
- ३५) के. सी. लॉ कॉलेज, डी. डब्ल्यू रोड, मुंबई ४०००२०.
- ३६) एसईडब्ल्युएस जवाहरलाल नेहरू लॉ कॉलेज, रत्नागिरी.
- ३७) केपीबी हिंदुजा लॉ कॉलेज, विलेपार्ले (प). मुंबई ४०००५६.
- ३८) लॉ कॉलेज, उस्मानाबाद.
- ३९) लॉ कॉलेज, परभणी.
- ४०) न्यू लॉ कॉलेज, नाशिक.
- ४१) पीईएस कॉलेज ऑफ लॉ, अमरावती.
- ४२) सेठ बलराम काब्रा लॉ कॉलेज, जालना.
- ४३) एसबीईएम लॉ कॉलेज, बीड ४३११२२.
- ४४) डॉ. डी. वाय. पाटील लॉ कॉलेज, पिंपरी - पुणे ४११०२८.
- ४५) मॉडर्न लॉ कॉलेज, पुणे विद्यापीठासमोर, गणेश खिंड, पुणे ४११०५३.
- ४८) पीडीईए लॉ कॉलेज, खराडी, हडपसर, पुणे ४११०२८.

□

संगणक शिक्षण - काळाची गरज

माहिती तंत्रज्ञान क्षेत्रातील महत्त्वाचे शिक्षण म्हणजे संगणक शिक्षण. या शिक्षणाशिवाय सर्व व्यर्थ आहे. अशा महत्त्वपूर्ण शिक्षणाविषयी थोडेसे...

संगणक या क्षेत्राची व्याप्ती अक्षरशः अमर्याद आहे. आज संगणकाने जीवनाच्या प्रत्येक अंगात प्रवेश केला आहे. माहिती तंत्रज्ञान, दळणवळण, संशोधन, निर्मिती, व्यवस्थापन, सेवाक्षेत्र, इंजिनिअरिंग, औषध निर्मिती, जेनेटिक इंजिनिअरिंग, अवकाश मोहिमा... अशा अनेक क्षेत्रात तरुणांना संगणकातील अभ्यासक्रमाद्वारे करिअर घडवता येऊ शकतं. हे असं क्षेत्र आहे जे दिवसेंदिवस वाढत जाणार आहे. प्रगत होणार आहे.

चौकसबुद्धी, कार्यकारणभाव, अचूक शोधून काढण्याची क्षमता, तर्कशुद्ध विचारसंगती आणि तासन्तास तर्कशास्त्र लढवून योग्य कार्यप्रणाली तयार करण्याचं कसब या गोष्टींचा संगम झाला, तर संगणक क्षेत्रात यश प्राप्त करणं शक्य आहे.

सॉफ्टवेअरचे मूलभूत ज्ञान इंग्रजी भाषेत उपलब्ध असल्याने, इंग्रजी भाषेचे प्राथमिक ज्ञान, बीजगणिताचे बारावीपर्यंत व्यवस्थित आकलन, तर्कशुद्ध विचारसंगतीचे कौशल्य व दिवसाला दहा-दहा तास बैठक मारून संगणकप्रणाली लिहिणं व चाचणी करणे यांची चिकाटी एवढ्या भांडवलावर कुणीही कुशल संगणकतज्ज्ञ बनू शकतो.

संगणकाचे प्रत्यक्ष यंत्र म्हणजे मायक्रो प्रोसेसर युनिट, हार्ड डिस्क, डिस्क ड्राईव्ह, मॉनिटर आदी गोष्टींची दुरुस्ती करणाऱ्या व्यक्तीला हार्डवेअर इंजिनिअर म्हटलं जातं. मुळातच यंत्रांशी खुडबूड करण्याची आवड, सॉफ्टवेअरची मूळ संकल्पना अगवत असणं व यंत्रातील झिजलेल्या व निकामी भागांना पटकन बाजूला करणं व नव्या, दुरुस्त केलेल्या भागांची जोडणी करणे ही कौशल्यं हार्डवेअर इंजिनिअरच्या अंगात असावी लागतात.

सॉफ्टवेअरमध्ये बारावीपर्यंत शिकलेला हुशार विद्यार्थीदेखील पुढे जाऊ शकतो. हार्डवेअरमधील

यशासाठी हार्डवेअरचा किमान डिप्लोमा घेणं आवश्यक आहे.

१० वी नंतरचे करावयाचे महत्वाचे संगणक कोर्स

जर विद्यार्थ्यांनी संगणकाचे शिक्षण दहावीपर्यंतचे शिक्षण घेत असताना प्राप्त केले असेल तर पुढे संगणकाचे व्यावसायिक शिक्षण घेण्यास कोणत्याही अडचणी येणार नाहीत. भले तुम्ही आर्ट्स, सायन्स, कॉमर्स, डिप्लोमा, आयटीआय इ. कोणत्याही अभ्यासक्रमाकडे जा. मात्र हे करता करता विद्यार्थी प्रगत संगणकामधील पायाभूत अभ्यासक्रम पूर्ण करू शकतो. १० पर्यंत संगणकाचा अभ्यासक्रम न शिकलेल्या सर्व विद्यार्थ्यांना संगणकाचे पायाभूत शिक्षण फार महत्वाचे ठरते. त्यामुळे प्राथमिक तोंड ओळख, डॉस, विन्डोज - ९५, २०००, मायक्रोसॉफ्ट, एक्सेल, पॉवर पॉइंट हे आपण शिकू शकतो.'

ऑपरेटिंग सिस्टीम -

डॉस, विन्डोज २००० याला आपण ऑपरेटिंग सिस्टीम असे म्हणतो. विद्यार्थ्यांस किंवा उमेदवारांस याचे ज्ञान असल्याशिवाय त्याला आपला किंवा इतर कोणाचा संगणक चालवता येणार नाही. ऑपरेट करण्यासाठी त्याला कमांड शिकाव्या लागतात. या कमांड आल्यानंतर तुम्ही एखादे पत्र टाईप करू शकता, आपल्या पत्राचा मायना बदलू शकता. या सर्व गोष्टी तुम्हास M. S Word मध्ये शिकता येतात. जर एखाद्या संख्याशास्त्रासंबंधी आपणास माहिती पाहिजे असेल किंवा एखादा प्रकल्प अहवाल तयार करावयाचा असेल तर आपणास M. S. Excell याचा वापर करावा लागतो. जर एखाद्या वस्तूचे Presentation म्हणजे माहितीपर चलचित्र करावयाचे असेल तर आपणास M. S. Power Point शिकणे गरजेचे ठरते. पूर्वी टंकलेखन, लघुलेखन याला अतिशय महत्त्व होते. आता टायपिंगची सर्व कामे संगणकावर केली जातात. संगणकावर केलेली कामे टाईपरायटरपेक्षा अतिशय सुंदर व सुबक होतात. याशिवाय संगणकावर टाईप केलेला मजकूर टाईप करून त्यात परत एखादे वाक्य / परिच्छेद वाढविण्याची अथवा कमी करण्याची सोय असल्यामुळे टाईपरायटरपेक्षा संगणक अधिक उपयोगी ठरला जात आहे. तसेच एखादा टाईप केलेला मजकूर save करून ठेवण्याची सोयही संगणकात असल्यामुळे तो मजकूर तुम्हास केव्हाही, कधीही परत पहावयास मिळतो, त्यामुळेच आता तुम्ही कोठे टायपिस्ट किंवा क्लार्क म्हणून साधी नोकरी हवी असेल तरीही जाहिरातीत संगणकाचे ज्ञान असणे आवश्यक असे दिलेले असते. अशा ठिकाणी तुम्हास शिकावयाचे असले तरीही संगणकाचे प्राथमिक तसेच त्यापेक्षाही अधिक ज्ञान असणे आवश्यक ठरते. त्यामुळे Dos, Windows-95-2000, M. S. Office, M. S. Word, Excell, Power Point शिकणे तुम्हास लवकर नोकरी लागण्याच्या दृष्टीने अत्यंत महत्वाचे ठरते.

१० वी उत्तीर्ण झाल्यानंतर हार्डवेअरचा कोर्स

१० वी उत्तीर्ण झाल्यानंतर तुम्ही संगणक दुरुस्तीचाही अभ्यासक्रम पुर्ण करू शकता. आज बाजारात लाखोनी संगणक विकले जातात. मात्र संगणक विकणारे लाखो संगणक विकूनही संगणकाची दुरुस्ती किंवा सेवा मात्र देऊ शकत नाहीत, त्यामुळेच संगणक दुरुस्ती क्षेत्रात भविष्यात उमेदवारांना फार मोठी संधी आहे. भविष्यात पूर्वी जशी सायकल दुरुस्तीची, रेडिओ दुरुस्तीची, इलेक्ट्रॉनिक्स दुरुस्तीची गल्ली बोळात दुकाने असत, तशी संगणक दुरुस्तीची दुकाने गल्ली गल्लीत निघणार आहेत. त्यासाठी

उमेदवार कॉम्प्युटर हार्डवेअरचा अभ्यासक्रम पूर्ण करू शकतो. या कोर्समध्ये प्रवेश घेतल्यानंतर उमेदवारांना इलेक्ट्रॉनिक्सचे पायाभूत ज्ञानही दिले जाते. याशिवाय संगणकामधील सर्व छोट्या, मोठ्या भागांची त्याला माहिती असणे गरजेचे असते. संगणक बंद झाल्यानंतर, तो कशा पद्धतीने दुरुस्त करावा, तो नेमका कशाने बिघडला आहे, नेमकी दुरुस्ती कोठे आहे, ती दुरुस्ती कशी करावी याचे ज्ञान असणे आवश्यक असते. त्यासाठी ज्यांना लवकर नोकरी हवी आहे आणि ज्यांना तांत्रिक ज्ञानाची आवड आहे अशा उमेदवारांना हार्डवेअरचा अभ्यास करणे महत्वाचे ठरते. असे उमेदवार भविष्यात हार्डवेअर इंजिनियर म्हणून काम करू शकतात आणि हवा तेवढा पैसा प्राप्त करू शकतात.

डी. टी. पी. (D. T. P. - Desk Top Publishing)

ताबडतोब नोकरी किंवा व्यवसाय सुरू करण्याचा आणखी एक मार्ग म्हणजे D. T. P. अभ्यासक्रम पूर्ण करणे. याद्वारे उमेदवार विविध लेखनसामुग्री संगणकावर टंकलिखित करू शकतो. पेजमेकर, कोरल ड्रॉ, फोटोशॉप इ. माहिती घेऊ शकतो. वेगवेगळी डिझाईन्स तयार करू शकतो आणि आपला स्वतःचा मुद्रण व्यवसायही सुरू करू शकतो. या व्यवसायामध्ये प्रचंड प्रमाणात पैसा कमवू शकतो. हे करताना त्याच्याकडे निर्मिती प्रक्रिया असेल तर तो उत्तम कमर्शियल आर्टिस्टही होऊ शकतो. यासाठी तो स्वतंत्ररीत्या कॉम्प्युटर डिझायनिंगचा अभ्यासक्रम पूर्ण करू शकतो.

टॅली (Tally)

जर उमेदवार वाणिज्य शाखेचा असेल आणि त्यास भविष्यात बेरीज, वजाबाकी, गुणाकार, अकौंटंसी क्षेत्रात जायचे असेल तर संगणकामधील Tally पॅकेज पूर्ण करू शकतो. हल्ली प्रत्येक व्यवसायात दिवाणजीऐवजी टॅलीलाच दिवाणजी म्हणून वापरले जाते. टॅलीचे ज्यांना ज्ञान आहे असे उमेदवार विविध कंपन्यांचे हिशोब आपल्या संगणकावर ताबडतोब पूर्ण करू शकतात. त्यासाठीच Tally हा अभ्यासक्रम उमेदवारांना उपयुक्त ठरू शकतो. बँका, पतसंस्था, मोठेमोठे उद्योग, दुकानात देखील संगणकाद्वारेच अकौंट्स लिहिले जाते. खाजगीकरणामुळे उद्योगव्यवसायात Tally च्या अभ्यासक्रमाचे जाळे भविष्यामध्ये प्रचंड वेगाने पसरणार आहे. त्यामुळेच Tally च्या क्षेत्रात उमेदवार उत्तम प्रकारे पैसा कमवून कमी वयामध्ये स्थिर होऊ शकतो.

नेटवर्किंगचे महत्त्व

अलीकडच्या काळामध्ये नेटवर्किंगचे महत्त्व अतिशय वाढले आहे. नेटवर्किंग म्हणजे एक संगणक दुसऱ्याला जोडणे. ज्या उमेदवाराने हार्डवेअरचा अभ्यासक्रम पूर्ण केला आहे अशा उमेदवारांना नेटवर्किंग पद्धत स्वीकारणे अतिशय सोपे जाते. एका संगणकासाठी आपणास Dos, Windows-95-2000 याप्रमाणे ही ऑपरेटिंग पद्धत शिकावी लागते, त्याप्रमाणे नेटवर्किंगसाठी सुद्धा Novel, Win NT, UNIX, LINUX या ऑपरेटिंग पद्धती शिकून घ्याव्या लागतात. सध्या Win NT ची चलती असल्यामुळे उमेदवारांचा Win NT शिकण्याकडे कल अधिक आहे. बँका, पतसंस्था, मोठे-मोठे उद्योग, मोठेमोठे व्यापार यांचे फार मोठे जाळे महाराष्ट्रात पसरले आहे. सहकार क्षेत्रामुळे संगणक अगदी दुर्गम भागातील दूध डेअरीपर्यंत पोहोचला आहे. ज्या ठिकाणी १५ ते २० कॉम्प्युटर एकमेकांना जोडले असतात त्या छोट्या लिंगिंगला लॅन म्हणजेच लोकल एरिया नेटवर्किंग असे म्हणतात. ज्या ठिकाणी खूप मोठ्या

प्रमाणात कॉम्प्युटर एकमेकांना जोडले जातात, त्याला वाईड एरिया नेटवर्किंग असे म्हणतात. उदा. इंटरनेट यामुळे सर्व कॉम्प्युटर एकमेकांना जोडलेले असतात व सर्व कॉम्प्युटरची माहिती एका मुख्य कॉम्प्युटरमध्ये साठवली जाते. ज्यामुळे एखादी माहिती आपण कॉम्प्युटरवर नोंद केली असेल तर ती बाकीच्या सर्व कॉम्प्युटरवरून पाहता येते. विशेषतः बँकांमध्ये LAN चा फार मोठ्या प्रमाणात उपयोग केला जातो. भविष्यात या नेटवर्किंग पद्धतील फार मोठे स्थान मिळणार आहे. कारण आता शासकीय सेवा, रेल्वे, महामंडळे, बहुराष्ट्रीय कंपन्या सर्रास LAN आणि WAN चा वापर मोठ्या प्रमाणात वापर करून लागले आहेत आणि त्यासाठी फार मोठ्या मनुष्यबळाची गरज आहे. LAN आणि WAN या नेटवर्किंग क्षेत्राची मत्केदारी केवळ मोठ्या शहरापुरती राहिलेली नसून हे नेटवर्क आता ग्रामीण भागातही पोहोचले आहे. त्यामुळे ग्रामीण भागातील सुशिक्षित बेकारांनी केवळ D. T. P. किंवा Tally पुरतेच आपले क्षेत्र मर्यादित न ठेवता भविष्याचा विचार करून LAN आणि WAN नेटवर्किंग सिस्टिम शिकून घेणे आर्थिकदृष्ट्या तर फायद्याचे ठरेलच शिवाय संगणकाचे प्रगत ज्ञानही तुम्हास मिळत जाईल. नेटवर्किंगमधील Win NT शिकावयाचे असल्यास उमेदवारास Microsoft certified system Education हा अभ्यासक्रम पूर्ण करावा लागतो. हा अभ्यासक्रम जगन्मान्य अशा मायक्रोसॉफ्ट कंपनीकडून शिकविला जातो. या अभ्यासक्रमास उमेदवारास Online परीक्षेस बसावे लागते. मायक्रोसॉफ्ट स्वतः Online परीक्षा घेत असते. हा अभ्यासक्रम जगाच्या पाठीवर कोठेही मान्यताप्राप्त समजला जातो.

तुम्हास शिकावयाचे असल्यास Certified Novell Engineering हा अभ्यासक्रम पूर्ण करावा लागतो. Novell ही कंपनी स्वतःच्या चाचणी केंद्रांवर अशा प्रकारचे Online शिक्षण परीक्षा पद्धतीने देते. Novell द्वारा हे अभ्यासक्रम पूर्ण केल्यास तुम्ही कॉम्प्युटर नेटवर्क इंजिनियर, सिस्टिम इंजिनियर, नेटवर्क व्यवस्थापन अशा प्रकारच्या मोठ्या रकमेच्या नोकऱ्या मिळवू शकता किंवा तुम्ही नेटवर्क इंजिनियर, नेटवर्क अॅडमिनिस्ट्रेटर म्हणून आपल स्वतंत्र व्यवसायही करू शकता.

१२ वी नंतरचे करावयाचे महत्त्वाचे संगणक कोर्सेस

प्रोग्रॅमिंग

तुम्हास काही विशिष्ट काम संगणकाकडून पूर्ण करून घ्यायचे असल्यास तसे विशिष्ट काम तुम्हाल संगणकीय भाषेत पूर्ण करून घ्यावे लागते. म्हणजेच तुम्हाला Programme लिहावा लागतो. जशी आपण आपली मातृभाषा शिकतो तशी संगणकाची मातृभाषा असते. त्या मातृभाषेस 'C' असे म्हणतात. संगणकाची 'C' ही भाषा येत असल्यास आपणास दुसऱ्या भाषा अतिशय लवकर समजातात. तुम्ही भाषा शिकल्यानंतर C++, Oracle, Visual Basic, Visual C++, Java, HTML, DHTML, Development-2000, Power Building, Access हे ही शिकू शकता. Programme मध्ये Back End, Front End असे शब्द वारंवार येत असतात. यातील Back End चा अर्थ समजून घ्या. त्यासाठी एक उदाहरण समजावून घेऊया. एखाद्या संस्थेमध्ये सर्व कर्मचाऱ्यांची माहिती आपण एकत्रित केली आहे. ही माहिती नाव, जन्मतारीख, रुजू झाल्याचा दिनांक, मूळ वेतन, पदनाम, कामाचे तास याप्रमाणे संगणकात साठवून ठेवलेली असते. या पक्क्या माहितीस आपण Back End असे म्हणतात.

ठराविक तारखेनंतर रुजू झालेल्या कर्मचारी वर्गास आपणास १०% बोनस, त्यानंतर आलेल्या कर्मचाऱ्यांना ७% बोनस असे गणित द्यायचे आहे. त्यासाठी जो प्रोग्रॅम तयार केला जाईल तो Back End

मधील माहितीच्या आधारे. आता १०%, ७% बोनसचे गणित तयार केले जाते त्यास आपण Front End असे म्हणतो. याला Back End व Front End च्या एकत्रीकरणामुळे आपणास कर्मचाऱ्यांचा बोनस काढता येतो यापैकी Back End म्हणजेच Data Base साठी Access, Oracle ची उमेदवारांना माहिती असणे आवश्यक असते. यापैकी Oracle साठी Oracle Certified Programme म्हणजे OCP हा जगन्मान्य अभ्यासक्रम पूर्ण करावा लागतो.

Front End साठी Visual Basic, Visual C++, Development-2000 इ. माहिती असणे आवश्यक असते. त्यासाठी मायक्रोसॉफ्टचा म्हणजेच हा जगन्मान्य अभ्यासक्रम पूर्ण करता येतो. या अभ्यासक्रमाच्या आधारे आपण डाटा-बेस मॅनेजमेंट, सिस्टीम अॅनालिस्टी, प्रोग्रॅमर, प्रोजेक्ट डेव्हलपर, सॉफ्टवेअर इ. उत्तम वेतनच्या, सोयी-सवलतीच्या नोकऱ्या मिळू शकतात किंवा अनुभवाच्या आधारे उत्तम व्यवसाय करून अगदी लहान वयातही श्रीमंत होऊ शकता. १२ वी किंवा पदवीनंतर हे अभ्यासक्रम पूर्ण केले पाहिजे, असे काही नाही. अनुभवी व्यक्ती स्वतःच्या बुद्धिमत्त्वेवरही हा अभ्यासक्रम पूर्ण करू शकतात; परंतु संगणकाचे सखोल ज्ञान यात अपेक्षित असल्याने संगणक तंत्रज्ञानाची भाषा, रचना, कार्य आणि संगणक भविष्य आकलनासाठी अधिक शैक्षणिक पात्रता महत्त्वाची ठरते.

ऑटोकॅड

संगणक विश्वामध्ये सातत्याने चर्चिला गेलेला आणखी एक प्रांत म्हणजे Auto CAD किंवा CNC Auto CAD. ही शाखा तांत्रिक ज्ञानाशी संबंधित आहे. उदा. आपण स्वतः सिव्हिल इंजिनियर किंवा इंटिरियर डिझायनर आहात आणि आपणास आपले आराखडे, रेखाटने संगणकावर तयार करावयाची आहेत तर आपण Auto CAD शिकणे महत्त्वाचे ठरते. Auto CAD शिकल्यानंतर आपणास असे तांत्रिक ज्ञान प्राप्त केल्यावर, डिझायनर व्यक्तीकडे उत्तम पगारावर नोकऱ्याही मिळू शकतात. शिवाय तुम्ही स्वतः सिव्हिल इंजिनियर किंवा इंटिरियर डिझायनर असाल आणि Auto CAD किंवा CNC Auto CAD शिकलेले असाल, तर वेळेची बचत तर होईलच शिवाय कमी वेळेत तुम्ही अधिक पैसा प्राप्त करू शकाल. यातील ज्ञान यांत्रिक तंत्रज्ञानासाठी अतिशय उपयोगी पडते. किंबहुना त्याचा पेजमेकर, डीटीपी, कोरल-ड्रॉ, फोटोशॉप, कॉम्प्युटर ग्राफिक्स, डिझाईन, कमर्शियल आर्टवर्क इ. साठी मोठा उपयोग होतो.

मोठमोठ्या कारखान्यांतदेखील आता संगणकाद्वारे स्वतःचे प्रोग्रॅम्स तयार केले जात आहेत. संगणकावर असा एखादा प्रोग्रॅम केला की, संगणक त्या कारखान्यातील इतर यंत्रसामुग्रीस जोडला जातो व त्या आधारे कामगारांशिवाय एकटा संगणक ऑपरेटर सर्व उत्पादन होणाऱ्या मालावर नियंत्रण ठेवू शकतो. अशा मालाची गुणवत्ता उत्तम दर्जाची व एकसारखी होण्यास मदत मिळते. प्रोग्रॅमचा हा एक मोठा फायदा किंबहुना त्यामुळेच उद्योगक्षेत्रात प्रोग्रॅमर हा शब्द परवलीचा शब्द झाला आहे.

अॅनिमेशन

संगणकामधील अॅनिमेशन हा एक अतिशय वेगळा प्रांत आहे. आज या ज्ञानाबद्दल आपणास फारशी माहिती नसली तरी भविष्यात या क्षेत्रास मोठी मागणी आहे. जर तुमच्याकडे कल्पनाशक्ती असेल किंवा तुम्ही कलावंत, चित्रकार असाल, तुम्हास उत्तम रेखाटनाची सवय असेल, तर अॅनिमेशन हे क्षेत्र तुम्हास उत्तम आर्थिक स्थैर्य देऊ शकते. आज-काल ज्याला सर्वात जास्त मागणी आहे व जे सर्वसाधारण

माणसांच्या अतिशय उपयोगी पडणारे क्षेत्र म्हणजेच व्हिडिओमिक्सिंग. यालाच आपण पिण्याकल मिक्सिंग असे देखील म्हणतो. आजकाल केबल व व्हिडिओ शुटींग करणाऱ्या मंडळींना शुभकार्यासाठी फार मोठी मागणी आहे. तसेच टी. व्ही. चॅनेलमध्ये ॲनिमेशन करण्यासाठी ॲनिमेटर्सना मोठी मागणी आहे. एवढेच काय परंतु आज-काल तर फक्त कार्टूनसाठीही स्वतंत्र चॅनेल्स निर्माण झाली आहेत. यासाठी कोणत्याही अभिनेत्याची किंवा अभिनेत्रीची गरज नसते. एकटा ॲनिमेटर पूर्ण कार्टून फिल्म तयार करू शकतो. आजकाल आपण जे चॅनेल्सवर डोळे दीपवून टाकणाऱ्या विविध चित्रमालिका पाहतो, त्या सर्व ॲनिमेट केलेल्या असतात तसेच चित्रपटात जे स्पेशल इफेक्ट्स वापरले जातात ते ही या ॲनिमेशनमध्येच मोडतात. चित्रपट सृष्टीस या ॲनिमेटर्सची आज नितांत गरज आहे. हवे तेवढे पैसे कमवू शकतो. मात्र त्यासाठी हवी ती विचारशक्ती, कल्पनाशक्ती आणि संगणकामधील ॲनिमेशनचं सखोल ज्ञान.

इंटरनेट

संपूर्ण जगात इंटरनेट हा शब्द परिचयचा आहे. सायकलच्या टायर-ट्युबसारखा सतत उच्चार सर्वत्र चालू असतो. इंटरनेट हे सर्व अंगाने परिपूर्ण असे माहिती देणारे अत्याधुनिक तंत्रज्ञान आहे. सोप्या भाषेत इंटरनेटची व्याख्या करावयाची झाल्यास ज्याप्रमाणे आपण आपल्या दूरध्वनीवरून एकमेकांशी बोलतो तसे इंटरनेटच्या माध्यमातून एक संगणक दुसऱ्या संगणकाशी बोलत असतो. म्हणजेच एक संगणक दुसऱ्या संगणक चालविणाऱ्यास हवी असलेली माहिती पाठवित असतो. सध्याच्या काळाचा विचार केल्यास आणि ज्या वेगाने इंटरनेट वाढते आहे त्याचा विचार केल्यास इंटरनेटमध्ये सुशिक्षित बेकारांना नोकरी व्यवसायाची फार मोठी संधी आहे. मात्र आपण नेमके काय शिकणार आहोत त्यावर बऱ्याच गोष्टी अवलंबून आहेत. इंटरनेट चालविणे म्हणजे ई-मेल पाठविणे, ब्राऊझिंगमधून सर्व माहिती मिळविणे, चॅटिंग करणे इ. होय. नेटकॅफे हा प्रकार आता केवळ मोठ्या शहरापुरता मर्यादित राहिलेला नाही. लहान-लहान शहरातूनही नेट सायबर कॅफे ही एक फॅशन आली आहे. त्यामुळे या क्षेत्रातही तुम्ही ज्ञान घेऊन मोठी कमाई करू शकता. तुम्ही नेटकॅफेमध्ये व्यवस्थापक, सुपरवायझर इ. पदांवर उत्तम पगारावर तसेच कमिशनवर काम करू शकता किंवा स्वतःचा व्यवसाय काढून आर्थिक पायावर उभं राहू शकता.

इंटरनेटवर आता असंख्य वेबसाईट आल्या आहेत. छोटे उद्योगही स्वतःच्या स्वतंत्र वेबसाईट तयार करू लागल्या आहेत. या वेबसाईटमध्ये संबंधित क्षेत्रातील सर्व माहिती एकत्रितरीत्या साठविलेली असते. इंटरनेटवर ही माहिती चलचित्रे, आवाज, चित्रे व लिखित स्वरूपात पाहता येते आणि आपल्या कंपनीबद्दल सर्व माहिती बसल्या जागेवरून जगभर पोहोचविता येते. वेबसाईट डिझायनर या अभ्यासक्रमास मोठी मागणी आहे. याचबरोबर जी माहिती आपण इंटरनेटवर पाहतो त्याला 'वेबपेज' असे म्हणतात. कारण प्रत्येकाला आपल्या कंपनीची, आपली जाहिरात इंटरनेटवर यावी, असे वाटत असते. कारण इंटरनेट हे जगभर पसरले आहे, त्यामुळे आपली जाहिरात सर्व जगभर होते. त्यामुळे वेगवेगळ्या कंपन्या अशा वेबसाईट बनविण्यासाठी भरमसाठ पैसा खर्च करत असतात. अशा वेबसाईट बनविण्याचे काम वेबपेज डिझायनर करत असतो. ज्यांना संगणकाचं पायाभूत ज्ञान आहे, असे उमेदवार केवळ १० ते १५ दिवसात इंटरनेटचे ज्ञान प्राप्त करू शकतात. Java, HTML, Com, Webpage Designing बरेच अभ्यासक्रम या इंटरनेट अभ्यासक्रमांशी निगडित आहेत. याद्वारे आपण आपली वेबसाईट चांगल्या

प्रकारे विकसित करू शकतो. त्यासाठी MCSE, MCSD, CNE, OCP अभ्यासक्रम आहेत. तसेच सन, जावा सारखे अभ्यासक्रमही आहेत.

ई-कॉमर्स - ई-बिझनेस

‘ई’ कॉमर्स म्हणजे संगणक ते संगणक खरेदी-विक्री व्यवहार. संगणकाद्वारे तुम्ही संगणकास कोणत्याही वस्तूच्या खरेदीची ऑर्डर देऊ शकता. आपले खरेदी-विक्रीचे व्यवहार घर बसल्या ठिकाणाहून पूर्ण करू शकता. एवढेच नव्हे तर पैशाचे व्यवहारही ई-कॉमर्स आणि ई-बिझनेसद्वारे पूर्ण करू शकता. म्हणूनच इंटरनेटच्या माध्यमांतून बड्या कंपन्यांनी जाहिरात देण्यास सुरुवात केली आहे. या जाहिरातीमध्ये आपल्या उत्पादनाची वैशिष्ट्ये, त्यांच्या किंमती याचबरोबर साधारण २४ तासात माल घरपोच सेवा वगैरेचा समावेश असतो. यासाठी उमेदवारांना ई-कॉमर्स आणि ई-बिझनेसचा अभ्यासक्रम पूर्ण करावा लागतो.

संगणकाशी संबंधित अभ्यासक्रम

- १) प्रमाणपत्र बेसिक - आयटीआय - १० वी (गणित) - ६ महिने
- २) प्रमाणपत्र ॲडव्हान्स - आयटीआय - १२ वी (गणित / वाणिज्य) - १ वर्ष
- ३) पोस्ट डिप्लोमा - पॉलीटेक्निक - डिप्लो (इंजि.) - १ १/२ वर्ष
- ४) डीसीई/डीसीए - पॉलीटेक्निक - १० वी - ३ वर्षे
- ५) बीटेक - इंजि. कॉलेज - १२ वी - ४ वर्ष (पीसीएम - ५०%)
- ६) पीजी डिप्लो. - बीएस्सी - १ वर्ष (कॉम्प्युटर सायन्स)
- ७) एमएस्सी - बीएस्सी - १ वर्ष (कॉम्प्युटर सायन्स)
- ८) एमएस्सी - बीएस्सी / बीकॉम - ३ वर्षे
- ९) एमसीए - बीटेक (कॉम्प्यु. टेक्नॉ) / एमएस्सी - २ वर्षे
- १०) एमटेक मायग्रेसन - बीटेक (एमएस्सी) / एमए (मॅथ्स) एमटेक - १ १/२ वर्ष (कोणताही विषय), इलेक्ट्रॉ. (१० वी नंतर)
- ११) ए-डिप्लो - डिपार्ट. ऑफ इलेक्ट्रॉनिक्स / डिप्लो (इंजि.) - १ वर्ष पोस्ट ग्रॅज्युएट - डिपार्ट ऑफ इलेक्ट्रॉनिक्स. बीएस्सीटेक / बीई / एमसीए एमएस्सी (मॅथ्स / ऑपरेशन रिसर्च / एमबीए / मॅथ्स व स्टॅटस् पदविका) - १ १/२ वर्ष, एमसीएम (पदवी) - २ वर्षे
- १२) डीसीएम - (पदवी) १ वर्ष डिपार्टमेंट ऑफ इलेक्ट्रॉनिक्स, कंट्रोल सेंटर, मॅनपाँवर डेव्हलपमेंट डिव्हिजन, इलेक्ट्रॉनिक्स निकेतन, सीजीओ कॉम्प्लेक्स, ६, लोदी रोड, नवी दिल्ली - ११० ००३.

प्रमाणपत्र अभ्यासक्रम बऱ्याच संस्था घेतात.

संगणक अभ्यासक्रमांची नावे तसेच अभ्यासक्रम शिकवणाऱ्या संस्थांची नावे खाली देत आहोत.

- १) औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था, औंध, पुणे ४११ ००७
- २) रीजनल व्होकेशनल ट्रेनिंग इन्स्टिट्यूट फॉर वुईमेन, काशिनाथ धुरू स्ट्रीट, दादर,

- मुंबई ४०० ०२८
- ३) सिंबायोसिस इन्स्टिट्यूट ऑफ कॉम्प्युटर स्टडीज व रिसर्च, सेनापती बापट मार्ग,
पुणे ४११ ००४
सर्टिफिकेट (मीडिया अॅडव्हर्टाईजिंग / विंडो ९५ / पेजमेकर / कव्हर ड्रॉइंग / अनिमेटर
प्रॉडक्शन / ३ डायमेंशन) ६ महिने.
सर्टि. ओरेकल / पॉवर बिल्डर / कॅड + डब्ल्यु पॅकेजेस) ३ महिने, डीएसी - १८ महिने
- ४) कॉलेज ऑफ इंजिनिअरिंग, शिवाजीनगर, पुणे ४११ ००५
सी प्रोग्रामिंग - १२ वी + कॉम्प्युटर ज्ञान,
सर्टि. (पीसी आर्किटेक्चर) ४ आठवडे, सी डबल प्लस प्रोग्रामिंग - १२ वी + सी
प्रोग्रामिंग फायबर ऑप्टिक्स कम्युनिकेशन - अभियांत्रिकी (कम्युनिकेशन) ज्ञान.
- ५) इन्स्टिट्यूट ऑफ इलेक्ट्रॉनिक्स व टेलिकम्युनिकेशन इंजिनिअर्स, ६२, रघुराज, इंदिरानगर,
एरंडवणा, पुणे ४११ ००४
सर्टि. (प्रोग्रामिंग) १२ वी - १ वर्ष
- ६) गव्हर्नमेंट पॉलीटेक्निक, विद्यापीठ मार्ग, पुणे ४११ ००६
सर्टि. (कॉम्प्यु. हार्डवेअर मेंटे / इंटरनेट / नेटवर्किंग व मल्टिमीडिया) ६ महिने
सर्टि. (कॅड) - माहिती मिळवा.
सर्टि. (व्हीएलएसआय) - बीई (इलेक्ट्रॉ / इ व टी / ई / इन्स्टु / कॉम्प्यु.) एमएस्सी.
(इलेक्ट्रॉ) ६ महिने
- ७) पुणे विद्यापीठ, गणेश खिंड, पुणे ४११ ००७
व्हीएलएसआय डिझाईन व रिसर्च सेंटर, डिपार्टमेंट ऑफ इलेक्ट्रॉनिक्स सायन्स
सर्टि (एम्बेडेड) - बीई (इलेक्ट्रॉ / इ / ई वीसी / कॉम्प्यु. / इन्स्टु / आयटी / एमसीए
/ एमसीएस) / एमएस्सी (इलेक्ट्रॉ. / कॉम्प्यु / इन्स्टु / फिजिक्स) - ५ महिने
- ८) प्रो. ए. सो. मॉडर्न सेंटर फॉर इन्फर्मेसन टेक्नॉ. व रिसर्च, डब्ल्युआयई जवळ, स्पोर्ट्स
कॉम्प्लेक्स, मॉडर्न कॉलेज रोड, शिवाजीनगर, पुणे ४११ ००५
(सीडॅक) सेंटर - सर्टि. (प्रोग्रामिंग) - ४५ दिवस, प्रिडॅक सी ++ - २ महिने / हार्डवेअर
- ३ महिने, सर्टि (अॅप्लाइड कॉम्प्यु. आर्ट / लो कॉस्ट मल्टिमीडिया, क्रिएशन्स - १०
आठवडे)
- ९) सेंटर फॉर डेव्हलपमेंट ऑफ अॅडव्हान्स्ड कॉम्प्युटरिंग, १ ला मजला, बायो इन्फर्मेटिक्स
सेंटर, गणेशखिंड रोड, पुणे विद्यापीठ व परिसर, पुणे ४११ ००७
सर्टि (अॅडव्हान्स्ड कॉम्प्युटरिंग) - बीई / बीटेक / एमएस्सी / एमसीए / एमसीएस +
आयटी ऑफ सीडॅक + सर्टि (व्हीएलएसआय) - बीई (इलेक्ट्रॉ / ई / इ व टीसी /
इन्स्टु. / कॉम्प्यु. / एमएस्सी (इलेक्ट्रॉ.) - ६ महिने - २ वर्ष, अनु - १४ आठवडे
- १०) व्ही - ३ लॉजिक प्रा. लि. - ८६६ कोझी नूक, भांडाकर रोड, पुणे ४११ ००४
सर्टि (व्हीएलएसआय) - बीई (इलेक्ट्रॉ. / कॉम्प्यु. / इन्स्टु.) / एमएस्सी (इलेक्ट्रॉ.) -
६ महिने
- ११) ईआयइमईटी, ३ एल अॅकॅडमी, १६ ईस्ट स्ट्रीट, पुणे ४११ ००१

- १२) कॉलेज ऑफ इंजिनिअरिंग, शिवाजी नगर, पुणे ४११ ००५
इंटेल् ८०८५, मायक्रोप्रोसिंग व इंटरफेसिंग, पदवी / डिप्लो + डिजिटल इलेक्ट्रॉनिक
- ३ आठवडे
- १३) एआयएसएस मेमो. सोसा. इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ., केनेडी रोड, आरटीओ जवळ, पुणे
४११ ००१
- १४) दावर्स कॉलेज, २०१ वेस्ट विंग, २ रा मजला, अरोरा टॉवर्स, एम. जी. रोड,
पुणे ४११ ००१
- १५) ठाकूर इन्स्टिट्यूट ऑफ करिअर डेव्हलपमेंट, कांदिवली, मुंबई.
दूरध्वनी - ०२२ - २५५७८३८
सर्टि (व्हिएलएसआय) - बीई (इलेक्ट्रॉ. / इ / इ व सी / कॉम्प्यु / इन्स्ट्रु) एमएस्सी
(इलेक्ट्रॉ.) ५ महिने

महाराष्ट्र नॉलेज कॉर्पोरेशन लि.

महाराष्ट्र नॉलेज कॉर्पोरेशन लि. हा महाराष्ट्र सरकारचा उच्च तांत्रिकी कार्यक्रम असून त्याद्वारे संगणक नवीन शिक्षणप्रणाली विकसित केली आहे. या अंतर्गत महाराष्ट्रातील उच्च व तांत्रिक ३००० हून जास्त शिक्षण संस्थांमध्ये ई-लर्निंग सेवा प्रदान करण्यात आली आहे. कॉर्पोरेशनशी सर्व संस्था एकत्रित जोडण्यात (नेटवर्किंग) आल्या असून नेटवर्किंग ॲक्सेस सेंटर्स निर्माण करण्यात आली आहेत. त्यात उच्चस्तरीय संगणकीय सुविधा, ब्रॉडबँड कनेक्टिव्हिटी, परस्पर कार्यवाही क्षमता व विविध ई-लर्निंग सेवा आहेत. याचाच प्राथमिक भाग म्हणून या कॉर्पोरेशनने 'एमएस-सीआयटी' म्हणजे 'महाराष्ट्र राज्य सर्टिफिकेट इन इन्फर्मेशन टेक्नॉलॉजी' किंवा 'महाराष्ट्र राज्य माहिती तंत्रज्ञान प्रमाणपत्र' अभ्यासक्रम सुरू केला आहे.

पात्रता - १० वी + माहिती तंत्रज्ञान शिक्षणाची तीव्र इच्छा.

माध्यम - मराठी + इंग्रजी

कालावधी - १२ आठवडे, ६६ तासिका

प्रात्यक्षिके - प्रत्येक दिवशी २ तासिका

अभ्यासक्रम - यासाठी डब्ल्युडब्ल्युडब्ल्यु.एमकेसीएल ला भेट द्यावी.

अर्ज कोण करू शकतो? - महाविद्यालयीन / तंत्रनिकेतन / औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था विद्यार्थी.

महाराष्ट्र लोकसेवा उमेदवार व ज्येष्ठ नागरिक, व्यावसायिक, गृहिणी व माहिती तंत्रज्ञान प्राप्त करू इच्छिणाऱ्या व्यक्ती.

अर्ज कसा करावा? - केंद्रात उपलब्ध असलेला अर्ज करावा. बँकेत शुल्क भरल्याचे चलन द्यावे. फी रोख किंवा डिमांड ड्राफ्टनेही भरता येते. अर्जावर सही करून केंद्रात सादर करून त्यावर स्टॅंप घ्यावा.

शुल्क - प्रवेशाचे वेळी भरणे. हे शुल्क परत मिळणार नाही तसेच अहस्तांतरणीय आहे.

प्रशिक्षण देणाऱ्या संस्था

अॅप्टेक (मुंबई), सी-डॅक (पुणे), सीएमसी (मुंबई), ईटीएच डिशनेट डीएसएल (पुणे), एमसीईडी (औरंगाबाद), एमआयईसीटी (नवी मुंबई), मिटकॉन (मुंबई), एनआयआयटी (मुंबई), पार्थ इन्फोटेक (मुंबई), पेन्टासॉफ्ट (चेन्नई), वायसीएमओयु (नाशिक), झी इन्टर अॅक्टिव्ह (मुंबई), गव्हर्नमेंट कॉलेज ऑफ इंजिनिअरिंग (अमरावती, औरंगाबाद, बांद्रा, नागपूर, नाशिक, पुणे)

कॉर्पोरेशनचा पत्ता

डिरेक्टोरेट ऑफ व्होकेशनल एज्युकेशन व ट्रेनिंग बिल्डिंग, एल्फिन्स्टन टक्निकल हायस्कूल कॅम्पस, ३ महापालिका मार्ग, मुंबई ४११ ००१ दूरध्वनी - ०२२-६५९९०८/१०

डेव्हलपमेंट व ऑपरेशन सेंटर, महाराष्ट्र स्टेट इन्स्टिट्यूट ऑफ हॉटेल मॅनेजमेंट व केटरिंग टेक्नॉलॉजी बिल्डिंग, ४१२-सी, शिवाजीनगर, पुणे ४११ ०१६ दूरध्वनी - ०२०-५६६४१७६/८०

महाराष्ट्रात एकूण ३००० हून जास्त प्रशिक्षण संस्था आहेत. त्यांची यादी देणे शक्य नाही. गरजूंनी आपल्या विभागातील संस्थांशी संपर्क साधावा.

काही इतर संस्था

- १) मायक्रोटेक एंटरप्रायझेस, इशा वास्यम, मुरबाड रोड, कल्याण.
- २) नारसी मोनजी इन्स्टिट्यूट ऑफ मॅनेजमेंट स्टडीज, विलेपार्ले (प.) मुंबई.
- ३) अॅप्टेक कॉम्प्युटर एज्यु. ७१०, जंगली महाराज रोड, शिवाजीनगर, पुणे.

'ए' कोर्स

- १) कॅरोक्स टेक्नॉ. लि. एलबीएस. मार्ग, घाटकोपर (प.) मुंबई.
- २) सेंटर फॉर अॅडव्हान्स्ड कॉम्प्युटर टेक्नॉ., ६९२ ए, सलुजा चेंबर्स, पुणे-सातारा रोड, पुणे.

डिप्लोमा (कॉम्प्युटर) - पदवी १ वर्ष (विद्यापीठ स्तर) - डीसीए

- १) मुंबई युनि., एम. जी. रोड, फोर्ट, मुंबई ४११ ०३२
- २) एसएनडीटी युनि., १ नाथीबाई ठाकरसी रोड, मुंबई ४११ ०२०
- ३) इन्स्ट. ऑफ मॅनेजमेंट व लीडरशीप डेव्हलपमेंट, ५१०, सदाशिव पेठ, पुणे ४११ ०३०
- ४) बीएम पॉलीटक्निक, ईर्ला, जुहू रोड, विलेपार्ले (प.) मुंबई ४०० ०५६
- ५) सें. झेवियर्स टक्निकल इन्स्टिट्यूट, माहिम, मुंबई.
- ६) कॅम्प एज्युकेशन सोसायटी, २०१५ सी, जान मोहम्मद स्ट्रीट, पुणे ४११ ००१
- ७) तोलानी एज्यु. फाऊन्डेशन, ११/१, शारदा सेंटर, ऑफ कर्वे रोड, पुणे ४११ ००४
- ८) गरवारे इन्स्टिट्यूट ऑफ करिअर एज्यु. व डेव्हलपमेंट, विद्यानगरी, कलिना, सांताक्रूझ (पू.) मुंबई ४०० ०९८

- १) डॉ. आंबेडकर इन्स्टिट्यूट ऑफ मॅनेजमेंट व कॉम्प्युटर स्टडीज, ८९६ नाना पेठ, क्वार्टरगेट जवळ, पुणे ४११ ००२

डिप्लोमा (कॉम्प्युटर) - १० वी - ३ वर्षे - पॉलीटेक्निक

- १) ऑल इंडिया श्री शिवाजी मेमो. सोसा. पॉलीटेक्निक, बोरी भडक, जि. पुणे.
२) अंजुमान ई इस्लाम एमएच साबू सिधीक इन्स्टिट्यूट ऑफ इंजिनिअरिंग व टेक्नॉलॉजी, ८ शेफर्ड रोड, भायखळा, मुंबई ४०० ०८८
३) भा. वि. इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ. भेलपाडा, सीबीडी, सेक्टर ७, कोकण भवन समोर, नवी मुंबई ४०० ६१५
४) भावना ट्रस्ट शाह व अँड कच्छी पॉलीटेक्निक, शिवाजी महाराज चौक, वामन टी. पी. मार्ग, चेंबूर, मुंबई ४०० ०५१
५) गव्हर्नमेंट पॉलीटेक्निक, खेरवाडी, बांद्रा (पू.), मुंबई ४०० ०५१
६) गव्हर्नमेंट पॉलीटेक्निक, टिकुजीवाडी समोर, मानपाडा, ठाणे ४०० ६०७
७) गव्हर्नमेंट पॉलीटेक्निक, युनिव्हर्सिटी रोड, पुणे ४११ ०१६

डिप्लोमा (इन्फर्मेशन टेक्नॉलॉजी) - १० वी - ३ वर्षे - पॉलीटेक्निक

- १) अंजुमान ई इस्लाम एमएच साबू सिधीक इन्स्टिट्यूट ऑफ इंजिनिअरिंग व टेक्नॉलॉजी, ८ शेफर्ड रोड, भायखळा, मुंबई ४०० ००८
२) भा. शि. सं. पिंपरी-चिंचवड पॉलीटेक्निक, सेक्टर २६, प्राधिकरण, निगडी, पुणे ४११ ०४४
३) गव्हर्नमेंट पॉलीटेक्निक, खेरवाडी, बांद्रा (पू.), मुंबई ४०० ०५१
४) गव्हर्नमेंट पॉलीटेक्निक, टिकुजीवाडी समोर, मानपाडा, ठाणे ४०० ६०७
५) गव्हर्नमेंट पॉलीटेक्निक, युनिव्हर्सिटी रोड, पुणे ४११ ०१६

इन्फर्मेशन टेक्नॉलॉजी

प्रमाणपत्रक / पदविका / पदवी / पदव्युत्तर अभ्यासक्रम - बीईसोडून.

- १) गव्हर्नमेंट पॉलीटेक्निक, युनिव्हर्सिटी रोड, पुणे ४११ ०१६
सर्टि. (आयटी) - १० वी - ३ महिने
२) मिटकॉन कॉम्प्युटर ट्रेनिंग सेंटर, अँग्रि. कॉलेज कॅम्पस, शिवाजीनगर, पुणे ४११ ००५
डिप्लो. (आयटी) - ३ महिने - माहिती मिळवावी.
३) नॅशनल इन्स्टिट्यूट ऑफ इन्फर्मेशन टेक्नॉ., एनआयआयटी, लेला सनवाई, प्रभात रोड, पुणे
सर्टि (आयटी) १२ वी - २ वर्षे गव्हर्नमेंट
४) अँप्टेक कॉम्प्युटर एज्यु., अनंत चेंबर्स, ३ रा मजला, ७१० जे. एम. रोड, शिवाजीनगर, पुणे ४११ ००५
डिप्लो (आयटी) - १२ वी (विज्ञान), २ वर्षे

- बीटेक (आयटी), १२ वी (विज्ञान), ४ वर्षे
- ५) आयआयटी स्कूल ऑफ इन्फर्मेशनल टेक्नॉ, गुलमोहर क्रॉसरोड, ९ जुहू, मुंबई ४०० ०४९
एमटेक / डीआयआयटी (आयटी) - बीई / बीटेक / बीएस्सी (एंजि) / एमसीए / गेट + २ वर्षे अनु. बीई / बीटेक (आयटी) - १२ वी (पीसीएम - ५०%) - ४ वर्षे
- ६) एमसीई अलन्ना इन्स्टिट्यूट ऑफ इन्फर्मेशन टेक्नॉ. (सी-डॅक ट्रेनिंग सेंटर) २३९० बी, हिदायतुल्ला रोड, आझम कॅम्पस, पुणे ४११ ००१.
डीआयटी - १० वी - ३ वर्षे
- ७) भारती विद्यापीठ, यशवंतराव इन्स्टिट्यूट ऑफ सोशल सायन्सेस व रिसर्च, एरंडवणा, पुणे ४११ ०३८
पीजीडीआयटी - पदवी ११/ २ वर्षे
- ८) सिंबायोसिस सेंटर फॉर इन्फर्मेशन टेक्नॉ., ७ वा मजला, अतुर सेंटर, १०६८, गोखले क्रॉस रोड, मॉडेल कॉलनी, पुणे ४११ ०१६
एमपीआयटी - पदवी ५०% - २ वर्षे
- ९) इन्स्टिट्यूट ऑफ सॉफ्टवेअर इंजि., मिलेनियम बिझि-पार्क टेक्नॉ. बिल्डिंग नं. ७, सेक्टर ३, महापे, नवी मुंबई ४४० ७०१

बीएस्सी (पूर्वीचा बीसीएस) - १२ वी (पीएम)

- ३ वर्षे डिप्लोमा (इंजि.)
- १) फर्ग्युसन कॉलेज, पुणे.
- २) आबासाहेब गरवारे कॉलेज, पुणे.
- ३) एस. पी. कॉलेज, पुणे.
- ४) नौरोजी वाडिया कॉलेज, पुणे.
- ५) अण्णासाहेब मगर कॉलेज, हडपसर, पुणे.
- ६) मामासाहेब मोहोळ कॉलेज, पौड रोड, पुणे.
- ७) मॉडर्न कॉलेज, गणेश खिंड, पुणे.
- ८) अनंतराव थोपटे कॉलेज, भोर, जि. पुणे.

बीसीए - १२ वी (गणित)

- १) कॅम्प एज्युकेशन सोसायटी, २०१५ / सी, जान मोहम्मद स्ट्रीट, पुणे ४११ ००१
बीसीए - १२ वी / डिप्लो (आर्ट्स / कॉमर्स) ३ वर्षे
- २) गुरु गोविंदसिंग इंद्रप्रस्थ युनिव्हर्सिटी + झेड करिअर अॅकॅडमी, जी-४, परेश इंडस्ट्रियल कॉम्प्लेक्स, ४५/२, शंकरशेठ रोड, पुणे ४११ ०३७
बीसीए - १२ वी डिप्लोमा (इंजि.) ३ वर्षे
- ३) टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, विद्याभवन स्ट्रीट, गुलटेकडी, पुणे ४११ ०१७ तर्फे व्हिक्टरी टेक्निकल इन्स्टिट्यूट, गणेशनगर, नवी सांगवी, पुणे ४११ ०२७

- बीसीए - १२ वी, ३ वर्षे
- ४) एसएनडीटी कॉलेज ऑफ आर्ट्स व कॉमर्स, कर्वे रोड, पुणे ४११ ००४
बीसीए - १२ वी (गणित) / डिप्लो. / इंजि. ५०% - ३ वर्षे
- ५) एसएसआयएमएस कॉलेज ऑफ कॉम्प्यु. सायन्स, बांदल धनकुडे प्लाझा, पीएमटी डेपोसमोर, पौड रोड, कोथरुड, पुणे ४११ ०३८ (टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ)
बीसीए - १२ वी - ३ वर्षे
- ६) भारती विद्यापीठ कॉलेज ऑफ इंजि., कात्रज, धनकवडी, पुणे ४११ ०४३
बीसीए - १२ वी - ५०% - ३ वर्षे
- ७) इन्स्टिट्यूट ऑफ बिझि. मॅनेजमेंट व इन्फर्मेशन टेक्नॉ, एमएम कॉलेज ऑफ कॉमर्स कॅम्पस, १ ला मजला, ३०२ ए, डेक्कन जिमखाना, बीएमसीसी रोड, पुणे ४११ ००४
बीसीए - १२ वी ३ वर्षे

बीई (कॉम्प्युटर)

- १२ वी (पीसीएम - ५०%) - ४ वर्षे
- १) अॅ. चॅ. फा. कॉन्सिका रॉडरिगज इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ. सेक्टर - ९ ए, वाशी, नवी मुंबई ४०० ७०३
- २) अंजुमान ई इस्लाम एमएच साबू सिद्दीक इन्स्टिट्यूट ऑफ इंजिनिअरिंग व टेक्नॉलॉजी, ८ शेफर्ड रोड, भायखळा, मुंबई ४०० ००८
- ३) भा. वि. भवन सरदार पटेल कॉलेज ऑफ इंजि., मुन्शीनगर, वसोवा रोड, अंधेरी (प.), मुंबई ४०० ०५८
- ४) भा. वि. कॉलेज ऑफ इंजि., सीबीडी, सेक्टर ७, कोकण भवन समोर, नवी मुंबई ४०० ०४४
- ५) भा. वि. कॉलेज ऑफ इंजि., कात्रज, धनकवडी, पुणे ४११ ०४३
- ६) भा. वि. कॉलेज ऑफ इंजि. फॉर विमेन, कात्रज, धनकवडी, पुणे ४११ ०४३
- ७) डॉन बॉस्को इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नो से. जोसेफ, टेक्नि. इन्स्टिट्यूट स्कूल, प्रीमियर ऑटो रोड, कुर्ला, मुंबई ४११ ०७०
- ८) डॉ. डी. वाय. पाटील इंजि. कॉलेज, पिंपरी, पुणे ४११ ०१८
- ९) ए. ए. एस. के. सी. कॉलेज ऑफ इंजि., मीठ बंदर रोड, कोप्री, ठाणे (पू.) ४०० ६०३
- १०) फा. फ्रान्सिस्को रॉड्रीगज कॉलेज ऑफ इंजि. फा - आग्रेल आश्रम, पीबी ६६५६, बस स्टॅंड, बांद्रा (प.), मुंबई ४०० ०५०
- ११) गव्हर्नमेंट इंजि. कॉलेज, शिवाजीनगर, पुणे ४११ ०२५

बीई (इन्फर्मेशन टेक्नॉ)

- १२ वी (पीसीएम ५०%) ४ वर्षे,
इंजिनिअरिंग कॉलेज
- १) फा. फ्रान्सिस्को रॉड्रीगज कॉलेज ऑफ इंजि. फा - आग्रेल आश्रम, पीबी ६६५६, बस

- स्टॅड, बांद्रा (प.), मुंबई ४०० ०५०
- २) अंजुमान ई इस्लाम एमएच साबू सिद्दीक इन्स्टिट्यूट ऑफ इंजिनिअरिंग व टेक्नॉलॉजी, ८ शेफर्ड रोड, भायखळा, मुंबई ४०० ००८
 - ३) भा. वि. कॉलेज ऑफ इंजि., सीबीडी, सेक्टर ७, कोकण भवन समोर, नवी मुंबई ४०० ०४४
 - ४) भा. वि. कॉलेज ऑफ इंजि., कात्रज, धनकवडी, पुणे ४११ ०४३
 - ५) भा. वि. कॉलेज ऑफ इंजि. फॉर विमेन, कात्रज, धनकवडी, पुणे ४११ ०४३
 - ६) डॉ. डी. वाय. पाटील विमेन इंजि. कॉलेज, पिंपरी, पुणे ४११ ०१८
 - ७) डॉ. डी. वाय. पाटील इंजि. कॉलेज, पिंपरी, पुणे ४११ ०१८
 - ८) गव्हर्नमेंट इंजि. कॉलेज, शिवाजीनगर, पुणे ४११ ०२५
 - ९) के. जे. सोमैय्या इन्स्टिट्यूट ऑफ इन्फर्मेशन टेक्नॉ. सीएस नं. २ वर/ २ एफ / डब्ल्यू वॉर्ड, सायन, मुंबई ४०० ०२२.

बीई (इन्फर्मेशन टेक्नॉ)

२१ वी (पीसीएम ५०%) - ४ वर्षे

इंजिनिअरिंग कॉलेज

- १) फा. फ्रान्सिस्को रॉड्रीगज कॉलेज ऑफ इंजि. फा - आग्रेल आश्रम, पीबी ६६५६, बस स्टॅड, बांद्रा (प.), मुंबई ४०० ०५०
- २) अंजुमान ई इस्लाम एमएच साबू सिद्दीक इन्स्टिट्यूट ऑफ इंजिनिअरिंग व टेक्नॉलॉजी, ८ शेफर्ड रोड, भायखळा, मुंबई ४०० ००८
- ३) भा. वि. कॉलेज ऑफ इंजि., सीबीडी, सेक्टर ७, कोकण भवन समोर, नवी मुंबई ४०० ०४४
- ४) भा. वि. कॉलेज ऑफ इंजि., कात्रज, धनकवडी, पुणे ४११ ०४३
- ५) भा. वि. कॉलेज ऑफ इंजि. फॉर विमेन, कात्रज, धनकवडी, पुणे ४११ ०४३
- ६) डॉ. डी. वाय. पाटील विमेन इंजि. कॉलेज, पिंपरी, पुणे ४११ ०१८
- ७) डॉ. डी. वाय. पाटील इंजि. कॉलेज, पिंपरी, पुणे ४११ ०१८
- ८) गव्हर्नमेंट इंजि. कॉलेज, शिवाजीनगर, पुणे ४११ ०२५
- ९) के. जे. सोमैय्या इन्स्टिट्यूट ऑफ इन्फर्मेशन टेक्नॉ. सीएस नं. २ वर/ २ एफ / डब्ल्यू वॉर्ड, सायन, मुंबई ४०० ०२२
- १०) लो. टि. ज. क. श. सं. डॉ. सी. व्ही. महाराष्ट्र इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉ. स. नं. १२४, पौड रोड, कोथरुड, पुणे ४११ ०३८
- ११) म. शि. सं. कॉलेज ऑफ इंजि., निलंगा, जि. लातूर ४१३ ५२१
- १२) म. क. स्त्री. शि. सं. कमिन्स कॉलेज ऑफ इंजि. फॉर वुईमेन, कर्वेनगर, पुणे ४११ ०५२
- १३) म. गा. मि. कॉलेज ऑफ इंजि. जंक्शन, एनएच-४, सायन पनवेल एक्सप्रेस हायवे, कामोटे, नवी मुंबई ४०० ००९

- १४) म. ए. सो. शाह व अंकर कच्छी इंजि. कॉलेज, शिवाजी महाराज चौक, वा. तु. पाटील मार्ग, चेंबूर, मुंबई ४०० ०८८
- १५) एमआयटी वुईमेन्स इंजि. कॉलेज, स. नं. १२४, पौड रोड, कोथरुड, पुणे ४११ ०३८
- १६) पीडीईए कॉलेज ऑफ इंजि., मांजरी रोड, हडपसर, पुणे ४११ ०२८
- १७) प. भू. वसंतदादा पाटील कॉलेज ऑफ इंजि. ईस्टर्न एक्सप्रेस हायसे, एव्हार्डनगर जवळ, सायन चुनाभट्टी, मुंबई ४०० ००२
- १८) पा. चॅ. ट्र. कॉलेज ऑफ इंजि., कासारवडवली, घोडबंदर रोड, ठाणे ४०० ६०१
- १९) पि. चि. ए. ट्र. पिंपरी चिंचवड कॉलेज ऑफ इंजि., स. नं. ६८२/६८३, विष्णुपूर, तळेगाव, जि. पुणे ४१० ५०७

तांत्रिक क्षेत्रातील करिअर

तंत्रनिकेतन (पॉलीटेक्निक) : एक तांत्रिक क्षेत्रातील उत्तम करिअर

आज तांत्रिक शिक्षण घेण्याकडे विद्यार्थ्यांचा कल वाढतो आहे. ज्यांना तांत्रिक क्षेत्रात करिअर करावयाचे आहे, अशासाठी तंत्रनिकेतन अर्थात पॉलीटेक्निकचाही एक चांगला पर्याय उपलब्ध आहे. इंजिनिअरिंगच्या मेन स्टीम शाखांव्यतिरिक्त इतर शाखाही तेवढ्याच महत्त्वाच्या आहेत. सध्या राज्यामध्ये विविध पॉलीटेक्निक संस्थांमधून ४८ प्रकारचे अभ्यासक्रम शिकविले जातात. हे अभ्यासक्रम उत्तीर्ण झाल्यानंतर विद्यार्थी इंजिनिअरिंगच्या दुसऱ्या वर्षात थेट प्रवेश घेऊ शकतात. मात्र त्यासाठी प्रथम श्रेणीत पास होणे गरजेचे आहे. बहुतेक विद्यार्थी हे १२ वी ला कमी गुण मिळाल्याने १० वीच्या गुणांवर डिप्लोमाला प्रवेश घेतात. या अशा निर्णयामुळे त्यांची नाहक दोन वर्षे वाया जातात. अशी घोडचूक करण्यापेक्षा सुरुवातीलाच डिप्लोमाचा पर्याय निवडणे हे अधिक चांगले.

राज्यभरातून तंत्रनिकेतनाच्या अभ्यासक्रमासाठी ५३,०३८ जागा आहेत. त्यासाठी अमरावती, औरंगाबाद, मुंबई, नागपूर, नाशिक व पुणे विभागातून जवळपास ३१० संस्था कार्यरत आहेत. मुंबई जिल्ह्यात ४१, ठाण्यात २२, नवी मुंबईत २ संस्था असून त्यात अनुक्रमे ७७१०, ४९८४, ३६० इतकी प्रवेश क्षमता आहे. प्रत्येक जिल्ह्याच्या ठिकाणी शासकीय तंत्रनिकेतन संस्था असून ती त्या विभागातील विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक गरज पूर्ण करत असते.

विविध शाखा आणि त्यातील नोकरीची संधी -

१) **इन्स्ट्रुमेंटेशन / प्रॉडक्शन इंजिनिअरिंग** - या क्षेत्रातील इंजिनियर्स विविध औद्योगिक उपकरणे यांची निर्मिती, देखभाल करतात. त्यासंबंधीचे संशोधन आणि औद्योगिक क्षेत्रातील मागणीप्रमाणे दर्जेदार उत्पादने तयार होण्यासाठी आणि त्यांचा दर्जा राखण्याची जबाबदारी त्यांच्यावर असते.

नोकरीची संधी - या क्षेत्रातील पदवीधरांना स्टील, केमिकल्स, खत, वीज कंपनी, रिफायनरीज या कंपन्यांमध्ये तसेच डिफेन्स, विविध सरकारी आणि खाजगी कंपन्यांमध्ये मागणी असते.

जागतिकीकरणामुळे उद्योग-व्यवसायात आमूलाग्र बदल होत आहेत. त्यामुळे १० वी नंतर बहुतांश मुले-मुली तांत्रिक क्षेत्राकडे वळत आहेत. याचे प्रमुख दोन भाग पडतात (१) डिप्लोमाधारक उमेदवार (२) आय. टी. आय.

१) डिप्लोमाधारक उमेदवार - बहुतांशी मुले १० वी नंतर तीन वर्षांचा डिप्लोमा पूर्ण करतात. डिप्लोमानंतर तांत्रिक क्षेत्रात मोठी मागणी असते. साधारणपणे १० वी नंतर उमेदवारांना 'सिव्हिल, मेकॅनिकल, इलेक्ट्रिकल, इंस्ट्रुमेंटेशन, इलेक्ट्रॉनिक्स अँड इंस्ट्रुमेंटेशन अँड कम्युनिकेशन, इलेक्ट्रॉनिक्स अँड रेडिओ इंजिनिअरिंग, इलेक्ट्रॉनिक्स, कॉम्प्युटर इंजिनिअरिंग, ऑटोमोबाईल ही डिप्लोमाची क्षेत्रे आहेत.' यामध्ये अलीकडे मुला-मुलींचा ओढा अधिकतम इलेक्ट्रिकल, इलेक्ट्रॉनिक्स, कॉम्प्युटर या क्षेत्राकडे वळू लागला आहे कारण एकूण जगातच उद्योग विश्वात या शाखेशी संबंध मोठ्या प्रमाणात वाढत आहेत. मात्र, याचा अर्थ पारंपरिक सिव्हिल, मेकॅनिकल, ऑटोमोबाईल या डिप्लोमास मागणी नाही, असे नाही.

स्पर्धा परीक्षांची तयारी करताना केंद्र सरकारची सेंट्रल पब्लिक वर्क्स डिपार्टमेंटची प्रतिवर्षी डिप्लोमाधारकासाठी ६०० ते ६५० पदे भरली जातात. यासाठी केवळ सिव्हिल, मेकॅनिकल, इलेक्ट्रिकल आणि इलेक्ट्रॉनिक्स अँड कम्युनिकेशन डिप्लोमा पात्रता असलेल्या उमेदवारांनाच अर्ज करता येतो. शिवाय महाराष्ट्र शासनाच्या विविध महामंडळात आणि तांत्रिक सेवांमधून अशा प्रकारच्या पदांची भरती मोठ्या प्रमाणात केली जाते.

मेकॅनिकल आणि ऑटोमोबाईल डिप्लोमाधारकांसाठी 'लोकसेवा आयोग' द्वारे 'सहाय्यक मोटार वाहन निरीक्षक' या पदासाठी मोठी संधी असते.

तसेच यासाठी केंद्र सरकारच्या व सेंट्रल वर्क्स डिपार्टमेंटच्या जाहिरातीसाठी कोणत्याही टक्केवारीची अट नसते. संरक्षणसेवेत विशेषतः मेकॅनिकल डिप्लोमासाठीची नेव्हीमध्ये पदे भरली जातात.

ज्या उमेदवारांना लहान वयात तांत्रिक व्यवसायाकडे वळायचे आहे, असे उमेदवार सिव्हिल, मेकॅनिकल, ऑटोमोबाईल, कॉम्प्युटर, इलेक्ट्रिकल हे डिप्लोमा सर्वसामान्यांच्या गरजांशी निगडित असल्याने या डिप्लोमांस नेहमीच प्राधान्य देतात. तसेच सिव्हिलशी निगडित असलेला आणि मोठ्या प्रमाणात मागणी असलेला असाच एक डिप्लोमा म्हणजे कंस्ट्रक्शन टेक्नॉलॉजी हा होय. तसेच या डिप्लोमाबरोबर पुढील उपशाखांना सुद्धा अलीकडे भरपूर मागणी आहे.

१) इलेक्ट्रॉनिक्स क्षेत्र - डिजिटल इलेक्ट्रॉनिक्स, इंडस्ट्रियल इलेक्ट्रॉनिक्स

२) प्लास्टिक क्षेत्र - प्लास्टिक इंजिनिअरिंग, प्लास्टिक टेक्नॉलॉजी

३) टेक्सटाईल क्षेत्र - टेक्सटाईल मॅन्युफॅक्चरिंग, टेक्सटाईल डिझाईन, टेक्सटाईल टेक्नॉलॉजी, मॅनमेड टेक्सटाईल केमिस्ट्री, निटींग टेक्नॉलॉजी या उपशाखांना अधिक महत्त्व आले आहे.

४) कॉम्प्युटर क्षेत्र - कॉम्प्युटर इंजिनिअरिंग, कॉम्प्युटर टेक्नॉलॉजी, कॉम्प्युटर ॲप्लिकेशन यांनाही मोठी मागणी आहे. विशेषतः या डिप्लोमासाठी मुलींची संख्या जास्त आहे.

५) प्रोडक्शन क्षेत्र - प्रोडक्शन टेक्नॉलॉजी, इंडस्ट्रियल इलेक्ट्रॉनिक्स, इलेक्ट्रिक पॉवर सप्लाय, पॅकेजिंग टेक्नॉलॉजी, इन्फर्मेसन टेक्नॉलॉजी याकडे सुद्धा मुलामुलींची आवड तितकीच आहे.

वरीलप्रमाणेच १०वी नंतर पुढील डिप्लोमा सुद्धा करू शकता -

केमिकल इंजिनिअरिंग, डेअरी टेक्नॉलॉजी, शुगर टेक्नॉलॉजी, मायनिंग इंजिनिअरिंग, पेंट इंजिनिअरिंग, मेटलर्जी अँड मटेरिअल टेक्नॉलॉजी, मायनिंग अँड सर्व्हेंइंग, टेलिमेटिक्स इंजिनिअरिंग, मायक्रो प्रोसेसर टेक्नॉलॉजी, फायब्रिकेशन टेक्नॉलॉजी, साऊंड अँड अॅप्लाइड केमिस्ट्री, इरेक्शन इंजिनिअरिंग, मशीन टुल्स इंजिनिअरिंग, पेपर अँड पल्प टेक्नॉलॉजी, ड्रेस डिझायनिंग अँड मॅन्युफॅक्चरिंग टेक्नॉलॉजी, प्रिंटिंग टेक्नॉलॉजी इ. डिप्लोमांचा समावेश आहे.

आय. टी. आय.

इंडस्ट्रियल ट्रेनिंग इन्स्टिट्यूट म्हणजे आय. टी. आय. याचे जाळे आता महाराष्ट्रातील तालुकावार क्षेत्रापर्यंत पसरलेले आहे. ज्या विद्यार्थ्यांना उत्तम टक्केवारी नाही व शक्य तितक्या लवकर आपला व्यवसाय - नोकरी सुरू करावयाची आहे, असे उमेदवार आय. टी. आय. ला प्रवेश घेतात. हे अभ्यासक्रम १ वर्षांपासून ते ३ वर्षांपर्यंत आहेत. अशा अभ्यासक्रमास मास अभ्यासक्रम असे म्हणतात.

अभ्यासक्रम

यामध्ये टर्नर, फिटर, मशिनिस्ट, शिटमेटल वर्कर इ. अभ्यासक्रम पूर्ण केलेल्या उमेदवारांची मोठी गरज नेहमीच भासत असते. असे उमेदवार आपआपल्या अभ्यासक्रमानुसार लहान उद्योग काढून पुढे जात असतात. प्रामुख्याने सप्लायची किंवा मोठ्या उद्योगांनी दिलेल्या वर्क ऑर्डरची पूर्तता करणे हे अशा उद्योजकांचे काम असते. आजही अशा प्रकारचे आय. टी. आय. चे अभ्यासक्रम करणाऱ्या उमेदवारांना निश्चितच व्यवसायात आणि नोकरीत मोठी संधी आहे.

तसेच आय. टी. आय. धारक उमेदवारांना स्पर्धा परीक्षा, रेल्वेमध्ये, संरक्षण सेवेमध्ये प्रचंड मागणी आहे.

औद्योगिक शिक्षण - स्वयंरोजगाराच्या नव्या दिशा

शालांत व बारावीची परीक्षा उत्तीर्ण झालेल्या उमेदवारांसाठी औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था म्हणजे इंडस्ट्रियल ट्रेनिंग इन्स्टिट्यूट वा आय. टी. आय. मध्ये विविध तांत्रिक वा अन्य स्वरूपाच्या अभ्यासक्रमासाठी प्रवेश घेता येतो. औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थांमध्ये विविध प्रकारचे रोजगार मिळण्याबरोबरच स्वयंरोजगारसुद्धा सुरू करता येतो हे या संदर्भात उल्लेखनीय आहे.

अर्ज करायची पद्धत

औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थांमध्ये प्रवेशासाठी अर्ज करण्यासाठी विविध प्रकारचे राखीव उमेदवार व सर्वसाधारण श्रेणीचे उमेदवार यांना विहित नमुन्यातील वेगवेगळे अर्ज करावे लागतात.

व्यवसायाची निवड

उमेदवाराने प्रवेशासाठी एकच अर्ज करायचा असतो. या अर्जांमध्ये त्याला ज्या व्यवसायात प्रवेश घ्यायचा आहे, त्या जास्तीत जास्त तीन व्यवसायांची नावे त्यांच्या पसंती क्रमानुसार व प्राधान्यक्रमाने अर्जातील विविध रकान्यात भरायची असतात. उमेदवाराने प्रवेशासाठी ज्या व्यवसायाची नावे आपल्या अर्जात नमूद केली आहेत त्या व्यवसायापुरताच त्याचा प्रवेशासाठी विचार केला जातो. मागासवर्गीय जाती - जमातींच्या उमेदवारांना जिल्हा दंडाधिकाऱ्याकडून प्राप्त केलेला आवश्यक तो जातीचा दाखला सादर करावा लागतो.

निवड पद्धती

औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थेतील विविध परीक्षेमध्ये उमेदवारांना मिळालेले गुण याच्या आधारे व प्रचलित शासकीय नियमांनुसार उमेदवारांची निवड करण्यात येते.

या व्यवसायासाठी किमान शैक्षणिक पात्रता म्हणजे शालांत परीक्षा उत्तीर्ण असणारे उमेदवारसुद्धा अर्ज करू शकतात. मात्र अशा दोन्ही प्रकारच्या उमेदवारांनी शालांत प्रमाणपत्र परीक्षेत मिळविलेल्या एकूण गुणांचा विचार करून त्यांची प्रवेशासाठी निवड करण्यात येईल. उपलब्ध जागांच्या संख्येनुसार औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थेत प्रवेशासाठी पात्र ठरणाऱ्या उमेदवारांची गुणवत्ता यादी संबंधित संस्थेच्या सूचना फलकावर अर्ज स्वीकारण्याच्या तारखेपासून साधारणतः १५ दिवसांत लावण्यात येते. ज्या उमेदवारांना आपल्या स्वतःच्या वा यादीतील इतर उमेदवारांच्या गुणाधिख्याविषयी काही शंका असेल त्यांनी आपल्या हरकती सबळ पुराव्यासह यादी सूचना फलकावर लावल्यापासून तीन दिवसांच्या आत संबंधित प्राचार्याकडे देणे अपेक्षित असते.

वयोमर्यादा

औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थेत प्रवेश घेऊ इच्छणाऱ्या उमेदवारांसाठी संबंधित वर्षी ३१ जुलै रोजी उमेदवाराचे वय १४ वर्षांपेक्षा कमी व २५ वर्षांपेक्षा अधिक नसावे. ही अधिकतम वयोमर्यादा मागासवर्गीय उमेदवारांसाठी ३ वर्षांनी तर ज्यांच्या जमिनी औद्योगिकीकरणाच्या प्रकल्पामध्ये गेल्या आहेत त्यांच्यासाठी १ वर्षांनी शिथिलक्षम आहे.

विविध व्यवसायांचा तपशील

महाराष्ट्रातील विभिन्न औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थांमध्ये मुख्यतः पुढील अभ्यासक्रम शिकविले जातात.

लोहारकाम - हाताने किंवा मशीनवर धातू तापवून त्यास आवश्यक घाट वा आकार देण्यासाठी वाकविणे.

सुतारकाम - लाकूडकाम करण्यासाठी हाताने व विजेची हत्यारे वापरून फर्निचर बनविणे, लाकडी सामान तयार करणे व त्यांची दुरुस्ती करणे.

ड्राफ्ट्समन (सिव्हिल) - इमारती, मोठे रस्ते किंवा प्रकल्प, धरणे यांचे आराखडे तयार करणे.

ड्राफ्ट्समन (मेकॅनिकल) - यंत्रे, यंत्रसामुग्री, यांत्रिक पूरक भाग, साहित्याचे आराखडे, टिपण वा माहितीच्या आधारे ड्रॉइंग तयार करणे.

इलेक्ट्रिशियन - कारखाने, पॉवर हाऊस, विजेची यंत्रे इ. ची दुरुस्ती करून त्यांची निगा राखणे.

इलेक्ट्रोप्लेटर - इलेक्ट्रोप्लेटिंग पद्धतीने आवश्यक जाडीचा धातूचा मुलामा विजेच्या सहाय्याने देणे.

फिटर - धातूच्या वस्तू व पूरक भागांना ड्रॉईंगमध्ये दाखविल्याप्रमाणे करवतीने कापून, तुकडे पाडून, जोडून, घासून योग्य आकार देणे व त्यात गरजेनुसार दुरुस्त्या करणे.

लाइनमन व वायरमन - जमिनीखालील व जमिनीवरील विजेच्या तारा बांधणे व वीजपुरवठा सुरू करणे, विविध ठिकाणी वायरीचे काम करणे व वीज प्रवाह कायम राखणे.

मशिनिसट - विविध प्रकारची यंत्रे बसविणे व चालू करणे.

मेकॅनिक (आय. सी. इंजिन) - डिझेल वा ऑईल इंजिनच्या इच्छित कामासाठी त्यातील दोष शोधणे, दुरुस्त करणे वा तेलपाणी करणे.

मेकॅनिक (इंस्ट्रुमेंट) - यंत्रसामुग्रीची उपकरणे स्वच्छ करणे, जुळविणे, त्यातील दोष शोधणे व दूर करणे व योग्य उपयोगासाठी तपासून पाहणे. कोणत्याही विशिष्ट प्रकारचे विशेषीकरण साधता येते. उदा. मेकॅनिकल हैड्रोलिक, न्यूमॅटिक, ऑप्टिकल यातील एकाच प्रकारचे शिक्षण घेता येते.

साचेकर - या गटातील कारागीर वाळूपासून निरनिराळ्या प्रकारच्या ड्रॉईंग प्रमाणे साचे तयार करतो. धातू वितळून या साच्यामधून ओतकामाद्वारे वस्तू तयार करतो. भट्टीतील वाळू नीट करणे, निरूपयोगी धातू वा इतर वस्तू काढून टाकण्याचे काम करतो.

यांत्रिक (कर्षित्र) - शेती, बांधकाम किंवा तत्सम अवजड कार्याकरिता कर्षित्राची (ट्रॅक्टर) निगा ठेवणे, इंजिन सुरू करून किंवा चालवून दोष शोधणे, निकामी भाग बदलणे, सैलभाग नीट बसविणे आणि अशा तऱ्हेने कर्षित्र कार्यक्षम राहिल याची काळजी घेणे.

प्लंबर - पाण्याचे नळ, जळणाचा गॅस, शौचकूप इ. पाइपलाइन्स बसविणे वा दुरुस्त करणे.

यंत्र कारागीर - धातूचे ठोकळे, उपकरणे इ. वस्तू दिलेल्या ड्रॉईंगप्रमाणे तयार करणे व ड्रॉईंगचा अभ्यास करणे.

याशिवाय काही औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थांमध्ये संगणक, लघुलेखन, बॉयलर ऑपरेटर इ. अभ्यासक्रमांचा समावेश करण्यात आला असून त्याचा फायदा इच्छुक उमेदवार घेऊ शकतात.

औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थेतून शिक्षण घेतलेले विद्यार्थी औद्योगिक क्षेत्रात वा कारखान्यात उमेदवारी वा नोकरी करू शकतात. त्याशिवाय स्वतःच्या तांत्रिक ज्ञानाचा उपयोग करून स्वयंरोजगार सुरू करू शकतात. तांत्रिकदृष्ट्या प्रशिक्षित उमेदवारांना त्यांच्या धंद्यासाठी अर्थसहाय्य देण्यास बँकासुद्धा पुढाकार

घेत असल्याने त्याचा फायदासुद्धा असे उमेदवार घेऊ शकतात. थोडक्यात म्हणजे औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थेच्या माध्यमातून तांत्रिक नोकरी व स्वयंरोजगार असे दुहेरी फायदे होत असतात. यासाठी अधिक माहितीसाठी संबंधित ठिकाणची औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था वा पुढील ठिकाणी संपर्क साधला जाऊ शकतो.

महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद,
विभागीय कार्यालय व्यवसाय मार्गदर्शन व निवड संस्था ३,
महापालिका मार्ग, मुंबई ४०० ००१

दहावी नापाशांशाठीचे करिअर

दहावी नापास झाल्यानंतर नाकर्तेपणाचा शिकका बसल्याने पुढे काही करण्याची उमेद नष्ट होते. वास्तविक, अशी मुले विविध क्षेत्रात आपले करिअर घडवू शकतात. त्या करिअर क्षेत्राविषयी थोडेसे...

१) लोकसेवा केंद्र

शाळेमध्ये 'ढ' ठरलेल्या मुलांमध्ये अनेकदा एक कुशल तंत्रज्ञ लपलेला असतो. त्यालाच पैलू पाडण्याचे काम 'लोकसेवा केंद्र' करते. या केंद्रामध्ये ६२ प्रकारचे अल्प मुदतीचे स्वयंरोजगाराभिमुख अभ्यासक्रम चालतात. तीन आठवडे ते तीन महिन्यांपर्यंत मुदतीचे अभ्यासक्रम असून त्यांची फी साधारण ५०० रुपयांपासून २,५०० रुपये इतकी असते.

लोकसेवा केंद्रामध्ये मोबाईल रिपेअरिंग, ॲल्युमिनिअम स्लाईडिंग वर्क्स, एसी रिपेअरिंग, कॉम्प्युटर हार्डवेअर असे नवीन युगाशी सुसंगत असे अभ्यासक्रम येथे घेतले जातात. हे अभ्यासक्रम पूर्ण करणाऱ्या विद्यार्थ्यांची 'लोकसेवा सहकारी सोसायटी' औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थेत (आय. टी. आय. मध्ये) स्थापना केली जाते. या माध्यमातून शासकीय, निमशासकीय व खाजगी आस्थापनांची कामे घेण्यास ही संस्था मदत करते. या अभ्यासक्रमांची विस्तृत माहिती कोणत्याही आय. टी. आय. मध्ये मिळू शकेल. किंवा पुढील पत्त्यावर संपर्क करावा -

व्यवसाय मार्गदर्शन व निवड संस्था, ३, महापालिका मार्ग, मुंबई ४०० ००१

२) जनशिक्षण संस्थान (श्रमिक विद्यापीठ)

शाळा, महाविद्यालयांमध्ये अनुत्तीर्ण झाल्याने आत्मविश्वास हरवून बसलेल्या तरुणांना स्वयंरोजगारासाठी मौलिक मार्गदर्शक व प्रशिक्षण जनशिक्षण संस्थान देते. वरळी येथे याची मुख्य शाखा असून देशभरात १२२ शाखा आहेत. सोयीस्कर वेळ व अत्यल्प शुल्क हे येथील अभ्यासक्रमाचे वैशिष्ट्य आहे.

यामध्ये घरगुती शिवणकाम, मेंदी, सौंदर्यसाधना, सॉफ्ट टॉईज बनविणे, भरतकाम, ग्लास

पेंटिंग, कुकिंग पासून अगदी संगणकाशी संबंधित ६० पेक्षा अधिक तांत्रिक व व्यावसायिक अभ्यासक्रम येथे चालतात. अधिक माहितीसाठी पुढील पत्त्यावर संपर्क साधावा -

जनशिक्षण संस्थान, आदर्शनगर, जनता हायस्कूलजवळ, मुंबई ४०० ०२५
दूरध्वनी - ०२० २४२२४४३३

३) लघुउद्योग सेवा संस्थान

या संस्थेद्वारे लघुउद्योग व स्वयंरोजगार पूरक अशा अनेक अल्प मुदतीच्या प्रशिक्षण कार्यक्रमांचे आयोजन वर्षभर सुरू असते.

यामध्ये साबण व डिटर्जंट निर्मिती, अन्न, भाज्या, फळांचे परीक्षण इ. संबंधी हे प्रशिक्षण असते याची जाहिरात वेळोवेळी प्रकाशित केली जाते. अधिक संपर्कासाठी पुढील पत्त्यावर संपर्क करावा -

लघुउद्योग सेवा संस्थान, भारत सरकार लघुउद्योग मंत्रालय, अंधेरी - कुर्ला मार्ग, साकीनाका, मुंबई ४०० ०७२ दूरध्वनी - ०२० - २८७५६०९०, ०२० - २८५७७१६६-२१५

४) माळी प्रमाणपत्र अभ्यासक्रम

पुस्तकामध्ये न रमता झाडे व फुलांमध्ये रमणाऱ्या मुलांसाठी हा अभ्यासक्रम आवडीचा व उपयुक्त ठरेल. घराच्या खिडकीत लावलेल्या कुंड्यापासून गच्चीमधली बागेपर्यंत प्रकल्पात कुशल माळ्यांची आवश्यकता असते.

त्या दृष्टीने डॉ. बाळासाहेब सावंत कोकण कृषी विद्यापीठातर्फे सातवी उत्तीर्ण विद्यार्थ्यांसाठी एक वर्ष मुदतीचा माळी अभ्यासक्रम मुंबईत पुढील ठिकाणी चालतो.

मुंबई पशुवैद्यक महाविद्यालय, आरे कॉलनी, गोरेगाव (पूर्व), मुंबई ४०० ०६५
तसेच मुंबई विद्यापीठामध्ये सुद्धा नर्सरीसंबंधी प्रशिक्षण दिले जाते.

५) मत्स्य व्यवसाय

मत्स्य व्यवसाय दिवसेंदिवस अत्याधुनिक होत आहे. खाद्यव्यवसायापासून ते घर सजविण्यासाठी फिशटॅक बनविण्यापर्यंत याची व्याप्ती आहे. त्या दृष्टीने पुढील ठिकाणी अभ्यासक्रम उपलब्ध आहेत.

१) मत्स्यसंबंधी सरकारी शिक्षण केंद्र, अलिबाग, जि. रायगड

२) तारापोरवाला मत्स्यालय, चर्नी रोड, मुंबई

येथे ५ दिवसांचे प्रशिक्षण दिले जाते. प्रामुख्याने फिश टॅक तयार करण्याचे प्रशिक्षण दिले जाते. याचे शुल्क २०० रुपये आहे. त्यासाठी विद्यार्थ्यांनी नोंदणी करणे आवश्यक असते. ठराविक संख्या पूर्ण झाल्यानंतर प्रशिक्षण दिले जाते.

६) औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था

या संस्थांमध्ये काही अभ्यासक्रमासाठी ८वी, ९वी, दहावी नापास विद्यार्थ्यांनाही प्रवेश दिला जातो. त्याची माहिती पुढीलप्रमाणे -

अभ्यासक्रमाचे नाव - १) मशिनिस्ट, २) प्लंबर, ३) गवंडीकाम, ४) रंगारी, ५) वायरमन, ६) कृषी यंत्रसामुग्री मेकॅनिक, ७) बुक बाईंडिंग, ८) भरतकाम व विणकाम, ९) कटिंग व स्युईंग,

१०) चामडी वस्तू बनविणे.

अधिक माहितीसाठी पुढील पत्त्यावर संपर्क साधा.

व्यवसाय मार्गदर्शन व निवड संस्था, ३ महापालिका मार्ग, मुंबई ४०० ००१

७) महाराष्ट्र राज्य व्यवसाय शिक्षण परीक्षा मंडळाची मान्यता असलेले अभ्यासक्रम

विद्यार्थ्यांमध्ये व्यवसाय शिक्षणाची आवड निर्माण व्हावी व त्यांना स्वावलंबी बनविण्यासाठी हे अभ्यासक्रम तयार केले आहेत. ६ महिने ते २ वर्षे मुदतीचे हे अभ्यासक्रम विविध मान्यताप्राप्त खासगी संस्थांमध्ये चालवले जातात.

अभ्यासक्रमाचे नाव - १) इलेक्ट्रॉनिक असेंब्ली व टी. व्ही. मटेनन्स, २) कॉम्प्युटर ऑपरेशन विथ एम. एस. ऑफिस, ३) सर्टिफिकेट कोर्स इन डी. टी. पी., ४) अनुरेखक, ५) डिझेल इंजिन यांत्रिकी, ६) विद्युत तारतंत्री, ७) पंप व विद्युत मोटर रिपेअरिंग, ८) मोटर आर्मेचर वाइंडिंग, ९) प्रशितन व वातानुकूलन, १०) घड्याळ दुरुस्ती, ११) जोडारी (बेंचफिटर), १२) सुवर्णकला, १३) रंगकाम, १४) फोटोग्राफिक प्लेटमेकिंग व ऑफसेट प्रिंटिंग, १५) वाणिज्य रंगकाम, १६) बांबू क्राफ्ट, १७) सौंदर्यशास्त्र यासंबंधी अधिक माहितीसाठी पुढील पत्त्यावर संपर्क करा -

उपसंचालक, व्यवसाय शिक्षण व प्रशिक्षण प्रादेशिक कार्यालय, ४९ खेरवाडी, अलियावरजंग मार्ग, वांद्रे (पूर्व), मुंबई ४०० ०५१

८) गव्हर्नमेंट पॉलीटेक्निक, वांद्रे

यांच्या वतीने पुढील दोन अभ्यासक्रम १० वी नापास विद्यार्थ्यांसाठी उपलब्ध आहेत.

१) रेफ्रिजरेशन व एअरकंडिशनिंग, २) कॉम्प्युटर हार्डवेअर

९) खादी व ग्रामोद्योग संस्थान

वनसंपदा व कृषी उद्योग तसेच अन्य पारंपरिक व्यवसायामध्ये आधुनिक शिक्षण येथे चालवणाऱ्या अल्पमुदतीच्या अभ्यासक्रमातून मिळते.

अधिक माहितीसाठी पुढील पत्त्यावर संपर्क करा.

खादी ग्रामोद्योग संस्थान, ग्रामोदय, इर्ला रोड, विलेपार्ले (प.) मुंबई ४०० ०५६

दूरध्वनी - ०२० - २६७१९४६५, २६७१६३२३

१०) लष्करी सेवा

लष्करामध्ये केवळ खांद्यावर बंदुका घेऊन लढणारे सैनिक नसतात, तर इतर अनेक न लढणारे ही असतात. सैन्य दलात ड्रायव्हर्स, म्युझिशियन्स, स्वयंपाकी, इलेक्ट्रीशियन अशा अनेक पदासाठी अगदी १० वी नापास विद्यार्थ्यांनाही संधी मिळते. त्यामुळे आपल्या आवडीचे काम करायला तर मिळतेच: पण त्याशिवाय चांगले राहणीमान, प्रतिष्ठा, चांगले वेतन, मुलांसाठी शिक्षण सुविधा, इतर सवलती व देशाची सेवा करण्याचा सार्थ अभिमान अशा कित्येक गोष्टी एकाच वेळी प्राप्त होतात.

काही पदाची माहिती पुढीलप्रमाणे - १) सोल्जर ट्रेड्समन (जनरल ड्युटी) वादक, ड्रायव्हर एटी

इ. २) सोल्जर ट्रेड्समन (ठराविक कामे) लोहार, सुतार, धोबी, न्हावी इ. ३) नेव्ही सेलर (वादक) ४) स्टुअर्ड व कुक ५) टोपस इ.

याचबरोबर तटरक्षक डेमेस्टिक ब्रॅचसाठी नाविक भरती असते. यासाठी ८ वी उत्तीर्ण व वय १७ ते २२ वर्षे अशी पात्रता असते. यामध्ये लेखी परीक्षा, फिजिकल टेस्ट, वैद्यकीय चाचणी व मुलाखतीनंतर अंतिम निवड होते.

वरील सर्व पदासाठी सैन्यदलातर्फे (आर्मी, नेव्ही व एअर फोर्स) वर्तमानपत्रामध्ये वेळोवेळी जाहिराती प्रसिद्ध केल्या जातात. त्यानुसार अर्ज करणे आवश्यक असते.

□

भारतीय सेनादलातील कटिअवृ

सर्व भारतीयांना नेहमीच आकर्षण आणि अभिमान असलेल्या भारतीय सैन्यदलात प्रवेश कसा घ्यायचा? त्यासाठी कशा प्रकारच्या परीक्षा असतात? व त्याचे स्वरूप काय असते? याविषयी थोडेसे...

भारताची सेनादले - भूसेना, नौसेना व वायुसेना ही जगातील प्रबल राष्ट्रांच्या सेनादलांच्या तोडीची समजली जातात. शेकडो वर्षांची युद्धपरंपरा व स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतरची त्यांची कामगिरी ही एक गौरव-गाथा आहे. असे असूनही एक पेशा म्हणून आजकालच्या तरुणपिढीला त्याचे आकर्षण कमी आहे. काही अंशी अज्ञान व बव्हंशी आज बोकाळलेला चंगळवाद ह्याला कारण आहे. सैन्यसेवा हे असिधाराव्रत आहे. यात शारीरिक कष्ट आहेत, आप्तजनांपासून दूर राहावे लागते व इतर नोकऱ्यांच्या मानाने - विशेषतः परदेशातील नोकऱ्यांच्या मानाने द्रव्यार्जन कमी असते. त्यामुळे विनामूल्य अन्नधान्य, वैद्यकीय सेवा, कॅटिनसेवा, वर्षातून ६० दिवस रजा, निवृत्तिवेतन, भविष्यनिधी, लढाईत जखमी झाल्यास भरपाई, मृतांच्या नातलगाना भरपाई, निवृत्तीनंतर काही प्रमाणात पुन्हा नोकऱ्या, लढाईत शौर्यपदके मिळविणाऱ्या वीरांना जमीन इत्यादी सवलतीकडे दुर्लक्ष केले जाते. त्यामुळे आजकालची तरुण पिढी अभियांत्रिकी, डॉक्टरीपेशा, संगणक सेवा व काही प्रमाणात प्रशासकीय सेवेकडे वळतात. भारतीय सैन्यदलात आज २० हजारांहून जास्त अधिकाऱ्यांच्या जागा रिक्त आहेत.

सैन्यदलाविषयी अनास्था महाराष्ट्रात प्रकर्षाने जाणवते आहे. फार थोडी हुशार, चुणचुणीत मुले-मुली स्वखुशीने केंद्रसेवेच्या परीक्षेला बसतात. याला कारण महाराष्ट्रातून बरीच लायक मुले परदेशी नोकऱ्या शोधतात व शेकडो मोडक्यातोडक्या अर्धवट, मान्यता असलेल्या-नसलेल्या इंजिनिअरिंग, मेडिकल व कॉम्प्युटर शिक्षण संस्थांच्या बाहेर रांगा लावतात.

सैन्यदलात प्रवेश घेण्याचे मार्ग

सैन्यदलात अधिकारी म्हणून प्रवेश घेण्याचे अनेक मार्ग आहेत.

- १) बारावीनंतर राष्ट्रीय संरक्षण प्रबोधिनीत प्रवेश.
- २) पदवीधरांकरिता इंडियन मिलिटरी अॅकॅडमी अथवा नौदल व वायुदलात कम्बाईड डिफेन्स सर्व्हिसेसच्या परीक्षेद्वारे प्रवेश.
- ३) वय २३-२४ झाल्यास व गणित-सायन्स कच्चे असल्यास पाच वर्षांचे शॉर्ट सर्व्हिस कमिशन. ऑफिसर्स ट्रेनिंग अॅकॅडमी, चेन्नई.
- ४) बारावी गणित - सायन्समध्ये ७५ टक्क्यांच्यावर गुण असल्यास अ) कॉलेज ऑफ इंजिनिअरिंग, दिघी, पुणे अथवा ब) आय. एन. एस. शिवाजी, लोणावळा येथे इंजिनिअर होण्याकरिता प्रवेश.
- ५) इंजिनिअर पदवीधरांना मौखिक (व लेखी) चाचणी. सर्व्हिसेस सिलेक्शन बोर्डतर्फे तिन्ही दलात प्रशिक्षण व कमिशन.
- ६) कायद्याची पदवी असल्यास सज्ज, अॅडव्होकेट जनरल खात्यात कमिशन.
- ७) पदव्युत्तर पदवीधारक मुलामुलींना शिक्षण खात्यात प्रवेश.
- ८) पदवीधर मुलींना सैन्य व वायुदलात वैमानिक अथवा इतर खात्यात ऑफिसर ट्रेनिंग अकादमी, चेन्नई अथवा एअरफोर्स अॅकॅडमीत शिक्षण घेऊन ५-७ वर्षांचे शॉर्ट सर्व्हिस कमिशन.
- ९) ३५-४० वर्षांच्या नोकरीत असलेल्यांना प्रादेशिक सेनेत कमिशन.
- १०) ए. एफ. एम. सी. च्या प्रवेश परीक्षा देऊन ५ वर्षे कोर्स करून फौजत डॉक्टर होता येते.
- ११) १२ वी नंतर परिचारिका (नर्स) होता येते.

राष्ट्रीय संरक्षण प्रबोधिनी प्रवेश व कंबाईड डिफेन्स सर्व्हिसेस (सीडीएस) प्रवेश (रेग्युलर आणि शॉर्ट सर्व्हिस)

राष्ट्रीय संरक्षण प्रबोधिनी (एन. डी. ए.) व तिन्ही दलांत बारावी उत्तीर्ण व पदवीधर मुलांना लोकसेवा आयोग (यू. पी. एस. सी.) तर्फे घेण्यात येणाऱ्या स्पर्धा प्रवेश परीक्षांद्वारे प्रवेश देण्यात येतो. या लेखी परीक्षा वर्षातून दोन वेळा (एप्रिल-मे व सप्टेंबर-ऑक्टोबर) घेण्यात येतात. यासंबंधी जाहिरात रोजगार समाचार (एम्प्लॉयमेंट न्यूज) व इतर काही दैनिकांतून तीन महिने आधी प्रसिद्ध होतात.

राष्ट्रीय संरक्षण प्रबोधिनीत जानेवारी व जुलैमध्ये प्रवेश दिला जातो. डेहराडूनला आय. एम. ए. मध्येही ह्याच महिन्यात शिक्षणक्रम सुरू होतात. तीच गोष्ट नौदल व वायुसेना अॅकॅडमीची आहे. चेन्नईच्या संस्थेत ऑक्टोबरला कोर्स सुरू होतो.

वयोमर्यादा एन. डी. ए. करिता १६ ते १९ वर्षे व ६ महिने. पदवीधरांना २१ व २३ वर्षे शॉर्ट सर्व्हिस कमिशन करिता, २४ अशी असते. ही वयोमर्यादा १ जुलै व १ जानेवारीला लागू असते. प्रत्येक जाहिरातीत जन्मदिन अमुक तारीख ते अमुक तारीख ह्यांच्यामधला असावा, असे स्पष्ट नमूद केलेले असते. त्यात तडजोड नाही व शिथिलता नाही.

शैक्षणिक पात्रता : कोर्सला जाण्याच्या दिवशी एन. डी. ए. चा उमेदवार बारावी पास व पदवीधर. ९ महिने आधी परीक्षा होतात. त्यामुळे ११ वी पास झालेला व पदवीशिक्षणक्रमात शेवटच्या वर्षाचा विद्यार्थी हा परीक्षांना बसू शकतो. तसेच पदवी परीक्षेच्या दुसऱ्या वर्षानंतर बसता येते.

सेनादलातील परीक्षेचे स्वरूप

एन. डी. ए. दोन लेखी प्रश्नपत्रिका. ३०० गुण गणित, ६०० गुण, इंग्रजी, भाषा, सायन्स व सोशल सायन्स आणि सामान्यज्ञान. वेळ प्रत्येकी अडीच तास. रविवारी एकाच दिवशी दोन पेपर. प्रश्न वस्तुनिष्ठ असतात. चूक उत्तराचे गुण कापले जात नाहीत.

परीक्षा केंद्र मुंबई व नागपूर येथे आहेत.

एन. डी. ए. च्या गणिताच्या पेपरात बीजगणित, भूमिती, मापन, ट्रिगॉनॉमेट्री व कॅल्क्युलस असते. ११-१२वीच्या अभ्यासक्रमावर १२० प्रश्न असतात. सामान्य अध्ययनमध्ये इंग्लिश भाषेच्या भागात कॉम्प्रिहेन्शन, वाक्यरचना, चुका शोधणे, समानार्थी-विरुद्धार्थी शब्द, परिच्छेदाची पुनर्रचना यावर प्रश्न असतात. सायन्स भागात, वास्तुशास्त्र, रसायनशास्त्र, जीवशास्त्र यावर प्रश्न असतात व सामाजिक अध्ययनात, भारताचा प्राचीन, मध्ययुगीन व अर्वाचीन इतिहास, पृथ्वीचा भूगोल व भारताचा भूगोल, भारताचे प्रावधान व स्वातंत्र्य चळवळ, पंचायत राज, युरोपमधल्या व अमेरिकेतील स्वातंत्र्य चळवळी, औद्योगिक क्रांती आणि आजकालच्या जगातील महत्त्वाच्या घडामोडी व भारत आणि इतर शेजारी देशांतील घटनांवर प्रश्न आधारित असतात. साधारण सीबीएससी अथवा आयसीएससी किंवा एनसीईआरटीच्या अभ्यासक्रमावर प्रश्न आधारित असतात.

संयुक्त संरक्षण दल प्रवेश परीक्षा (कम्बार्ड्ड डिफेन्स सर्व्हिसेस एट्रन्स एक्झॅम)

शंभर-शंभर मार्कांचे प्रत्येक २ तासांचे तीन पेपर इंग्लिश, गणित व सामान्य अध्ययन. प्रश्नांचा दर्जा १२ वीच्या अभ्यासक्रमावर आधारित असतो. जर वायुसेना किंवा आरमारात नौदलात प्रवेश हवा असेल तर १२वीला फिजिक्स व मॅथॅमॅटिक्स घेतले असणे जरूरी आहे. (कॉमर्स चालत नाही.) ही अट भूदलाला नाही. जर शॉर्ट सर्व्हिसेस कमिशनकरिता अर्ज केला असेल तर गणिताचा पेपर द्यावा लागत नाही व वयोमर्यादाही २४ पर्यंत असते. वायुदल २१ वर्षे व नौदल २३ वर्षे, भूदल २३ वर्षे अशी वयोमर्यादा आहे. सर्व प्रश्न वस्तुनिष्ठ असतात.

दोन्ही परीक्षांच्या प्रश्नपत्रिकेत, नकारदर्शक किंवा योग्य कारण सांगा, लेखक, पुस्तक, खनिज पदार्थ- कोठे उपलब्ध आहे, अशा जोड्या लावा, भारताच्या नकाशात रेषांनी दर्शविलेल्या भागात पिके, खनिज पदार्थ, कारखाने, धरणे, सुरक्षित वने इत्यादी ओळखा वगैरे प्रश्न असतात. सीडीएसच्या अंकगणितात सरळव्याज, चक्रवाढव्याज, काळ-काम-वेग, आगगाडी व बोटीच्या वेगासंबंधी गणिते, क्षेत्रमापन, नफा-तोटा इत्यादी ७ वी, ८वी च्या अभ्यासक्रमावर आधारित प्रश्न असतात. एन. डी. ए. ला अंकगणित नसते.

परीक्षा देण्याचा योग्य कालावधी

जर ११वी पास होऊन १२वीत गेल्यावर सप्टेंबरला परीक्षेला (किंवा पदवी परीक्षेच्या दुसऱ्या वर्षी सीडीएसला) बसल्यास, १२ वी किंवा पदवी परीक्षा पास होताच एन. डी. ए. अथवा आय. एम. ए. मध्ये प्रवेश मिळतो व वर्ष वाचते. १२ वीच्या परीक्षेनंतर एप्रिलमध्ये परीक्षा दिल्यास कॉलेजचे सहा महिने वाया जातात. कारण कोर्स जानेवारीत सुरू होतो. शिवाय पुढे सेवेत तुमच्या वयाचे अधिकारी तुम्हाला कायम ६ महिन्यांनी वरिष्ठ राहतात. तीच गोष्ट पदवीधरांची. मे महिन्यात त्यांच्या पदवीपरीक्षा व सी. डी. एस. ची परीक्षा एकदमच येतात.

सेनादलातील परीक्षेची तयारी कशी करावी?

एन. सी. ई. आर. टी. ची केंद्रीय विद्यायलाची १० वी, ११ वी व १२ वीची पुस्तके अथवा आय. सी. एस. सी., सी. बी. एस. सी. बोर्डाची पुस्तके घ्यावी. नुसत्या गार्डवरून अभ्यास पुरेसा नसतो. जर गावात (पुण्यासारख्या शहरात) खास उन्हाळ्याच्या सुट्टीत खास वर्ग चालत असतील तर त्यात नाव घालावे. स्वयंअध्ययन सोपे नाही. मार्गदर्शनाचा फायदा होतो. जर ते शक्य नसेल तर एखाददुसरे एन. डी. ए. अथवा सी. डी. एस. चे गार्ड विकत घ्यावे. मुख्य फरक म्हणजे वस्तुनिष्ठ प्रश्न व सायन्सच्या विद्यार्थ्यांनाही सामाजिक अध्ययन (इतिहास, भूगोल, संविधान व स्वातंत्र्य चळवळ) पुन्हा वाचावे लागते.

कमी मुदतीचे कमिशन (५ अथवा ७ वर्षे) घेतल्यास आजचा प्रश्न पदवीधरांच्या पुढे पुन्हा ५ वर्षांनी उभा राहिल; परंतु ५-७ वर्षांत थोडेफार भांडवल जमेल.

सेवानिवृत्ती

पाच वर्षे वायुदलात विमानचालकाचे शिक्षण पूर्ण करून मग राजीनामा देऊन नागरी विमानसेवेत लढू पगारावर रुजू व्हावे अथवा नौसेनेत प्रशिक्षण घेऊन ५-७ वर्षांत मर्चंट नेव्हीत कॅप्टन म्हणून २५ हजार डॉलर पगार घ्यावा अशा भ्रामक; पण गोड गैरसमजुतीपासून दूर राहावे. वीस वर्षे नोकरी सोडता येत नाही. शिवाय नागरी विमान सेवेत व मर्चंट नेव्हीत भली मोठी रांग लागलेली आहे.

दापोडीच्या कॉलेज ऑफ मिलिटरी इंजिनिअरिंगमध्ये १२ वी नंतर कॅडेट म्हणून प्रवेश असतो. आय. एन. एस. लोणावळामध्ये, एन. डी. ए. / नेव्हाल अॅकॅडमी प्रवेश परीक्षेमधून प्रवेश मिळतो. एन. डी. ए. मध्ये नेव्ही इंजिनिअर होता येत नाही, तर नेव्ही अॅकॅडमीमध्ये एक्झिक्युटिव्ह (बोट चालवणे) व इंजिनिअरिंग दोन्ही विभाग आहेत.

मुलींना एन. डी. ए. मध्ये प्रवेश नसतो. त्यांना पदवीनंतर प्रवेश परीक्षा नसते. एस. एस. बी. चाचणी असते. तीच गोष्ट इंजिनिअर्स, वकील, शेतकी पदवीधर यांची. सैन्यामध्ये एक डॉक्टर सोडून इतर सर्व मुलामुलींना, तरुण-तरुणींना अधिकारी बनण्याचे प्रशिक्षण घेण्यापूर्वी केंद्रसेवा आयोगाची परीक्षा उत्तीर्ण झाल्यानंतर अथवा पदवीधरांची प्राथमिक निवड झाल्यानंतर सर्किस् सिलेक्शन बोर्डाच्या चाचणीला सामोरे जावे लागते. हे बोर्ड बंगलोर, म्हैसूर, अलाहाबाद, डेहराडून, भोपाळ आदी ठिकाणी आहेत. चाचणी चार दिवस चालते व जे उत्तीर्ण होतील त्यांची कसून वैद्यकीय तपासणी घेतली जाते. उमेदवाराला दुसऱ्या श्रेणीचा रेल्वे प्रवास खर्च मिळतो व ४ दिवस राहण्याखाण्याची व्यवस्था केली जाते.

पहिल्या दिवशी उमेदवाराकडून वैयक्तिक माहितीपत्रक भरून घेतले जाते. त्यात उमेदवार सैन्यात का येऊ इच्छितो ते त्याला लिहावे लागते. त्यानंतर त्याची एक बौद्धिक चाचणी लेखी स्वरूपात घेतली जाते. बाजारात आय. क्यू. टेस्टवर पुस्तके मिळतात. त्यावरून कल्पना येईल. त्यानंतर सगळ्यांना एक एक चित्र दाखविण्यात येते. (हॉस्पिटलमध्ये शस्त्रक्रिया चालू आहे, आगगाडी स्टेशनात आली आहे. मुले वर्गात लेक्चर ऐकत आहेत, अपघात, दरोडा इत्यादी) त्यावर प्रत्येक उमेदवाराने आपली कल्पना लढवून एक १५ ते २० ओळीची गोष्ट लिहायची (तुम्ही तिथे आहात, हिरो काय करतो, परिणाम इत्यादी) १०-१२ मिनिटे मिळतात. मग प्रत्येकाने आपल्या गटाला ती गोष्ट वाचून दाखवायची व असं का लिहावंसं वाटलं ते सांगायचे. त्यावर चर्चा होते. त्यावरून तुमचे वक्तृत्व, आत्मविश्वास, भाषेवर

भूदलामध्ये अधिकारी होण्यासाठीची प्रवेश प्रक्रिया

क्र.	विभाग / प्रवेशाचा प्रकार	पुरुष / महिला	वयोमर्यादा वर्षे	शैक्षणिक पात्रता	निवडीची पद्धत	अर्ज केव्हा
१	राष्ट्रीय संरक्षण प्रबोधिनी	पुरुष केवळ	१६ ते १९ १/२	१२ वी उत्तीर्ण	संघ लोकसेवा आयोगाची लेखी स्पर्धा परीक्षा आणि एस. बी. बी. वर्षातून दोनदा.	मे-जून आणि नोव्हें-डिसें. महिन्यात जाहिरात येते.
२	इंडियन मिलिटरी अॅकॅडमी डेहराडून	पुरुष केवळ	१९ ते २४	पदवीधर (विज्ञान, गणित विषयास प्राधान्य)	संघ लोकसेवा आयोगाची लेखी स्पर्धा परीक्षा (सी. डी. एस.) आणि एस. बी. (वर्षातून दोनदा) इंटरव्यू	एप्रिल-मे आणि ऑक्टो. नोव्हें. या महिन्यात जाहिरात येते.
अ	डायरेक्ट एंटी	पुरुष केवळ	२० ते २७	विविध विषयांवरील अभियांत्रिकी पदवी (बी. ई.)	अखिल भारतीय विषयांवरील लेखी परीक्षा नाही. फक्त एस. बी. इंटरव्यू	मे-जून महिन्यात जाहिरात येते.
ब	तांत्रिक पदवीधर	पुरुष / महिला	२० ते २७	विज्ञान, गणित लेखी इत्यादी विषयांवरील पदव्युत्तर	लेखी परीक्षा नाही. फक्त एस. बी. इंटरव्यू	मे-जून महिन्यात जाहिरात येते.
३	ऑफिसर ट्रेनिंग अॅकॅडमी ओ. टी. ए. चेन्नई	पुरुष / महिला	१९ ते २५	पदवीधर	सी. डी. एस. परीक्षा आणि एस. बी. इंटरव्यू	एप्रिल-मे व ऑक्टो.-नोव्हें. महिन्यात जाहिरात
ड	शॉर्ट सर्व्हिस कमिशन गैरतांत्रिक	पुरुष / महिला	१९ ते २७	तांत्रिक पदवीधर	एस. बी. इंटरव्यू	एप्रिल-मे व ऑक्टो.-नोव्हें. महिन्यात जाहिरात
ई	शॉर्ट सर्व्हिस कमिशन तांत्रिक	पुरुष / महिला	२१ ते २५	कायदा पदवीधर	कायदा विभागातर्फे लेखी परीक्षा आणि एस. बी. इंटरव्यू	गरजेनुसार
फ	कायदा विभागात अधिकारी	पुरुष / महिला	२१ ते ३२	व्हेटनरी / कृषी / डेअरी पदवीधर	फक्त एस. बी. इंटरव्यू	गरजेनुसार
भ	कृषी, पशु आणि डेअरी विभागात अधिकारी	पुरुष / महिला	१९ ते २४	पदवीधर	लेखी परीक्षा नाही. फक्त एस. बी. इंटरव्यू	एप्रिल-मे व ऑक्टो.-नोव्हें. महिन्यात जाहिरात
म	एन. सी. सी. चे सी सर्टिफिकेट असणारे	पुरुष केवळ				

वायुदलामध्ये अधिकारी होण्यासाठीची प्रवेश प्रक्रिया

क्र.	विभाग / प्रवेशाचा प्रकार	पुरुष / महिला	वयोमर्यादा वर्षे	शैक्षणिक पात्रता	निवडीची पद्धत	अर्ज केव्हा
१	वैमानिक (पायलट) एन. डी. ए. खडकवासला	पुरुष / केवळ	१६ ते १९ १/२	१२ वी उत्तीर्ण (विज्ञान, गणित हवेत)	संघ लोकसेवा आयोगाची लेखी परीक्षा आणि एस. एस. बी. इंटरव्यू	वर्षातून दोनदा. मे-जून व नोव्हेंबर-डिसेंबर
अ	एअर फोर्स अॅकडमी	पुरुष / महिला	१९ ते २४	पदवीधर (विज्ञान, गणित हवेत)	संघ लोकसेवा आयोगाची लेखी परीक्षा आणि एस. एस. बी. इंटरव्यू	एप्रिल-मे व ऑक्टो.- नोव्हें. महिन्यात जाहिरात. फक्त छात्र सेनेद्वारा अर्ज करावेत.
ब	एन. सी. सी. सर्टिफिकेट मिळविणारे	पुरुष / महिला	१९ ते २४	पदवीधर	एस. एस. बी. इंटरव्यू	
२	तांत्रिक शाखा डायरेक्ट इंजिनिअर्स	पुरुष / महिला	१८ ते २८	एरोनॉटिकल मेकॅनिकल इलेक्ट्रॉनिक्स इत्यादी विषयांवरील पदवीधर	फक्त एस. एस. बी. इंटरव्यू	वर्षातून दोनदा ऑक्टो./ जून महिन्यात जाहिरात
३	प्रशासकीय आणि इतर विभाग	पुरुष / महिल	२० ते २३ २० ते २५	पदवीधर कमीत कमी ५५% गुण, पदव्युत्तर (द्वितीय श्रेणी)	एस. एस. बी. इंटरव्यू	एप्रिल व नोव्हेंबर महिन्यात जाहिरात येते.
इ	प्रशासकीय आणि पुरवठा	पुरुष / महिला	२० ते २३ २० ते २५	वाणिज्य पदवीधर प्रथमवर्गात उत्तीर्ण हवे पदव्युत्तर द्वितीय श्रेणी	एस. एस. बी. इंटरव्यू	एप्रिल व नोव्हेंबर महिन्यात जाहिरात येते.
प	अकॉउंट्स शाखा	पुरुष / महिला	२० ते २३ २० ते २५			

वायुसैनिक / नौसैनिक / जवान म्हणून भरती होण्यासाठीची प्रवेश प्रक्रिया

क्र.	विभाग / प्रवेशाचा प्रकार	पुरुष	वयोमर्यादा वर्षे	शैक्षणिक पात्रता	निवडीची पद्धत
१	वायुसैनिक (तांत्रिक विभाग)	पुरुष	१७ ते २०	१० वी सायन्स, गणित घेऊन उत्तीर्ण (कमीत कमी ६०% गुण) १२ वी उत्तीर्ण. विज्ञान, गणित विषयांसह ५०% गुण	अखिल भारतीय स्तरावरील लेखी परीक्षा + वैद्यकीय चाचणी खेळाडू, माजी सैनिकांची मुले, छात्रसेनेतील तरुणांना प्राधान्य, लेखी परीक्षा
२	वायुसैनिक (शिक्षण विभाग)	पुरुष	२० ते २५	पदवीधर आणि बी. एड. पदव्युत्तर द्वितीय श्रेणी	विज्ञान, गणित, कॉम्प्युटर सायन्स इत्यादींना प्राधान्य, लेखी परीक्षा
३	नौसैनिक	पुरुष	१७ ते २०	१० वी उत्तीर्ण. गणित विषयासह कमीत कमी ५५% गुण	भरती केंद्रावर लेखी परीक्षा
अ	डायरेक्ट एंट्री	पुरुष	१५ ते १८	१० वी उत्तीर्ण. गणित, विज्ञान विषयांसह ६०% गुण	भरती केंद्रावर लेखी परीक्षा
ब	आर्टिफायसर अॅप्रेन्टिसिस	पुरुष	१९ ते २३	तांत्रिक शाखेतील डिप्लोमा	लेखी परीक्षा आणि इंटरव्यू
क	नौदल तांत्रिक शाखा	पुरुष	१६ ते २१	१० वी उत्तीर्ण. गणित, विज्ञानास प्राधान्य	भरती केंद्रावर लेखी परीक्षा आणि वैद्यकीय चाचणी
४	लष्कराचा जवान (आर्मी)	पुरुष	१६ ते २१	१० वी नापास	सुतार, लोहार, पेंटर, धोबी, न्हावी, मोची इत्यादींसाठी केंद्रावर कामाची चाचणी घेतली जाते.
ड	सोलजर जनरल ड्युटी	पुरुष			
इ	सोलजर ट्रेड्समन	पुरुष			

प्रभुत्व, दुसऱ्याला आपले म्हणणे पटवून घ्यायची कला वगैरे गुणांची चाचणी होते. चाचणीत ३०-४० जण (८०-९० पैकी) नापास होतात व संध्याकाळच्या गाडीने घरी परततात.

दुसऱ्या दिवसापासून इतर चाचण्या सुरू होतात.

बौद्धिक चाचणी

लेखी चाचणी व थिओटेस्ट - लेखी चाचणीविषयी वर सांगितले आहेच. थिओटेस्टमध्ये वेगवेगळ्या घटना निर्माण करतात. तुम्हाला योग्य वाटेल त्या उत्तरावर तुम्ही खूण करायची. उदा. रस्त्यातून जात असताना थिओला एक पैशाचे पाकीट रस्त्याच्या कडेला पडलेले दिसते. थिओ-

- १) पूर्ण दुर्लक्ष करून आपल्या कामाला जातो.
- २) पाकीट कोणी आसपास नाही अशी खात्री करून खिशात टाकतो.
- ३) पाकिटातले पैसे काढून घेऊन पाकीट तिथेच ठेवतो.
- ४) पाकीट पोलिस चौकीवर नेऊन देतो.
- ५) पाकिटात मालकाचा पत्ता पाहून त्याला नेऊन देतो. असे ५०-६० प्रश्न असतात.

याचबरोबर दुसरी चाचणी घेतली जाते.

एकापाठोपाठ परस्परंशी संबंध नसलेले शब्द दाखवले जातात. प्रत्येक शब्दावरची तुमची प्रतिक्रिया तुम्ही १२ सेकंदात एका वाक्यात लिहायची. अजून एका चाचणीमध्ये आदल्या दिवशीप्रमाणे १०-१२ चित्रे दाखवली जातात. ती पाहून ३-४ मिनिटांत १५-२० ओळीची गोष्ट लिहायची.

अशीही एक चाचणी घेतली जाते, की ज्यामध्ये एका मातीचे (अथवा पेपरमॅशी) मॉडेल असते (किल्ला सीन) त्यावर एक परिस्थितीचे चित्रण केले जाते. तुम्ही या अडचणीतून कसं पार पडाल याचा तुम्ही बेत आखायचा, तो वरिष्ठ जी. टी. ओ. अधिकाऱ्याला दाखवायचा व नंतर त्यावर चर्चा करायची. आपल्या गटात व सगळ्यांनी मिळून सल्लामसलत करून एक प्लॅन करायचा व कुणीतरी तो जी. टी. ओ. ला सांगायचा.

वक्तृत्व व गटचर्चा

उमेदवार तीन चिड्ड्या उचलतो. त्यात तीन विषय दिले असतात. त्यातला एक निवडून त्यावर ३ मिनिटे तयारी करून त्याने तीन मिनिटे इंग्रजीतून भाषण द्यावयाचे. विषय नेहमीचे असतात. उदा. गटचर्चेकरिता दोन विषय दिले जातात. त्यातला एक बहुमताने निवडून त्यावर १५-२० मिनिटे चर्चा करावयाची. हिरीरीने भाग घेतला तरच निवड होईल.

मैदानी चाचण्या

३००-४०० मीटरच्या परिघात १०-१२ अडथळे असतात ते पार करावयाचे.

तोल सांभाळत फळीवरून चालणे, दोरीला धरून पहिली उडी, दुसरी साधी उडी, टारझन स्विंग, बोगदा पार करणे, मचाणावरून उड्या, माकड पूल, ९ फूट उंच भिंत चढणे-उतरणे, बर्मा ब्रिज-दोराचा पूल, लहान गट व मोठे गट - सहकार्याची कामे.

४-५ जणांचे लहान गट व १०-१२ जणांचे मोठे गट निरनिराळी कामे करण्यास सांगण्यात येते. त्यात बेत आखणे, कामाची वाटणी, नेतृत्व व बुद्धीचा वापर याची चाचणी होते.

राज्यसेवा परीक्षा - पूर्व तयारी

राज्यसेवा पूर्व परीक्षा अर्थात (MPSC) या परिक्षेची विद्यार्थ्यांनी तयारी कशी व कधी पासून केली पाहिजे तसेच पूर्व परीक्षेपासून ते थेट उमेदवाराच्या मुलाखत व नियुक्ती पर्यंत कोणती तयारी केली पाहिजे, या विषयी परिपूर्ण चर्चा या प्रकरणात केली आहे.

राज्यसेवा पूर्वपरीक्षा

राज्यसेवा पूर्वपरीक्षेसाठी महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाने खालील अभ्यासक्रम नेमून दिला आहे. हा अभ्यासक्रम सहा घटक आणि बावीस उपघटकांमध्ये विभागलेला आहे.

१. कला शाखेतील घटक

- अ. आधुनिक भारताचा - विशेषतः महाराष्ट्राचा इतिहास (१८५७ ते १९९०)
- ब. महाराष्ट्रातील समाजसुधारकांचे कार्य
- क. भारताचा - विशेषतः महाराष्ट्राचा भूगोल.
- ड. भारतीय राज्यपद्धती
- इ. ग्रामप्रशासन

२. विज्ञान व अभियांत्रिकी शाखेतील घटक

- अ. वैज्ञानिक विचारसरणी व दृष्टिकोन - विज्ञानाचे स्वरूप, विज्ञानाची पूर्वगृहितके, शास्त्रीय पद्धती, वैज्ञानिक ज्ञान.
- ब. आधुनिकीकरण व विज्ञान, आधुनिकीकरण म्हणजे काय ? आधुनिकीकरणाचे प्रकार, आधुनिकीकरण व भारत (समस्या व उपाय)
- क. जागतिक तसेच भारतातील वैज्ञानिक व अभियांत्रिकी प्रगती.
- ड. वैज्ञानिक प्रगतीमुळे शहरी तसेच ग्रामीण जीवनावर झालेला परिणाम.
- इ. भारतीय समस्यांवर वैज्ञानिक उपाय, उदा: - ऊर्जा समस्या, अन्नधान्य समस्या, लोकसंख्या समस्या, पर्यावरण समस्या, गृहनिर्माण समस्या, परिवहन समस्या,

संपर्क समस्या, लोकस्वास्थ्य इ.

३. **वाणिज्य व अर्थव्यवस्था या विषयाचे घटक**

- अ. भारतीय आयात व निर्यात
- ब. राष्ट्रीय विकासात सरकारी, सहकारी, ग्रामीण बँकांची भूमिका.
- क. शासकीय अर्थव्यवस्था, अर्थसंकल्प लेखा, लेखा परीक्षण इत्यादी.
- ड. पंचवार्षिक योजना
- इ. किंमती वाढण्याची कारणे व उपाय.

४. **कृषीविषयक घटक**

- अ. जमिनीचा वापर व प्रमुख पिके.
- ब. जलसिंचनाची साधने व पद्धती.
- क. पशुसंवर्धन व दुग्धव्यवसाय.
- ड. फलोत्पादन
- इ. वनविकास व वनउत्पादने
- फ. मत्स्यव्यवसाय
- ग. कृषी अर्थशास्त्र

५. **जागतिक तसेच भारतातील चालू घडामोडी**

राजकीय, औद्योगिक, आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिक, भौगोलिक, खगोलशास्त्रीय, सांस्कृतिक, वैज्ञानिक इत्यादी.

६. **बुद्धिमापनविषयक प्रश्न**

उमेदवार किती लवकर व अचूकपणे विचार करू शकतो, तसेच विद्यार्थ्यांमध्ये आकडेमोड, विश्लेषण, संश्लेषण, तर्क-अनुमान, त्रिमिती ज्ञान, लपलेला अर्थ शोधणे, सांकेतिक भाषेचा अर्थ लावणे या स्वरूपाच्या क्षमता आहेत का याचा अंदाज घेण्याच्या दृष्टीने प्रश्न विचारलेले असतात.

वरील सर्व अभ्यासक्रम पाहता पूर्वपरीक्षेचा आवाका किती विस्तृत आहे, याची कल्पना येईल. गुण विभागणीचा विचार करता या सर्व सहाही घटकांमध्ये समान गुणविभागणी केलेली नाही असे लक्षात येते.

राज्यसेवा मुख्य परीक्षा

राज्यसेवा पूर्वपरीक्षा उत्तीर्ण झाल्यावर राज्यसेवेच्या मुख्य परीक्षेचा टप्पा पार करावा लागतो. या टप्प्यामध्ये परीक्षा किती मार्काची, किती विषयांची असते ? हे प्रश्न समोर येतात. या अनुषंगाने या परीक्षेकडे पाहूया !

स्पर्धा परीक्षांमध्ये सर्वात जास्त विद्यार्थी एम. पी. एस. सी. परीक्षेला बसतात. या परीक्षेसाठी चिकाटी, महत्वाकांक्षा तसेच जिद्द यांची नितांत आवश्यकता असते. एम.पी.एस.सी. च्या पूर्व व मुख्य परीक्षेचे वेळापत्रक हे आयोगाकडून वर्तमानपत्रातूनच जाहीर केले जाते. यामध्ये मुख्य परीक्षा ८०० मार्काची आहे. पूर्व परीक्षा २०० मार्काची आहे. ३ ते ४ महिन्यांत अभ्यास केला तरी पूर्व परीक्षा पास होऊ शकते.

एम.पी.एस.सी.ची मुख्य परीक्षा ही ८०० मार्कांची असते.
मुख्य परीक्षेची विषयवार गुणविभागणी खालीलप्रमाणे आहे.

विषय	गुण
मराठी अनिवार्य	१००
इंग्रजी अनिवार्य	१००
सामान्य अध्ययन १	१००
सामान्य अध्ययन २	१००
वैकल्पिक १	२००
वैकल्पिक २	२००
एकूण	८००

यामध्ये एकूण सहा प्रश्नपत्रिका सोडवाव्या लागतात. सहापैकी चार विषय अनिवार्य असतात तर आयोगात दिलेल्या यादीतील विषयांपैकी दोन विषय ऐच्छिक म्हणून निवडावे लागतात.

ही परीक्षा लेखी परीक्षा असून यात वर्णनात्मक उत्तरे लिहावी लागतात. स्वरूपाचा विचार करता विद्यापीठाच्या लेखी परीक्षांसारखीच ही मुख्य परीक्षा असते. या परीक्षांची निवड विद्यार्थ्यांवर, मार्कांवर तसेच त्यावेळच्या मेरिटवर अवलंबून असते.

यामध्ये साधारणपणे खुल्या वर्गासाठी ८०० पैकी ५७० मार्क्स असतील तर तुमची निवड होऊ शकते. तर मागासवर्गीयांसाठी २० मार्क्स कमी आणि इतर मागासवर्गीयांसाठी २० मार्क्स कमी तसेच महिलांना ३० % सवलत दिली जाते. त्यामुळे अलीकडे महिला ह्या परीक्षेला मोठ्या प्रमाणात बसतात आणि चांगल्याप्रकारे यशस्वी होतात.

एम.पी.एस.सी. या परीक्षेची प्रक्रिया लांबलचक आहे. एक परीक्षा पूर्ण होण्यास आणि दुसरी परीक्षा पास होण्यासाठी एक ते तीन वर्षांचा कालावधी जातो. त्यामुळे अंगी चिकाटी आणि सातत्य हवे. सध्या तर इंजिनिअरिंग, मेडिकल, सायन्स पदवीधर अशा सर्वच क्षेत्रातील व्यावसायिक एम.पी.एस.सी. परीक्षांना प्राधान्य देऊ लागले आहेत. त्यामुळे याही क्षेत्रातील स्पर्धा वाढत आहे. तसेच पदांच्या उपलब्धतेवरूनच दरवर्षी विद्यार्थ्यांची निवड केली जाते.

एम.पी.एस.सी. परीक्षेमध्ये विशिष्ट तंत्रापेक्षा जिद्द, चिकाटी तसेच सातत्य पाहिजे. बऱ्याचदा असे होते की, पदवीपरीक्षेमध्ये ८० टक्के मार्क असणाऱ्या मुलांना पद मिळालेले नाहीत; पण ४२ टक्के मार्क असणाऱ्या मुलांना ही पदे मिळालेली आहेत. याचे कारण यात १२ नंतरचे कष्ट, पदवीनंतरची तयारी, त्यानंतरचा विशिष्ट अभ्यास याचा तुम्हाला नक्कीच फायदा होतो. पहिल्यावेळी तुम्ही अपयशी ठरला तर तुम्हाला अजून एक वर्ष वाट बघावी लागते. म्हणून धीर टिकवून ठेवणे ही सर्वात मुख्य बाब आहे.

एम. पी. एस. सी. च्या भाषेची तयारी जी आहे ती १० वीच्या अभ्यासक्रमाप्रमाणे आहे. त्यामुळे ती फारशी अवघड नसते. ह्यामध्ये मराठी, इंग्रजी हे अनिवार्य विषय आहेत. या व्यतिरिक्त उर्दू, संस्कृत, हिंदी या भाषांचा वैकल्पिक विषयात समावेश केला आहे.

याशिवाय भूगोल, बँकिंग किंवा अकाउंट्स हे विषय घेऊन पास होणाऱ्यांचे प्रमाण जास्तच आहे. त्यामुळे कुठला विषय अवघड किंवा कुठला सोपा असला काही प्रकार नाही.

या परीक्षेसाठी पदवीची अट असल्यामुळे पदवीच्या दर्जानुसार तुम्हाला तयारी करावी लागते. आपल्या आवडीनुसार, आपला पदवीचा विषय सोडूनही इतर कोणताही विषय घेऊ शकतो. उदाहरणार्थ बी. ए. ला भूगोल, मराठी हे विषयही घेऊ शकतात. विषय निवडीबद्दल बंधन नसते.

एम. पी. एस. सी. परीक्षेची पदे

डेप्युटी कलेक्टर, पोलीस उपअधीक्षक, तहसीलदार, डेपो रजिस्ट्रार, जिल्हा उपनिबंधक अशी क्लास - १ पदे आहेत. आणि क्लास २ मध्ये नायब तहसीलदार, तालुका निरीक्षक अभिलेख, सेल्स टॅक्स ऑफिसर अशी ही पदे आहेत. त्यामुळे क्लास -१ आणि क्लास -२ अशी ही पदे आहेत.

मुलाखत मार्गदर्शन

मुलाखत हा स्पर्धा परीक्षेचा तिसरा आणि सर्वांत महत्त्वाचा टप्पा. मुलाखतीत पास झाल्यावरच पद मिळते. त्यासाठीच मुलाखतीत पात्रता सिद्ध व्हायला हवी. त्यासाठी काय करावं आणि काय टाळावं याविषयी....

मुलाखतीची व्याख्या आणि स्वरूप

केंब्रिज डिक्शनरीने मुलाखत म्हणजे Interview चा अर्थ पुढीलप्रमाणे सांगितला आहे. Interview - a meeting in which a person asks you questions to see if you are suitable for a job or course या वाक्याचा मतितार्थ असा की, मुलाखतीद्वारे एखाद्या कामासाठी उमेदवाराची पात्रता पाहिली जात नाही; परंतु त्या पदासाठीची योग्यता पाहिली जाते.

महाराष्ट्र लोकसेवा आयोगाच्या तसेच इतर सर्व स्पर्धा परीक्षांद्वारे होणाऱ्या नोकरभरती प्रक्रियेचा अंतिम टप्पा मुलाखत असल्याचे महत्त्वाचे कारण वरील शब्दार्थावरून स्पष्ट होते.

पूर्व आणि मुख्य परीक्षा या दोन टप्प्यावरील लेखी परीक्षा तसेच पी.एस.आय. पदासाठी होणारी शारीरिक चाचणी यावरून एखाद्या उमेदवाराची त्या पदासाठीची बौद्धिक व शारीरिक पात्रता सिद्ध झालेली असतेच. मुलाखतीमुळे आतापर्यंत केवळ एक संख्या क्रमांक म्हणूनच परीक्षा मंडळास ज्ञात असणारा उमेदवार (म्हणजे तुम्ही), प्रथमच प्रत्यक्षात मुलाखत मंडळासमोर येता आणि तुम्ही या पदासाठी योग्य आहात की नाही हे ठरविण्याची मुलाखत मंडळाकडे जशी एकमेव संधी असते, तशीच आपण या पदासाठी योग्य उमेदवार आहोत हे सिद्ध करण्याची तुमच्याकडेसुद्धा ही एकच संधी असते.

कोणत्याही पदासाठी योग्य उमेदवार कसा असावा हे त्या पदाच्या कामाच्या स्वरूपावरून ठरविले जाते. म्हणजे पी. एस. आय. अथवा वर्ग १ व २ पदाच्या जबाबदाऱ्या आणि कामाचा आवाका आणि त्यासाठी आवश्यक असणारे व्यक्तिमत्त्वाचे घटक याचा साचा ठरलेला असतो आणि समोर आलेला हा उमेदवार साच्यात बसेल की नाही हे पाहण्याची प्रक्रिया म्हणजे मुलाखत. अर्थात nobody is a perfect fit in the mould; पण समोर असलेला कच्चा माल प्रशिक्षणाद्वारे योग्य रित्या घडविता येईल की नाही हे ठरविण्याची कामगिरी मुलाखत मंडळ पारदर्शकपणे तुमच्या मुलाखती दरम्यान करीत असते.

मुलाखतीचे प्रकार

प्रत्येक संस्थेची एक विशिष्ट संस्कृती असते आणि त्यावर आधारित त्याची निवड प्रक्रिया असते. म्हणून व्यवस्थापन क्षेत्रात मुलाखतीचे काही महत्वाचे प्रकार सांगितले आहेत. ते खालील तक्त्यात दिलेले आहेत.

खालील तक्त्यात मुलाखतीच्या प्रकारावरून आपल्या लक्षात येते की, एम. पी. एस. सी. ची मुलाखत औपचारिक व साचेबद्ध असते. मुलाखत साचेबद्ध असल्यामुळे थोड्याफार प्रमाणात मुलाखतीत काय अपेक्षित आहे हे ठरविता येते; परंतु अशा प्रकारच्या मुलाखतीत एक धोका असतो आणि तो म्हणजे बऱ्याच वेळा उमेदवार अशा मुलाखतीकडे आपली योग्यता सिद्ध करण्याचे माध्यम म्हणून पाहण्याऐवजी, तेथे आपली पात्रता सिद्ध करण्याचा प्रयत्न करतात. म्हणजेच मुलाखतीला एक प्रश्नोत्तरांची मालिका म्हणून हाताळतात आणि हे विसरतात, की मुलाखत मंडळ आपल्याला प्रश्न विचारून आपल्यापुढे एक परिस्थिती निर्माण करते आणि आपले उत्तर हे त्या परिस्थितीला हाताळण्याची आपली क्षमता आणि आपला एकंदरीत दृष्टिकोन या दुर्बिणीतून पाहत असते. म्हणून मुलाखतीतील उत्तरे किती बरोबर आणि किती चूक यावरून आपले गुण ठरत नसून, विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तरे आपण कशी दिली यावरून ते ठरत असतात. म्हणूनच उत्तरात असलेल्या माहितीसोबत आपले शब्दप्रयोग, बैठक, नजर, आत्मविश्वास, विनम्रता, सकारात्मक दृष्टिकोन, समयसूचकता, मुत्सद्दीपणा व प्रामाणिकपणा या बाबींवर मुलाखत मंडळाची बारीक नजर असते.

मुलाखतीचा अर्ज कसा भरावा ?

मुलाखतीची तयारी करताना बऱ्याच बाबींकडे एकाचवेळी लक्ष देण्याची सवय आत्मसात करण्याची गरज असते. यापैकी अत्यंत महत्वाचे म्हणजे आपला मुलाखत अर्ज - आपण मुलाखत मंडळासमोर प्रत्यक्ष जाण्यापूर्वी आपण भरून पाठविलेला फॉर्म हीच आपली ओळख असते, म्हणून फॉर्म भरतेवेळी अतिशय काळजीपूर्वक व खाडाखोड न करता चांगल्या अक्षरात आणि प्रामाणिकपणे तो भरावा. सगळ्यात महत्वाचे म्हणजे त्या फॉर्मची एक झेरॉक्स प्रत आपल्याजवळ ठेवून आपली तयारी त्यावरच आधारावी.

मुलाखतीतील प्रश्नांचे स्वरूप

आपण जेव्हा मुलाखतीला जातो तेव्हा मुलाखत मंडळाकडे केवळ आपण दिलेला फॉर्म असतो आणि सर्वसाधारणपणे त्या फॉर्मवर आधारित पुढीलप्रमाणे प्रश्न विचारले जातात.

१) वैयक्तिक

सुरुवातीचे काही प्रश्न आपले नाव / अडनाव किंवा वडिलांचे नाव, आपला पत्ता या विषयी असतात. अशा प्रकारचे प्रश्न विचारण्यामागे दोन उद्देश असू शकतात. पहिले म्हणजे मुलाखतीला योग्य सुरुवात करणे आणि दुसरे म्हणजे उमेदवाराला स्थिर होऊ देणे; पण यामुळे अशा प्रकारच्या तयारीकडे दुर्लक्ष करून चालणार नाही, कारण आपण मुलाखत दालनात प्रवेश करताच आपले मूल्यमापन सुरू झालेले असते.

उदा: जवळ जवळ प्रत्येक उमेदवाराला आपले नाव विचारले जाते. एकाने उत्तर दिले - 'अशोक

वानखेडे'. दुसऱ्या उमेदवाराने उत्तर दिले - 'सर, माझे नाव शर्वरी गोखले आहे व मी गेल्या ६ महिन्यांपासून शिक्षणसेविका म्हणून कार्यरत आहे.' वरील उदाहरणात दोन्ही उत्तरे बरोबर आहेत; परंतु मुलाखत मंडळाचे दुसऱ्या उमेदवाराबद्दलचे चांगले मत तयार होते आणि त्या उमेदवाराचा आत्मविश्वासही वाढतो. तात्पर्य एवढेच की, कोणत्याही प्रश्नाचे उत्तर देताना सकारात्मक दृष्टिकोन ठेवून परिपूर्ण उत्तर देण्याचा प्रयत्न करावा.

२) शिक्षण

आपले शिक्षण कोठे झाले ? पदवीच्या शाखेबद्दलची माहिती, शैक्षणिक कालावधी, संस्थांची नावे, आपण पदवी ज्या विषयात घेतली त्याच आणि उत्तीर्ण झालेल्या परीक्षेत घेतलेल्या वैकल्पिक विषयासंबंधीची मूलभूत माहिती आणि त्याचे प्रशासनातील महत्त्व व योगदान, आपण जर व्यावसायिक क्षेत्रात म्हणजे डॉक्टर, इंजिनियर इ. पदवी घेतली असेल तर ते क्षेत्र सोडून प्रशासकीय क्षेत्रात करिअर का करायचे आहे ? अशा प्रकारच्या प्रश्नांची तयारी करणे आवश्यक आहे.

३) पदासंबंधी माहिती

आपण ज्या पदावर नोकरी करू इच्छितो त्या पदांबद्दल आपला दृष्टिकोन व ज्ञान तपासणे हे मुलाखत मंडळाचे महत्त्वाचे काम असते. म्हणून आपण कोणत्या पदांसाठी अर्ज करित आहात ? आपला पसंती क्रमांक कसा व का आहे ? एखाद्या पदासाठी आपण नकार दिला असेल तर तो का दिला आहे ? या बाबींचा सराव करणे आवश्यक आहे.

४) चालू घडामोडी

मुलाखतीच्या दिवसापासून ६ महिने अगोदर पर्यंतच्या घडामोडींवर प्रश्न विचारले जाऊ शकतात. यात राज्यसेवेच्या मुलाखतीत विश्लेषणात्मक प्रश्नांचे प्रमाण जास्त असते. तर पी.एस. आय. पदासाठी माहितीवर आधारित प्रश्न अधिक प्रमाणात विचारले जातात. प्रादेशिक, राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय, आपल्या विषयाशी संबंधित तसेच आपल्या छंद / आवडीशी संबंधित चालू घडामोडींचा सखोल अभ्यास केला पाहिजे.

५) छंद / आवड

जवळ जवळ सगळेच विद्यार्थी या घटकाची तयारी करताना तसेच त्यावर येणाऱ्या प्रश्नांची उत्तरे देताना घाबरतात. प्रत्येकाचा काही छंद असलाच पाहिजे असे नाही; पण असल्यास त्याबद्दल परिपूर्ण माहिती आपल्याला आहे हे गृहित धरले जाते. छंद म्हणजे आपण विशेष कष्ट घेऊन व वेळ खर्च करून जोपासलेली आवड व आवड म्हणजे सहज रिकामा वेळ असल्यास तो आपण कसा घालवतो, अशा प्रकारच्या प्रश्नांची उत्तरे देताना ती नेहमी प्रामाणिकपणे द्यावीत.

प्रत्येक उमेदवाराची मुलाखत वरील टप्प्यांप्रमाणेच होईल असे नाही; पण प्रत्येकाला अशा मुद्द्यांवर प्रश्न विचारले जातात. बहुतेक वेळा मुलाखतीत आपण दिलेल्या उत्तरावरून पुढील प्रश्नांची साखळी तयार होत असते. थोडक्यात आपण दिलेल्या उत्तरावर पुढील प्रश्न आधारित असतो. म्हणून वेळ, स्थळ आणि परिस्थितीचे भान ठेवून उत्तरांची मांडणी करणे अत्यंत महत्त्वाचे असते.

बरेच विद्यार्थी मुलाखतीच्या तयारीसाठी वहा भरून नोट्स तयार करतात, त्यांचा अभ्यासही करतात; पण प्रत्यक्ष मुलाखत देण्याचा सराव करीत नाहीत. ज्याप्रकारे लेखी परीक्षेसाठी सराव प्रश्नपत्रिका सोडविणे महत्वाचे असते, त्याचप्रकारे मुलाखतीची तयारी करताना सरावाची मुलाखत देणे आणि आरशापुढे बसून मुलाखत देताना स्वनिरीक्षण करणे हे आपल्या यशात निर्णायक ठरू शकते. मुलाखत ही उमेदवारांची व्यक्तिमत्त्व चाचणी असल्याने उमेदवाराने आपण त्या पदासाठी कसे लायक आहोत हे बिंबवण्याचा नैसर्गिक प्रयत्न करावा. त्यात कृत्रीमता नको. वैचारिक सकारात्मकता, संकल्पनांची स्पष्ट जाणीव आणि परिणामकारक संवादकौशल्य आत्मसात केल्यास मुलाखतीत आपण ८०% पेक्षाही जास्त गुण मिळवू शकता.

मागे पाहिल्याप्रमाणे मुलाखत ही ज्ञानाची चाचणी नसून व्यक्तिमत्त्वाची चाचणी आहे. त्यामुळे मुलाखतीत आपण काय बोलतो यापेक्षा आपण कसे बोलतो आणि मुलाखत मंडळाने प्रश्न स्वरूपात आपल्यासमोर निर्माण केलेली परिस्थिती आपण कशी हाताळतो हे पाहिले जाते. त्यामुळे मुलाखतीत २० टक्के वाटा ज्ञानाचा असतो आणि २० टक्के वाटा संवाद कौशल्याचा व ६० टक्के वाटा बॉडी लॅंग्वेज म्हणजे शब्दाविना केलेला संवाद असतो. खालील गोष्ट काल्पनिक जरी असली तरी यासंबंधी मर्मभेदी आहे.

राजीव हा अतिशय हुशार व प्रामाणिक विद्यार्थी आहे. अगदी लहानपणापासून आपल्या मामांची प्रेरणा घेऊन त्याने डेप्युटी सुपरिंटेंडेंट ऑफ पोलिस व्हायचे ठरविले. त्यासाठी त्याने दहावीत असतानाच नियोजन करून पदवीसाठीचे विषय निवडले. पदवीच्या अंतिम वर्षात असतानाच राज्यसेवा पूर्वपरीक्षा दिली व मुख्य परीक्षेस तो पात्र ठरला. मुख्य परीक्षेतही यशस्वी झाला व मुलाखतीचा कॉल आला. आता मात्र राजीवला कळेना कशाची तयारी करावी. मामाही निवृत्त झालेले. त्यामुळे संबंध नसलेले होते. त्याला एका मित्राने सांगितले, “राजीव, मुलाखतीत चालू घडामोडींवरच प्रश्न विचारतात. मी मंडळाच्या (अर्थात तो युवा मंडळाबद्दल बोलत होता) मासिकात वाचले आहे. म्हणून तू चालू घडामोडींचाच अभ्यास कर.”

राजीवला म्हटले आणि त्याने आपल्या सवयीप्रमाणे भरपूर अभ्यास केला आणि मुलाखतीला गेला. मुलाखत मंडळासमोर व्यवस्थित हाताची घडी घालून बसला. माहीत असलेल्या प्रश्नांची फाड फाड उत्तरे दिली. उत्तर माहीत नसल्यास शहाण्यासारखा गप्प बसला आणि १० मिनिटात मुलाखत देऊन बाहेर पडला. त्याच्याबरोबर असलेल्या गौरीची मुलाखत मात्र २० मिनिटे चालली. तेव्हाच त्याच्या मनाला हुरहूर लागली की, माझी मुलाखत लवकर कशी उरकली ? या प्रश्नाचे उत्तर त्याला निकाल लागल्यावरच सापडले. मुलाखतीत त्याला १०० पैकी फक्त २० गुण होते. त्याने गौरीला फोन लावला तर ती आनंदात म्हणाली, “अरे राजीव मला मुलाखतीत ७५ गुण आहेत व मी क्लास वन अधिकारी झाले !” तेव्हा राजीवच्या लक्षात आले तो कोठे चुकला होता. त्याने मंडळाच्या म्हणण्यानुसार अभ्यास केला; पण मुलाखतीत आपले संवाद कौशल्य तसेच आपली देहबोली याचे निरीक्षण केले जाते याबद्दल विचारच केलाच नाही.

शब्दांशिवाय संवाद किंवा देहबोली म्हणजे आपण न सांगूनदेखील आपल्या बसण्यावरून, चेहऱ्यावरून, हावभावांवरून, हातवाऱ्यांवरूनही स्वतःबद्दल बऱ्याच गोष्टी मुलाखत मंडळापुढे आपण प्रदर्शित करीत असतो. सांगत असतो आणि याच अबोल; पण महत्त्वाच्या बाबींकडे मुलाखत मंडळाचे बारीक लक्ष असते. देहबोली किंवा शब्दांशिवायच्या संवादाचे महत्त्वाचे घटक पुढीलप्रमाणे -

चाल

आपण कसे चालतो यावरून बऱ्याच गोष्टी लक्षात येतात.

मान वर करून व ताठ चालणाऱ्या व्यक्ती सहसा उर्मट व तटस्थ असतात व कुणाचे ऐकत नाहीत.

हात उडवीत चालणारी व्यक्ती कामाला महत्त्व देणाऱ्या असतात.

मान खाली करून चालणाऱ्या व्यक्तींमध्ये आत्मविश्वासाचा अभाव असतो.

एम.पी.एस.सी. च्या मुलाखतीत आपल्या चालीचे निरीक्षण कमी प्रमाणात होते, तरी पुढील बाबी लक्षात ठेवाव्यात.

१) पाठ सरळ ठेवून चालावे.

२) आपली फाईल हातात नीट धरावी.

३) परवानगी घेऊन आत आल्यावर विनम्रपणे व प्रसन्नतापूर्वक मुलाखत मंडळाचे अभिवादन करावे. असे करताना खुर्चीपाशी सरळ उभे राहावे. एक पाय पुढे टाकून अथवा खुर्चीला रेटून उभे राहू नये.

४) बसायची परवानगी मिळाल्यावर गडबडून न जाता हातातली फाईल टेबलावर ठेवून खुर्ची मागे सरकावून बसावे.

वेशभूषा

मुलाखतीला जाताना त्या प्रसंगाला साजेलेसे कपडे आवश्यक आहे; पण 'साजेलेसे' या शब्दाला जितक्या व्यक्ती तितके अर्थ आहेत. याबाबतीत काही महत्त्वाच्या टिप्स-

मुलींसाठी

१) छोटे काठ असलेली स्टार्च केलेली सुती साडी किंवा साधी रेशमी साडी असावी.

२) विवाहित असल्यास नाजूकसे मंगळसूत्र, नसल्यास चेन, कानात टॉप्स व हातात १ किंवा २ बांगड्या (भरपूर हिरव्या बांगड्या टाळाव्यात)

३) केस नीट विंचरलेले: परंतु तेलाने चापून बसविलेले नसावेत.

मुलांसाठी

१) फिक्या रंगाचा शर्ट व डार्क पॅट

२) नवीन नसले तरी हे कपडे व्यवस्थित इस्त्री केलेले व साफ असावेत.

३) शर्टाचा खिसा रिकामा असावा त्यात एक पेन असावे.

४) केस नीट कापलेले व विंचरलेले असावेत.

५) बूट व्यवस्थित पॉलिश केलेले असावेत.

अंगठ्या, ब्रेसलेट, गळ्यात चेन हे प्रकार टाळावेत.

चष्मा असल्यास तो साधा व बारीक काड्यांचा असावा.

थोडक्यात कपडे नीटनेटके व व्यवस्थित असावेत. महाराष्ट्राच्या हवामानात टाय घालणे अपेक्षित नाही. उगाच कुठेतरी वाचले म्हणून टाय घालावा व मुलाखतीत अवघडलेपणा यावा करावे याला अर्थ नाही. तसेच मुलींना साडीची सवय नसल्यास ती करून घ्यावी. कारण मुलाखतीला पॅटसूट अथवा ड्रेस घातल्यास बेजबाबदारपणा व फार महत्त्व न देण्याची जाणीव होते.

बैठक

संपूर्ण मुलाखत बसून होत असल्यामुळे बैठक अति महत्वाची.

- १) बसताना सरळ बसावे; पण ताठ बसू नये.
- २) पायावर पाय चढवून बसणाऱ्या व्यक्तीला जादा आत्मविश्वास असतो, असे मानले जाते.
- ३) पाय बांधून बसणारी व्यक्ती उर्मट व ताठर मानली जाते. मुलाखतीस बसताना सरळ बसावे, खांदे ताठ असावेत, खुर्चीत रेलून बसू नये, आपली फाईल व्यवस्थित मांडीवर ठेवून त्यावर हात ठेवून बसावे.

सुमारे पंधरा ते वीस मिनिटे आपल्याला मुलाखत मंडळासमोर बसून विचारलेल्या प्रश्नांची प्रभावी उत्तरे द्यावयाची असतात. त्यामुळे आपली बैठक ही आपल्यासाठी व्यवस्थित असणे हे खूप महत्वाचे आहे. कारण जर मुळात आपण व्यवस्थित नसलो, तर सारखी आपली बैठक बदलत राहतो आणि त्याचा परिणाम आपल्या कार्याविष्कारावर होतो कारण सारखी बैठक बदलत राहिल्याने आपण स्वतः, मुलाखत मंडळाचे लक्ष विचलित होते. एकंदरीत आपण चंचल आहोत, असा गैरसमज होतो.

मुलाखती दरम्यान उमेदवाराची बैठक पुढीलप्रमाणे असावी.

- * पाठ सरळ
- * खांदे ताठ
- * दोन्ही पाय समांतर सरळ
- * मान सरळ
- * आपल्याजवळची फाईल मांडीवर ठेवावी व त्यावर आपले हात ठेवावे.
- * अशा प्रकारे बसल्यावर आपला आत्मविश्वास वाढतो व आपण मुलाखत देण्याच्या मनःस्थितीमध्ये येतो; परंतु आपल्याला नेहमीच असे बसायची सवय नसते. त्यामुळे या बैठकीमध्ये व्यवस्थित बसता आले पाहिजे. आणि हे केवळ सरावाने शक्य होते.

काही चुकीचे बैठक प्रकार व त्यांचे देहबोलीच्या संदर्भात अर्थ -

- * खांदे पडलेले - आत्मविश्वासाचा अभाव.
- * मान झुकलेली - आत्मविश्वासाचा अभाव तसेच कामाच्या गांभीर्याचा अभाव.
- * पाय एकमेकांवर ठेवून बसणे - जादा आत्मविश्वास
- * टेबलावर हात ठेवणे अथवा पुढे रेटून बसणे - कामाला महत्त्व न देणे
- * हाताची घडी घालून बसणे - ताठरपणा / उर्मटपणा

चेहऱ्यावरील हावभाव

अनेकांचे चेहरे अतिशय बोलके असतात. शिवानीचाही चेहरा तसाच होता. समोरच्या माणसाला तिचा चेहरा पाहून तिला नेमके काय वाटते हे अचूक सांगता येईल.

जेव्हा शिवानी पी. एस. आय. ची मुख्य परीक्षा उत्तीर्ण झाल्यावर तिचा आनंद गगनात मावेना. तिने खूप मेहनत घेऊन शारीरिक चाचणी आणि मुलाखतीची तयारी केली. शारीरिक चाचणीत २०० पैकी १७० गुण मिळविले आणि अतिशय आत्मविश्वासाने मुलाखतीला गेली. मुलाखतीत पहिला प्रश्न तिला विचारला - Your name is shivani & you have completed MA with geogrophy; can you describe of th Sivalik ranges ? प्रश्नाचे उत्तर शिवानीला माहित होते; पण इंग्रजी भाषेत उत्तर द्यायला

लागेल या विचाराने ती घाबरली, तिचा आत्मविश्वास लुप्त झाला आणि चेहरा एकदम पडला. आतापर्यंत उत्साहाने लुकलुकणारे तिचे डोळे ताणाने खाली झुकले. चेहऱ्यावरील तेज गायब झाले. तिला घाम फुटला आणि शिवानी फक्त एवढेच म्हणाली, 'Sivalik is in north India.'

दुसरा प्रश्न तिच्या पी. एस. आय. होण्याबद्दल होता, त्याची तयारीही तिने केली होती; पण पहिल्या प्रश्नाचा ताण अजूनही तिच्या चेहऱ्यावर दिसत होता आणि त्यामुळे या प्रश्नाचे उत्तर शब्दांत देऊनसुद्धा चेहऱ्यावरील नकारात्मक हावभावांमुळे प्रभावी ठरले नाही.

या उलट शरदचे होते. त्याच्या चेहऱ्यावरून त्याच्या मनात काय आहे हे कधीच समजत नसे. आनंदाची गोष्ट, दुःख, सोपे प्रश्न, अवघड प्रश्न, विचित्र प्रश्न. शरदचा चेहरा प्रत्येक परिस्थितीत स्थितप्रज्ञ एकच हावभाव व सरळ चेहऱ्याने तो उत्तर द्यायचा. त्यामुळे तो या मुलाखत प्रक्रियेपासून अलिप्त आहे. त्याला याच्या निकालाने काहीच फरक पडत नाही असे वाटे.

हे दोन्ही उदाहरण हावभावासंबंधी टोकाचे आहेत; पण असंख्य विद्यार्थ्यांच्या बाबतीत खरे आहेत. अतिशय बोलका चेहरा करणे हे दुधारी शस्त्रासारखे असते. त्यामुळे आपले आपल्या भावनांवर नियंत्रण नाही, असा मुलाखत मंडळाला समज होतो व आपल्यात ती परिस्थिती हाताळण्यासाठी आवश्यक तो मुत्सद्दीपणा नाही, असे दिसून येते. तसेच चेहऱ्यावर काहीही हावभाव येऊ न देणे हे सुद्धा चुकीचे ठरते. स्थितप्रज्ञ चेहऱ्यामुळे निष्काळजीपणाची जाणीव तर होतेच; पण त्याचबरोबर काम करतेवेळी आपली त्यातील गुंतवणूक कमी आहे, असेही जाणवते. त्यामुळे चेहऱ्यावर योग्य प्रकारचे आणि पर्याप्त प्रमाणात हावभाव असणे आवश्यक आहे. त्यामुळे मुलाखत हे प्रश्नोत्तर न राहून परिपूर्ण चर्चा बनते. जरी बाब पी. एस. आय. मुलाखतीसाठी जास्त योग्य असली तरी चेहऱ्यावरील हावभावांचे करता येणार नाही.

नजर

नजर ही व्यक्तीच्या भावनांचा आरसा असते. त्यामुळे आपल्या नजरेवरून आपल्या व्यक्तिमत्त्वाचे काही मूलभूत गुणदोष उदा. प्रामाणिकपणा, आदर, कपट, खोटे बोलण्याची सवय इ.

राज्यसेवा परीक्षा उत्तीर्ण उमेदवारांच्या नियुक्तीनंतरचा पदभार व जबाबदाऱ्या.

शासकीय सेवेत जाण्याचं स्वप्न अनेक तरुण बघतात. त्यासाठी आवश्यक ते परिश्रम घेतले आणि भरपूर अभ्यास करून परीक्षा दिली तर हे स्वप्नही सहज पूर्ण होऊ शकतं. शासकीय सेवेत नोकरी मिळवण्यासाठी यु. पी. एस. सी. आणि एम. पी. एस. सी. सारख्या परीक्षा देणं गरजेचं आहे. परीक्षा देण्यासाठी काय तयारी करावी लागते ? कोणत्या विषयांचा अभ्यास, कसा करावा आणि किती तास अभ्यास करावा या विषयीचं मार्गदर्शन वेगवेगळ्या माध्यमातून होतंच असतं. मात्र अनेकदा या परीक्षा दिल्यानंतर कोणत्या स्वरूपाचं काम प्रत्यक्षात करावं लागतं याची कल्पना मात्र अनेकांना नसते. प्राथमिक आणि मुख्य परीक्षा दिल्यानंतर मुलाखतीतही पास होणं अनेकांच्या दृष्टीने सहज असतं. मात्र प्रत्यक्षात कुठे पोस्टिंग होतंय आणि नक्की कोणत्या स्वरूपाचं काम करायला मिळतंय याची कल्पना नसते. आपण कोणत्या स्वरूपाचं काम करणार आहोत याची पूर्वकल्पना आली तर काम करण्याचा आत्मविश्वासही वाढतो आणि उत्साहही.

शासकीय सेवेतील कामकाजांची माहिती असणं हे उमेदवारांच्या दृष्टीनेही फायदेशीर असतं.

बऱ्याचदा विशिष्ट क्षेत्राशी संबंधित प्रश्नही ऑब्जेक्टिव्ह प्रश्नपत्रिकेत विचारले जातात. त्यात गणित, सामान्य ज्ञान, नागरिकशास्त्र, इतिहास, भूगोल हे विषय असतातच; पण प्रशासकीय सेवेतल्या काही कामकाजांवरही हे प्रश्न आधारित असतात. उदा. शेतीची कामं, जलसंधारण, कायद्याच्या बाबी या बाबतीतले प्राथमिक प्रश्न या परीक्षेत विचारलेलेच असतात. ही थोडक्यात पुढे कराव्या लागणाऱ्या कामाची पूर्वतयारी असते असं म्हणण्यास हरकत नाही. या विविध पदांसाठी नक्की कोणत्या स्वरूपाचं काम पहावं लागतं यावर एक नजर टाकूया.

१. सेल्स टॅक्स ऑफिसर

हे पद एम. पी. एस. सी. परीक्षा उत्तीर्ण झाल्यावर मिळणाऱ्या मुख्य पदांपैकी एक आहे. सेल्स टॅक्स अॅक्टप्रमाणे या विभागाचं प्रशासकीय कामकाज पाहण्यासाठी या अधिकाऱ्याची नियुक्ती केली जाते. सेल्स टॅक्स हा प्रत्येक राज्याला उत्पन्न मिळवून देणारा प्रमुख टॅक्स आहे. त्यामुळे राजस्व जमवण्यासाठी या टॅक्सची वसुली करणं अत्यंत गरजेचं आहे. आपल्या राज्यातील उत्पादित वस्तूंची विक्री करताना किंवा बाहेरील राज्यातून आयात केलेल्या मालाची विक्री करताना त्यावर दिला जाणारा विक्रीकर गोळा करणं, त्याचे योग्य हिशोब तपासणं, कर चुकवणाऱ्यांवर कारवाई करून त्यांच्याकडून दंडासहित कर रक्कम वसूल करणं त्याचप्रमाणे यासाठी व्यापारी व उत्पादक तसंच विक्रेत्यांना आवश्यक ती प्रमाणपत्रे देणं, त्यात लायसन ऑथोरायझेशन, रेकग्निशन आणि परमीट देणं अशा कामांचा प्रामुख्याने समावेश होतो. हे परवाने देताना त्या व्यक्तीची योग्यता व पात्रता तपासून बघणंही गरजेचं आहे.

सेल्स टॅक्स ऑफिसरला अशा व्यापारी लोकांकडून ठराविक काळाने कर वसूल करायचा असतो. त्यांचे हिशोब तपासणं व चूक आढळल्यास योग्य ती दंडात्मक कारवाई करणं हे अधिकारही त्याला आहेत.

सेल्स टॅक्स ऑफिसर हा असिस्टंट कमिशनर ऑफ सेल्स टॅक्स यांच्या अधिपत्याखाली येतो. त्याला कमिशनरच्या सल्ल्यानुसार निर्णय घ्यावे लागतात. तसंच कामाचं रिपोर्टिंगही करावं लागतं. सेल्स टॅक्स ऑफिसरच्या मदतीसाठी त्याच्या हाताखाली काम करणारे चार सेल्सटॅक्स इन्स्पेक्टर्स असतात. तो त्यांना आपले काही अधिकार देऊन त्यांच्याकडून काम करून घेऊ शकतो. सेल्स टॅक्सद्वारे जमा होणाऱ्या पैशाचा हिशोब देण्याची महत्त्वाची जबाबदारी त्यावर असते. हे अत्यंत काटेकोरपणे करावं लागणारं काम आहे. म्हणूनच इथे प्रामाणिक आणि निष्ठावान अधिकाऱ्यांची गरज असते.

२) तहसीलदार

वसुलीच्या कामातील एक मुख्य दुवा म्हणून तहसीलदार यांच्याकडे पाहिलं जातं. कररूपी राजस्व गोळा करण्याचं प्राथमिक स्वरूपाचं काम तहसीलदार कचेरीत केलं जातं. प्रामुख्याने जिल्ह्याच्या ठिकाणी अशा तहसीलदारांची नेमणूक होते हे करवसुलीचं काम तहसीलदार नायब तहसीलदार यांच्या मदतीने करतात. शिवाय त्या ठिकाणी प्रशासकीय सेवेतील अन्य कारकून मंडळीही तहसीलदाराच्या मदतीला असतात. कर गोळा करण्याप्रमाणेच तहसीलदाराला अन्यही काही महत्त्वाची कामं करावी लागतात. त्यात जमिनीचे उतारे तयार करणं, त्यात सातबाराचा उतारा करणं, त्यावर मालकी हक्क व वारसा हक्काची नोंद करणं आणि जमिनीच्या व्यवहारांची दखल ठेवणं याकडेही लक्ष द्यावं लागतं. त्याच्या

हाताखाली हे रेकॉर्ड ठेवणारा लेखपालही असतो. आपल्या अखत्यारितील जमिनीचे व्यवहार तपासणं व त्याची योग्य ती नोंद ठेवणं या कामांचा तहसीलदाराच्या कामात प्रामुख्याने समावेश होतो.

३. असिस्टंट कमिशनर ऑफ पोलिस

राज्यात कायदा व सुव्यवस्था राखण्याचं महत्वाचं काम पोलिस खातं करत असतं. नागरिकांची सुरक्षा आणि सुव्यवस्था राखणं हे त्यांचं प्रमुख काम. भारतीय पोलिस खात्यावर आंतरिक सुरक्षा, लोकांचं रक्षण आणि कायद्याची अंमलबजावणी करणं अशी तिहेरी जबाबदारी आहे. आय. पी. एस. च्या दर्जाच्या या अधिकाऱ्यांना क्राईम ब्रँच, सीआयडी, होमगार्ड्स किंवा ट्रॅफिक पोलिस अशा विविध विभागात काम करण्यासाठी पाठवलं जातं. पोलिस दलातील अत्यंत महत्वाची जागा म्हणून असिस्टंट कमिशनर ऑफ पोलिस या पदाकडे पाहिलं जातं. कमिशनरच्या प्रशासकीय तसंच न्याय व्यवस्था राखण्याच्या कामात त्याला मदत करणं हे त्यांचं मुख्य काम असतं.

पोलिस दलातील विविध पदांची नियुक्ती, बदल्या तसेच पदोन्नती अशा कामात याची मत विचारात घेतली जातात. राज्याच्या गृहखात्याचे आदेशपालन करणं आणि शांतता व सुरक्षा राखण्यासाठी प्रयत्न करणं अशा महत्त्वपूर्ण कामाची अंमलबजावणी येथे केली जाते.

४. डेप्युटी कलेक्टर

जिल्हा पातळीवर कलेक्टर, डेप्युटी कमिशनर किंवा मॅजिस्ट्रेट हे सर्वोच्च अधिकारी मानले जातात. जिल्ह्याची कायदा व सुव्यवस्था यांचं रक्षण करण्याचं महत्वाचं काम हे करत असतात. ही काही पदं भारतीय प्रशासकीय सेवेच्या आय. ए. एस. श्रेणीतील आहेत. डेप्युटी कलेक्टरचे अधिकार कलेक्टरच्या पातळीवरचेच असतात मात्र त्याच्या निर्णयांना संमती देण्याचा किंवा न देण्याचा अधिकार मात्र कलेक्टरचा असतो. जिल्ह्यातील कायदा व्यवस्था, सामान्य नागरिकांची सुरक्षा आणि करवसुली या कामांवर देखरेख करण्याचे अधिकार त्याला आहेत.

५. डेप्युटी एक्साईज सुप्रीटेंडेंट

भारतीय राजस्व शाखेची अर्थात इंडियन रेव्हिन्यू सर्व्हिसची प्रामुख्याने दोन शाखांत विभागणी होते. पहिली शाखा आयकर खाते व दुसरी सेंट्रल एक्साईज, कस्टम अधिकाऱ्यांना मद्रासमध्ये प्रशिक्षण दिलं जातं, तर एक्साईज अधिकारी कोणत्याही महानगरातून आपली कार्यप्रणाली सुरू करू शकतात.

यांचं मुख्य काम परदेशातून आलेल्या वस्तूवर कर लावणं हे असतं. त्यासाठी त्यांना मुंबई, कोलकता, चेन्नई अशा बंदरांवर तसंच आंतरराष्ट्रीय विमानतळांवर काम करून अनुभव घ्यावा लागतो. सेंट्रल एक्साईज अधिकारी असिस्टंट कमिशनर या पदापासून कामाला सुरुवात करतात आणि त्यांना पदोन्नती मिळून सेंट्रल बोर्ड ऑफ एक्साईज अँड कस्टम या शाखेच्या अध्यक्षपदापर्यंत त्यांची नियुक्ती केली जाऊ शकते. त्यातच सुप्रीटेंडेंट आणि डेप्युटी एक्साईज सुप्रीटेंडेंट अशी दोन पदं येतात. आयात मालाची पाहणी करून त्यावर योग्य तो कर आकारणं व कर चुकविणाऱ्यांविरुद्ध कारवाई करणं ही दोन महत्वाची कामं त्यांना करावी लागतात.

□

मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शन - वैद्यकीय क्षेत्राची गव्हन

वैद्यकीय क्षेत्रामध्ये मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शन हे क्षेत्र वेगाने पसरत चालले आहे. वैद्यकीय क्षेत्रातील विविध सुविधा, पेशंटचे रेकॉर्ड, ऑपरेशनच्या नोंदी अशा विविध गोष्टींचा समावेश होतो. त्याविषयी थोडेसे...

मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शन म्हणजे अमेरिकेतील डॉक्टरांचे रुग्णांशी झालेले संवाद हेडफोनद्वारे भारतात ऐकणे व टेक्स्टमध्ये टाईप करून इंटरनेटद्वारे परत पाठविणे. यालाच मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शन असे म्हणतात. मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शनमधल्या संधी सॉफ्टवेअरमुळे कमी झाल्या असल्या तरी अजिबात संपलेल्या नाहीत.

फार्मसी ग्रॅज्युएट, डिप्लोमा, डॉक्टर, मेडिकल रिप्रेझेंटेटिव्ह या उमेदवारांना यामध्ये करिअर करण्याची मोठी संधी आहे.

मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शन - व्हॉईस फाईलवरून टेक्स्ट टायपिंग

अमेरिकेतील डॉक्टर्स आपल्या रुग्णांशी झालेले संवाद, हे डिटेक्शन फोनवरून व्हॉईस डिक्टेशन फाईलवर रेकॉर्ड करून ठेवतात. या व्हॉईसफाईल्स लीज्ड भारतातील मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शन सेंटरला येतात. ट्रान्सक्रिप्शन करणारा ऑपरेटर हेडफोनद्वारे अमेरिकन इंग्लिश उच्चार ऐकून ऐकलेले शब्द टाईप करतो. टाईप केलेल्या टेक्स्ट फाईल्स अमेरिकेला इंटरनेटद्वारे पाठविल्या जातात. पेशंटचे अशी रेकॉर्ड ठेवणे, ऑपरेशनच्या नोंदी ठेवणे हे इन्शुरन्स क्लेमच्या दृष्टीने रुग्णाला व हॉस्पिटलनाही फायदेशीर ठरते.

मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शन - कोर्सचे स्वरूप

साधारण ३ ते ६ महिने मुदतीचा फुलटाईम, पार्टटाईम असा हा कोर्स असतो. फी साधारण ७ ते १५ हजार रुपये असते. या कोर्सच्या दरम्यान अमेरिकन स्पोकन इंग्लिश, कॉम्प्युटरवरील टायपिंग,

इंटरनेट वापर, मेडिसीन क्षेत्रातील परिभाषा व शब्द असे टप्प्याटप्प्याने शिक्षण दिले जाते.

मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शन : भवितव्य काय?

लहान व मध्यम आकाराच्या कॉल सेंटरनी ट्रान्सक्रिप्शन व्यवसाय बंद केला आहे. तथापि काही सेंटर्सनी मेडिकल बिल्डिंग इन्शुरन्स क्लेम्स, हेल्थकेअर डाटा मॅनेजमेंट यासारख्या नव्या क्षेत्रात जम बसवायला सुरुवात केली आहे. अमेरिकेतील संस्थांकडून थेट जॉब मिळवणाऱ्या छोट्या-मोठ्या कंपन्या मिळून २००९ सालापर्यंत ४-५ हजार कोटीपेक्षाची जास्त उलाढाल अपेक्षित आहे. साधारणपणे एक लाख लोकांना यात रोजगार उपलब्ध होईल.

मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शन कोणासाठी योग्य?

फार्मसीमधील पदवीधारकांसाठी, डॉक्टर्स, मेडिकल रिप्रेझेंटेटिव्ह क्षेत्रातील लोकांना मेडिकल परिभाषेसाठी फारसे वेगळे प्रशिक्षण द्यावे लागत नाही व ट्रान्सक्रिप्शनिस्ट नंतरच्या सबएडिटर, एडिटर सीएमटी या पदासाठी मोठ्या कंपनीतून चांगल्या संधी उपलब्ध होत आहेत. मेडिकल करिअरमध्ये बदल अथवा ऑफिस जॉब हवा असणाऱ्यांसाठी हे अजूनही चांगले क्षेत्र ठरू शकते.

मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शन कोर्समध्ये खालील विषयावर ट्रेनिंग दिले जाते

- १) परदेशी उच्चारतातील इंग्रजी संभाषण ऐकणे, बोलणे याचे प्रशिक्षण व सराव.
- २) इंग्लिश टायपिंग तसेच (इन्सवॉर्ड) सारखी पॅकेज.
- ३) इंटरनेट / ई-मेल बेसिक्स.
- ४) मेडिकलसारख्या सॉफ्टवेअरचा वापर करून मेडिकल परिभाषा शिकणे.
- ५) डाटा ट्रान्सक्रिप्शनमधील अचूकता इ.

तथापि आपल्याकडील काही उमेदवारांचे कच्चे इंग्रजी व संगणक निरक्षरता यामुळे पहिले २ महिने या बेसिक्स व टायपिंग शिकण्यातच निघून जातात. फार्मसी मेडिकल उमेदवारांना मेडिकल परिभाषा परिचयाची असल्याने शब्द लगेच आत्मसात करता येतात. तथापि या कोर्सला ८ वी पासून अॅडमिशनस दिल्याने असे विद्यार्थी खूप मागे पडतात. प्रशिक्षण संस्थेला स्वतःला लाईव्ह प्रोजेक्ट्स केवळ डमी फाईलवर काम करावे लागते, तर नोकरीत तुमच्याकडून शिफ्टला २५० लाईन्स व ९८ टक्के किमान अक्युरसीची अपेक्षा केली जाते. ट्रेनिंगमधील लाईव्ह प्रोजेक्ट्सचा अनुभव नसल्यास अशा उमेदवारांना नोकरी मिळणे कठीण होते.

भारतातील मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शन उद्योग

सद्य स्थितीत भारतातील छोट्या मोठ्या कंपनीज् मिळून आजमितीला १६० कोटींचा व्यवसाय करतात. तथापि जागतिक पातळीवर तुलना करता तर ही उलाढाल ५ टक्क्यांहून कमी आहे. याची कारणे पुढील प्रमाणे आहेत.

१) ए. ए. एम. टी. मान्यताप्राप्त कंपन्यांची संख्या एकदम कमी आहे, तर एकही प्रशिक्षण संस्था ए. ए. एम. टी. (अमेरिकन असोसिएशन ऑफ मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शन) मान्यता प्राप्त नाही.

२) या उद्योगात आज ६ हजार प्रशिक्षित उमेदवार मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शन, टेक्स्ट एडिटर, प्रूफरिडर, एडिटर अशा हुद्यावर काम करतात, परंतु सर्टिफाईड मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शनसाठीही सी. एम. टी. ची संख्या हातावर मोजण्याइतकीच आहे.

तरीही आज मंदीच्या काळातही हेल्थ स्क्रईबसारखी कंपनी ४० कोटी इतकी वार्षिक उलाढाल करते. साधारण १ हजार लोक या कंपनीत काम करतात व नुकताच त्यांनी महिन्याला ८० लाख लाईन ट्रान्सक्रिप्शन करण्याचा विक्रम केला.

मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शनमधील जॉबचे स्वरूप

अमेरिकेतून भारतात दिले जाणारे जॉब हे नामांकित कंपन्यांना दिले जातात. ते कन्सल्टंटच्यामार्फत छोट्या कंपन्यांकडे कंत्राटी पद्धतीने येतात. याची वर्गवारी खालीलप्रमाणे असते.

१) नॉकलॉज जॉब - हे जॉब ४८ तासांच्या आत पूर्ण करून द्यावे लागतात. हॉस्पिटलमधील साठवलेली रेकॉर्ड्स कॉम्प्युटराईज करणे असे हे लो प्रायोरिटीचे काम असते. याकरिता साधारणतः ९ ते १२ सेंटेंस मिळतात. (शंभर सेंटेंस म्हणजे - १ डॉलर) व ६५ कॅरेक्टरची एक लाईन बसते. थोडक्यात, एक जॉबच्या लाईनमागे ४ रुपये मिळतात व एका ऑपरेटर एका शिफ्टला साधारण २५० लाईन ट्रान्सक्रिप्शन करतो. प्रत्यक्ष कंपनीत ४ रुपये मिळाले तरी ब्रोकर्स, कन्सल्टंटस यांचे मार्जिन जाऊन ऑपरेटरच्या हाती महिना ५,००० रु. पगार दिला जातो.

२) ऑनलाईन जॉब - २४ तासांच्या आत पूर्ण करून देण्याच्या कामास पंधरा-वीस सेंटेंस मिळतात.

३) प्रायोरिटी जॉब - रेडिओलॉजी, प्लास्टिक सर्जरी, न्युरोसर्जरीमधील किचकट ट्रान्सक्रिप्शन ६ तासांच्या आत पूर्ण करून द्यायचे असते व ९९ टक्के अचूकता व टेक्स्ट फाईलवरील तुमची कार्यक्षमता पाहूनच हा जॉब दिला जातो. साधारणतः ९५ टक्क्यांच्याखाली अॅक्युरसी असल्यास ७० ते १०० टक्के पैसे कापले जातात. तेव्हा ट्रान्सक्रिप्शन कंपन्या व उमेदवारांनी अचूकता व कार्यक्षमता यांचे भान ठेवले पाहिजे. साधारण एका हॉस्पिटलकडून एक दिवसाचे १५००० लाईन काम असते; पण मोठ्या कंपन्यांशी प्रत्यक्ष डील करताना तुम्हाला १ लाख लाईन्स १४ टक्के अॅक्युरसीची गॅरंटी द्यावी लागते. ए. ए. एम. टी. चे सर्टिफिकेट नसणे, अपेक्षित अॅक्युरसी नसणे, मधल्या ब्रोकर्स एजंट्सचे मार्जिन जाऊन मिळणारा दर, उपलब्ध अर्धकुशल ट्रान्सक्रिप्शनीज् यामुळे हजारो कोटी रुपयांची कामे आपण गमावतो आहोत.

सारांश, मेडिकल ट्रान्सक्रिप्शनमधल्या संधी सॉफ्टवेअरमुळे कमी झाल्या असल्यातरी अजिबात संपलेल्या नाहीत. फार्मसी गॅज्युएट, डिप्लोमा, एम. आर, मेडिकल प्रोफेशनमधील उमेदवारांना यात करिअरची एक वेगळी संधी आहे. प्रशिक्षण संस्था मान्यताप्राप्त आहे का? डमी फाईलवर काम न करता लाईव्ह ऑन लाईन जॉबवर प्रॅक्टिस मिळेल का? प्रशिक्षित स्टाफ, ट्रेनिंग सुविधा आहेत का? या गोष्टीची शहानिशा करून मगच या कोर्सला अॅडमिशन घ्यायला हरकत नाही. करिअरच्या सुरुवातीला ब्रेक म्हणून किंवा महिला उमेदवारांसाठी ही एक चांगली संधी आहे.

अधिक माहितीसाठी खालील पत्त्यावर संपर्क करा -

- १) इंदूज इन्फोटेक लि., एस. कुमार्स हाऊस, रोड नं. १४, प्लॉट नं. ६०, फेज - २, एम. आय. डी. सी., अंधेरी (पूर्व), मुंबई.
- २) डीएचएस इन्फोसिस्टम प्रा. लि., १०५, मारवा कॉम्प्लेक्स, साकी विहार रोड, अंधेरी (पूर्व), मुंबई.

कला कौशल्य

माणसाच्या अंगी कला ही अंगभूतच असावी लागते. कला ही छंद म्हणून जोपासावी लागते. ती जोपासताना तिच्याकडे व्यावसायिक दृष्टिकोन ठेवून जर जोपासली तर कला-कौशल्यामध्ये उत्तम करिअर होऊ शकते.

असं म्हणतात की, कला ही अंगभूतच असावी लागते. मग त्याला पैलू पाडण्याचं काम सहज करता येतं. पूर्वीच्या काळी अभ्यासेतर गोष्टींमध्ये रस असला की, तो छंद म्हणून गणला जायचा. आता मात्र कलेच्या क्षेत्रातही उत्तम करिअर घडवता येऊ शकतं. हा दृष्टिकोन अधिकाधिक लोकांमध्ये पसरत चालला आहे. कलाशिक्षण देणाऱ्या विविध अभ्यासक्रमांची बांधणीच योग्य रीतीने करण्यात आली असल्याने रीतसर परीक्षा देऊन कला अभ्यासक्रमाची पदवी मिळवणे शक्य आहे. या विविध कलाक्षेत्रांना आजच्या आधुनिक काळात बरंच ग्लॅमर प्राप्त झालं असल्यानेही अनेक जण या क्षेत्राची निवड करतात. यामध्ये प्रामुख्याने नाट्य, अभिनय, संगीत, नृत्य, चित्रकला, शिल्पकला, छायाचित्रण या कलांचा समावेश होतो. कलाक्षेत्रामध्ये करिअर करून इच्छिणाऱ्यांकडे नाविन्याची आवड, झोकून देण्याची वृत्ती हे गुण हवेत.

अभिनय

नवनवीन चॅनेल्सवर प्रक्षेपित होणाऱ्या मालिकांचा प्रभाव तरुणांवर चांगलाच पडला आहे. काहीतरी वेगळं करू शकतो, हा आत्मविश्वास त्यांच्यात निर्माण झालाय. 'जरा हटके' करण्याच्या इच्छेने अनेकांची पावलं अभिनयाकडे वळत आहेत. मात्र, या क्षेत्रात येणं एवढं सोपं नाही. त्यासाठी तुमच्याकडे उपजत अभिनयगुण असायला हवेत. त्याचप्रमाणे भाषेवर प्रभुत्व आणि रंगमंचावर उभं राहून उपस्थित प्रेक्षकांना खिळवून ठेवण्याची ताकदही गरजेची असते.

या विषयीचा अभ्यासक्रम पुणे विद्यापीठात चालवला जातो. या विषयात बी. ए. करण्यासाठी ४५ टक्के गुणांसह बारावी उत्तीर्ण असावं लागतं, तर एम. ए. करण्यासाठी कोणत्याही मान्यताप्राप्त

विद्यापीठाच्या पदवीची गरज असते. त्याचबरोबर लेखी आणि चाचणी परीक्षाही घेतली जाते. चाचणी परीक्षेत आयत्या वेळेस दिलेल्या एखाद्या विषयावर अभिनय करून दाखवावा लागतो. अभिनय क्षेत्रातल्या मान्यवर व्यक्ती या अभ्यासक्रमाचे धडे देण्यास येतात. उत्तीर्ण विद्यार्थ्यांना नाटक, टीव्ही मालिका, चित्रपट यातून काम करण्याची संधी उपलब्ध होते. दिल्लीच्या नॅशनल स्कूल ऑफ ड्रामा या संस्थेत नाट्यक्षेत्राचं संपूर्ण प्रशिक्षण दिलं जातं. या संस्थेतून प्रशिक्षण घेतलेल्या अनेक मान्यवर व्यक्तींनी अभिनयाचं क्षेत्र गाजवलं आहे.

नृत्य

अभिनयाप्रमाणे पुणे विद्यापीठात नृत्याचेही बी. ए. आणि एम. ए. चे अभ्यासक्रम चालतात. त्यासाठी भरतनाट्यममध्ये अरंगेत्रम पूर्ण झालेलं असावं लागतं. कथकचंही पूर्वशिक्षण आवश्यक आहे. याशिवाय विद्यापीठाच्या चाचणी परीक्षेत उत्तीर्ण व्हावं लागतं. त्याचबरोबर लेखी परीक्षाही असते. नृत्याचं प्रशिक्षण देणारा अभ्यासक्रमही तीन वर्षांचा असतो. यात प्रामुख्याने साहित्याचा अभ्यास करून घेतला जातो. कथक नृत्याव्यतिरिक्त नृत्याचे इतर कार्यक्रम करणे, बघणे, त्यावर चर्चा करणे, विविध कार्यशाळांमध्ये भाग घेणे यांचा समावेश असतो.

नृत्याचं प्रशिक्षण देणाऱ्या इतर अनेक संस्थाही असतात. पुण्यात 'कलाछाया' या संस्थेतही नृत्याचे प्रशिक्षण दिलं जातं. बारावीनंतरचा हा अभ्यासक्रम तीन वर्षांचा आहे. नृत्याचे प्रशिक्षण घेतल्यानंतर नृत्याचे वर्ग सुरू करता येतात. तसेच, स्वतःचे कार्यक्रमही करता येतात. मात्र, उत्कृष्ट नृत्यांगना होण्यासाठी अनेक वर्षांची अथक मेहनत गरजेची असते.

शिल्पकला

शिल्पकला ही अतिशय प्राचीन कला आहे. शिल्पकार घडवणं हे काही मिनिटांचं अथवा तासांचं काम नाही, तर अनेक वर्षांची मेहनत, कौशल्य यासाठी आवश्यक असते. शिल्पकलेसाठी स्वतंत्र जागा, माती, दगड, ब्राँझ, लाकूड इत्यादी साहित्याची गरज असते. शिल्पकलेच्या अभ्यासक्रमात लाकूड, दगड-माती यांसारख्या माध्यमांबरोबरच लॉस्ट वॉक्सस, सॅण्ड कास्टिंगसारखी ओतकामाची तंत्रही शिकवली जातात. मेण किंवा मातीमध्ये तयार केलेल्या शिल्पांची प्रतिकृती करण्यासाठी त्याच्योभोवती डाय घालून त्यात धातूचा रस सोडून त्या धातूमध्ये शिल्प बनवता येते. याव्यतिरिक्त फायबरसारख्या माध्यमातही शिल्पकृती तयार करण्याचं प्रशिक्षण दिलं जातं.

हा अभ्यासक्रम पूर्ण झाल्यावर सिनेमा, नाटक, मालिकांचे सेट डिझाईनिंग करता येतं. इंटरियर डेकोरेशनचं काम करता येतं. त्याशिवाय पुतळे करून देण्याचं कामही आहेच. शिल्पकलेच्या पारंपरिक अभ्यासक्रमाला आधुनिक कॉम्प्युटर शिक्षणाची जोड दिली तर कॉम्प्युटर डिझायनर हे नवं क्षेत्र विकवित झालं आहे. या क्षेत्रात प्रवेश घेताना पदविका घेण्यापूर्वी किमान १० वी उत्तीर्ण आणि पदवी कोर्स घेण्यापूर्वी १२ वी उत्तीर्ण असणं आवश्यक असतं. एक वर्षाचा फाउंडेशन कोर्सही आवश्यक असतो. पदविका अभ्यासक्रम मात्र मुंबईच्या जे. जे. आणि पुण्याच्या भारती विद्यापीठात शिकवला जातो.

चित्रकला

अभिव्यक्तीचं एक जोमदार माध्यम म्हणून चित्रकलेकडे बघता येतं. आपल्या चित्रांनी रेखाटनांनी

अनेक दिग्गज कलाकरांनी जगाला खिळवून टाकलं. चित्रकला ही काही प्रमाणात उपजतच असावी लागते; पण त्याला योग्य प्रशिक्षणाची जोडही आवश्यक असते. चित्रकलेच्या अभ्यासक्रमाचे दोन भाग पडतात. एक 'अप्लाइड आर्ट' म्हणजे उपयोजित कला, तर दुसरी 'फाईन आर्ट' म्हणजे शुद्ध कला. या अभ्यासक्रमांमध्ये विद्यार्थ्यांना रेखाटनांचा सराव दिला जातो. त्याचप्रमाणे निसर्गचित्रं, स्टील लाईफ यासोबत कलेचा इतिहासही शिकवला जातो. सौंदर्यशास्त्र, शरीररचना शास्त्र, पोट्रेंट, म्युरल यासारखे विषय अभ्यासक्रमात असतात. ज्येष्ठ चित्रकारांची प्रात्यक्षिके, विविध स्पर्धा, प्रदर्शने बघणे, एखाद्या चित्रकारावर प्रबंध सादर करणे यातून चित्रकार तयार होतो.

महाराष्ट्रात सध्या १० वी नंतर करण्यात येणारा पदविका अभ्यासक्रम १२७ ठिकाणी सुरू आहे. डिप्लोमा इन फाईन आर्ट्स या अभ्यासक्रमाला प्रवेश घेण्यापूर्वी एक वर्षाचा फाउंडेशन कोर्स करणे गरजेचे असते. त्यानंतर पदविकेला प्रवेश मिळतो. यानंतर इंडस्ट्रियल डिझायनिंगचा दोन वर्षांचा अभ्यासक्रम आय. आय. टी. पवई येथून करता येतो. शिवाय ॲनिमेशन आणि इंटिरियर डिझायनिंगचे अभ्यासक्रमही करता येतात.

फॅशन डिझायनिंग

फॅशनच्या जगतात डिझाईनिंगमध्ये कापडाची निवड, सीझन, बदलते ट्रेण्ड या गोष्टी खूप महत्त्वाच्या ठरतात. सीझनल कपड्यांमध्ये दरवर्षी काहीतरी नवीन फॅशन येत असते अन् काही काळापुरती ती टिकूनही राहते. ग्राहकांच्या दृष्टीने किंमतीबरोबरच कापडाची गुणवत्ता, सुटसुटीतपणा अशा अनेक बाबींचा विचार केला जातो. फॅशन डिझाईनिंगमध्ये आकर्षक रंगसंगती, रंगांची कॉम्बिनेशनस, कापड, कापडाचे प्रकार आणि पोट, चित्रकलेची जाण, सौंदर्यदृष्टी असणं गरजेचे असते. फॅशन डिझायनिंगच्या अभ्यासक्रमात टेलरिंग, निरनिराळ्या कापडांची माहिती, कलेचा इतिहास, चित्रकला, फॅशन ड्रॉइंग, डिझायनिंगची समज, इंडस्ट्रियल ट्रेनिंग, मशिनरीची तांत्रिक माहिती, मार्केटिंग, एक्सपोर्ट-इम्पोर्ट कागदपत्रं, प्रत्यक्ष उत्पादन असे सर्व विषय फॅशन डिझायनिंगच्या अभ्यासक्रमात शिकवले जातात.

फॅशन डिझायनिंगचा अभ्यासक्रम पूर्ण झाल्यानंतर स्वतंत्रपणे फॅशन डिझायनर म्हणून व्यवसाय करता येतो किंवा फॅशन संदर्भातील मोठ्या संस्थांमध्ये अथवा कापड मिल्समध्ये नोकरी करता येते. स्वतःचं बुटिक काढता येतं. रेडिमेड्सच्या दुकानांना तयार कपडे बनवून पुरवता येतात. फॅशन डिझायनर म्हणून चित्रपटनिर्मितीमध्ये संधी मिळते.

डिझायनिंगच्या क्षेत्रात अहमदाबादची 'नॅशनल इन्स्टिट्यूट ऑफ डिझायनिंग' ही एक अग्रगण्य संस्था आहे. इथे पदव्युत्तर आणि पदवी असे दोन्ही प्रकारचे अभ्यासक्रम चालवले जातात. या कोर्सेससाठी प्रवेश परीक्षा जानेवारी महिन्यात होते. धंद्याप्रमाणे फॅशन ग्राहकांच्या गरजेनुसार बदलत आहे. गरजेप्रमाणे पुरवठा करण्यासाठी फॅशन इंडस्ट्रीही सज्ज झाली आहे. मोठमोठी फॅशन हारुसेस चटकन बदल करून हॉट सेलिंग कपडे बाजारात आणत आहेत.

इंटिरियर डिझायनिंग

चित्रकला, शिल्पकला, संगीत, नृत्य या कलांप्रमाणेच इंटिरियर डिझायनिंग ही देखील एक कलाच आहे. चित्रकला आणि वास्तुकला अर्थात इंटिरियर डिझायनिंग या खरंतर अगदी जोडीने

जाणाऱ्या कला, किंबहुना चित्रकला चांगली असेल, तर वास्तुकलेच्या क्षेत्रात यशस्वी होण्यासाठी फारसे कष्ट घ्यावे लागत नाहीत. त्यातून स्केचिंगवर हुकूमत असेल, तर खूप फायदा होतो. कारण, वास्तुसंबंधी कल्पना स्केचिंगच्या सहाय्याने कागदावर स्पष्ट करता येतात. वास्तुकला आणि इंटरियरचं शिक्षण घेताना तर चित्रकलेचा फायदा होतोच; पण स्वतःचा व्यवसाय सुरू करताना या गोष्टींसाठी इतरांवर अवलंबून राहण्याची वेळ येत नाही. एकूणच कलाविषयी आत्मीयता हा वास्तुकलेसाठी भक्कम पाया ठरू शकतो. या क्षेत्राकडे वळायची इच्छा असेल, तर १२ वी परीक्षेच्या आधी तीन-चार वर्षे किंवा शालेय वयापासूनच चित्रकलेचं प्रशिक्षण घ्यावं.

१२ वी नंतर पाच वर्षांचा हा अभ्यासक्रम असून, त्यानंतर इंटरनीशिप करून चांगल्या आर्किटेक्टच्या हाताखाली ४-५ वर्षे अनुभव घेऊन स्वतंत्र व्यवसायही सुरू करता येतो. या शाखेतली पदवी किंवा पदविका १२ वी नंतर करता येते, तर पदवीनंतर आवडीच्या विषयात स्पेशलायझेशनही करता येतं, हा अभ्यासक्रम आणि इंटरनीशिप पूर्ण केल्यानंतर आर्किटेक्टच्या हाताखाली नोकरी, २-३ जण मिळून ग्रुप किंवा स्वतंत्र व्यवसाय करता येतो. नवनवीन, अभिनव कल्पनांचं या क्षेत्रात नेहमीच स्वागत होत असतं. या व्यवसायाला पूरक असे हॉटेल, बांधकाम व्यवसाय तेजीत असल्यामुळे आर्किटेक्ट आणि इंटरियर डिझायनरला खूप मागणी असते. कमी जागेत किंवा उपलब्ध जागेत उत्तम डिझाईनची घरं किंवा वास्तू नक्कीच सर्वांच्या कौतुकाचा विषय ठरतात. अर्थातच किमया असते आर्किटेक्ट आणि इंटरियर डिझायनरची. त्यातच हल्ली प्रत्येकजण आपलं घर, घरातली लीव्हिंग रुम, किचन, बेडरूम अधिक आकर्षक कशी करता येईल, याचाच विचार करत असतो. त्यामुळे इंटरियर डिझायनिंग या क्षेत्रात भरपूर वाव आहे. या विषयाचा मात्र, पदविका अभ्यासक्रम पुण्या-मुंबईसारख्या अनेक शहरांतून उपलब्ध आहे.

हिरे, अलंकार पारखी (जेमेनॉलॉजिस्ट)

सौंदर्य, कौशल्य, सर्जनशीलता आणि पारखी नजर असणाऱ्यांसाठी जेमेनॉलॉजिस्ट हा उत्तमच पर्याय आहे. हिरे, सोन्याचे दागिने निर्यात करणाऱ्या देशांमध्ये भारताचा नंबर अग्रस्थानी आहे.

जेमेनॉलॉजिस्ट हा खाजगी क्षेत्रातला व्यवसाय असला तरी आज या क्षेत्रात काम करणाऱ्यांना चांगली मागणी आहे आणि कामाचा मोबदलाही चांगला मिळतो. पारंपरिक पद्धतीने दागिने घडविणं ही आता केवळ सोनारांची मक्तेदारी राहिलेली नाही. आज या क्षेत्रात करिअर घडविणाऱ्या तरुण-तरुणींची संख्या वाढते आहे. नव्या युगाचे पेहराव, त्यावरचे दागिने, आधुनिक आणि पारंपरिक डिझाईन्सचं फ्यूजन करून त्यातून नवे दागिन्यांचे डिझाईन्स घडवणं याला आज बाजारात चांगली मागणी आहे. हिरे, दागिन्यांच्या क्षेत्रात करिअर करून इच्छिणाऱ्यांना बरेच पर्याय उपलब्ध आहेत.

ज्युवेल सेंटर - दागिन्यांवरील नक्षीकामाप्रमाणे त्यात मौल्यवान खडे (ज्युवेल) बसवणं आणि त्यांचा जोड पक्का करणं हे या अभ्यासक्रमात शिकवण्यात येतं.

ज्युवेल सॉर्टर - खरे, दुर्मिळ, मौल्यवान खडे (ज्युवेल) कच्चा दगडाच्या ढिगातून शोधून बाजूला करणं, त्यांचे बारीक तुकडे करणं आणि त्यातील नको असलेला भाग त्यातून बाजूला करणं हे या अभ्यासक्रमात शिकवलं जातं.

जेम्स क्लिवर - विशिष्ट प्रकारचा हातोडा आणि चाकूच्या मदतीने ठरवलेल्या आकाराप्रमाणे कापणं, दुसऱ्या एका हिऱ्याच्या मदतीने त्या मौल्यवान खड्यावर खड्डा घेणं ही कामं या अभ्यासक्रमात

शिकवली जातात.

जेम्स स्लाईसर - एका फिरणाऱ्या कटरच्या सहाय्याने जिमला आकाराप्रमाणे कापणं, मुलतानी मातीच्या सोल्युशनने व हिऱ्याच्या पावडरच्या सोल्युशनने त्यांना कापणं ही कामे करावी लागतात.

जेम्स ग्राईडर - हाताने चालणाऱ्या यंत्राद्वारे ज्युवेल / जेम्सला योग्य आकार देणं, शेलॅकच्या सहाय्याने लाकडी बांबूवर ते व्यवस्थित बसविणं ही कामं असतात.

जेम्स पॉलिशर - ठरलेल्या मोजमापाप्रमाणे जेम्स / ज्युवेलरीला यंत्राद्वारे अथवा हाताने पॉलिश करणे हे काम करावं लागतं.

जेम्स ड्रिलर - एका लाकडी खोबणीत ज्येम्सला ठेवून यंत्राच्या सहाय्याने त्याला छिद्र पाडणं हे काम आहे.

ज्युवेलरी एन्व्हेल्पर - अलंकारावर पाहिजे त्याप्रमाणे नक्षीकाम करणे, कागदावरील नक्षीकामाप्रमाणे दागिन्यावर नक्षीकाम उतरवून घेणं त्याप्रमाणे त्याला आकार देणं, दागिन्यांवर ठराविक ठिकाणी ठसे उमटविणं ही कामं करावी लागतात.

जेम्सचे प्रकार अनेक आहेत. - रुबी, डायमंड, सफायर, एमेरॉल्ड, ओपल हे जेम्स अत्यंत मौल्यवान असल्याने त्यांच्यावर जे संस्कार करावयाचे असतात ते अत्यंत काळजीपूर्वक करावे लागतात. जितके त्यांच्यावर संस्कार अधिक व कलाकुसरीचे असतात त्याप्रमाणे बाजारामध्ये त्यांची किंमत ठरविली जाते.

अशा प्रकारचे जेम्स हुन्नरी कारागीर खालील संस्थांमध्ये तयार होतात.

छायाचित्रण (फोटोग्राफी)

एखादं अतिशय सुंदर छायाचित्र बघितल्यावर 'व्वा! क्या बात है!' अशी उत्स्फूर्त प्रतिक्रिया न देणारी व्यक्ती मिळणं जरा मुश्किलच. शिवाय आपल्यालाही असाच बहारदार फोटो काढता आला तर... अशी इच्छा निर्माण होणंही स्वाभाविकच. आता या इच्छेला तुम्ही मूर्त स्वरूप देऊ शकता. आज असं एकही क्षेत्र नाही जिथे छायाचित्रण (फोटोग्राफी) कलेचं काही कामच नाही. घरगुती, सार्वजनिक सण, समारंभ, कार्यक्रम याशिवाय जाहिरात, चित्रपट, वृत्तक्षेत्र, फॅशन, मेडिकल, इंजिनिअरिंग, वाईल्ड लाईफ अशी शेंकडो क्षेत्र आहेत जिथे फोटोग्राफीला विशेष महत्त्व आहे. कमर्शियल आणि इंडस्ट्रियल फोटोग्राफीला तर विशेष मागणी आहे.

हे क्षेत्र तसं महागडं आहे; पण त्यात प्राविण्य मिळवलं तर उत्तम पैसा, प्रसिद्धी याचा ओघच तुमच्याकडे लागतो. फक्त फोटोग्राफीच्या क्षेत्रात आपली दिशा काय असणार आहे याची आखणी मात्र विचारपूर्वक करावी लागते. त्यात झोकून देण्याची तयारी हवी. नवेनवे प्रयोग करण्याचं धाडस अंगी हवं. लोकांना बोलतं करण्याची कला हवी; पण एवढ्यावरच भागत नाही. प्रत्येक व्यक्तीचं, गोष्टीचं, निसर्गाचं अंगभूत सौंदर्य हुडकून काढून ते कॅमेऱ्यात टिपता यायला हवं. लोकसंग्रह, संपर्क चांगला हवा, त्यासाठी संवादकौशल्य हवं, कॅमेऱ्याच्या तंत्रज्ञानावर घट्ट पकड हवी.

फोटोग्राफी हा तसा १० ते ६ वेळेपुरता मर्यादित जॉब नाही. २४ तास काम करण्याची तयारी हवी. मेहनतीला सौंदर्यदृष्टीची जोड मिळाली तर तुमचा प्रत्येक क्षण हा अविस्मरणीय बनू शकतो आणि तो तुम्ही कॅमेऱ्यातही पकडू शकता.

जाहिरात

आजचं युग हे जाहिरातीचं युग आहे हे काही वेगळं सांगायची गरज नाही. आपल्या आयुष्याशी निगडित असलेल्या प्रत्येक गोष्टीची जाहिरात आणि त्याचं मार्केटिंग या गोष्टी एकमेकांशी अतिशय निगडित आहे. टीव्हीवरून दिसणाऱ्या आकर्षक जाहिराती म्हणजे जाहिरात क्षेत्र नाही. तो या क्षेत्रातील एक भाग आहे. जाहिरातीचं क्षेत्र अमर्याद आहे. जाहिरात बनवणं हे टीमवर्क असतं. जाहिरातीची संकल्पना, कॉपीरायटिंग, व्हिज्युलायझर, आर्ट डायरेक्टर, अकौंट मॅनेजर असे अनेक विभाग असतात. या क्षेत्रात अर्थातच झोकून देऊन काम करण्याची तयारी तर हवीच; परंतु तुमच्याकडे सर्जनशीलता, एखाद्या गोष्टीचा नेमका वापर करून घेण्याची हातोटी, शब्दांवर प्रभुत्व असा गुणसंचय हवा. या क्षेत्रात व्यवस्थापन कौशल्य, प्रसन्न व्यक्तिमत्त्व, संवादाचं कौशल्य, ग्राहकांना तसंच जाहिरात बनवून घेणाऱ्या कंपनीला आकर्षित करून घेणारी कल्पना सुचणं, मार्केटचं भान, आपल्या उत्पादनाची गुणवत्ता ठासून सांगण्याची कला अशा अनेक गोष्टींचा समन्वय व्यक्तिमत्त्वात हवा.

पत्रकारिता

पत्रकार, पत्रकारिता या शब्दांना चांगलंच ग्लॅमर प्राप्त झालं आहे. साहजिकच अनेकांचा कल पत्रकारितेकडे वळतो आहे. पत्रकारितेच्या क्षेत्रात आपल्या मुद्देसूद लिखाणाने ठसा उमटवणाऱ्यांची यादी खूप मोठी आहे. पत्रकारिता म्हणजे कुठल्याही क्षेत्रात शिरकाव करण्याचा मुक्त परवाना एवढाच त्याचा अर्थ नाही. इतिहास, राजकारण, समाजकारण, क्रीडा, विज्ञान अशा जवळपास सर्वच क्षेत्रांची उत्तम जाण हवी. टीव्ही मालिकांमधून दिसणाऱ्या लोकप्रिय अभिनेत्यांप्रमाणेच काही वृत्तनिवेदक, सूत्रसंचालक, राजकीय विश्लेषक आपल्या खूप परिचयाचे झाले आहेत. प्रणव रॉय, राजदीप सरदेसाई, बरखा दत्त ही त्यातली काही ठळक नावं. बातमी सांगण्याची शैली, हातोटी, सादरीकरण, अभ्यास यामुळे हे वृत्तनिवेदक लोकप्रिय झालेले आहेत. त्यांच्यामुळे स्फूर्ती मिळून युवकांचा ओढा पत्रकारितेकडे वाढला आहे.

सध्याच्या नव्या युगात वृत्तपत्रांचं स्वरूपही बदलत आहे. विविध विषयांना वाहिलेल्या पुरवण्या त्या त्या वाचकवर्गापर्यंत पोहोचण्यासाठी वृत्तपत्रांच्या अंतरचनेत आमूलाग्र बदल होत आहेत. दैनंदिन समाजजीवनाशी निगडित अर्थ, उद्योग, क्रीडा, गुंतवणूक, आरोग्य, आहार, जीवनशैली, चित्र, नाट्य, कला अशा अनेक क्षेत्रांमध्ये घडणाऱ्या घडामोडींबद्दलची वाचकांची आस लक्षात घेऊन, आजकालच्या वृत्तपत्रांमध्ये त्याचा अंतर्भाव होत आहे.

वृत्तपत्र क्षेत्रात करिअर करण्याची इच्छा असल्यास त्यासाठी पत्रकारितेचा अभ्यासक्रम पूर्ण करण्याची आवश्यकता असते. सर्व विद्यापीठांमधून हा अभ्यासक्रम चालवला जातो. काही ठिकाणी हा अभ्यासक्रम एक वर्षाचा तर काही ठिकाणी दोन वर्षांचाही असतो. पत्रकारितेमध्ये प्रवेश करण्यासाठी हा अभ्यासक्रम पूर्ण करणं ही मूलभूत गरज आहे. या अभ्यासक्रमात विविध विषयांचा अंतर्भाव केला जातो. बातमी म्हणजे काय? इथपासून ते मुद्रित शोधन (प्रूफ रीडिंग), संपादन अशा अनेक अनेक विषयांचा समावेश असतो. त्याचबरोबरीने काही दिवस वृत्तपत्राच्या ऑफिसमध्ये काम करण्याचा अनुभवही मिळतो.

वृत्तपत्रांमध्ये वार्ताहर म्हणून छोट्या-छोट्या कार्यक्रमांचं वार्ताकन करण्याची संधी मिळते. वेगवेगळ्या विषयांचे अनेक वार्ताहर वृत्तपत्रात काम करत असतात. तुमचं कौशल्य आणि अनुभव यांची सांगड

घालून वृत्तसंपादक, उपसंपादक, संपादक पदापर्यंतची वाटचाल करता येते. वृत्तपत्रांमध्ये सध्या छायाचित्रकारांचं महत्त्वही वाढलं आहे. विविध कार्यक्रमाच्या, घटनांच्या छायाचित्राप्रमाणे बदलत्या समाजजीवनाचा आरसा टिपणारी छायाचित्रंही वाचकांच्या पसंतीस उतरतात. हल्ली बऱ्याच वृत्तपत्रांचं काम कॉम्प्युटरवर चालतं. त्यामुळे आर्टिस्ट, व्हिज्युअलायझर्स या संधीही यांना क्षेत्रात उपलब्ध आहेत.

पत्रकारितेतील पदवी, पदविका, पदव्युत्तर पदवी मिळवण्यासाठी शास्त्र, कला किंवा वाणिज्य शाखेतील कोणत्याही एका शाखेची पदवी असणं आवश्यक आहे. मान्यताप्राप्त विद्यापीठांबरोबरच सध्या अनेक अभिमत विद्यापीठांमधूनही पत्रकारितेचे अभ्यासक्रम घेतले जातात. या अभ्यासक्रमांचे अंदाजे शुल्क तीन ते दहा हजारांदरम्यान असते. या परीक्षेसाठी बऱ्याच ठिकाणी प्रवेश परीक्षा घेतली जाते.

वृत्तनिवेदक / सूत्रसंचालक

वृत्तवाहिन्यांवर काम करण्यासाठीही पत्रकारितेचा अथवा मास कम्युनिकेशनचा अभ्यासक्रम पूर्ण करणं गरजेचं असतं. हा अभ्यासक्रम मात्र देशभरात सर्व विद्यापीठातून चालवला जात नाही. काही मोजक्याच विद्यापीठांमधून चालवल्या जाणाऱ्या या अभ्यासक्रमामध्ये पत्रकारितेप्रमाणेच बातमी मिळवायची कशी, ती दृश्य स्वरूपात दाखवण्यात येणार असल्याने त्याबाबत कोणती काळजी घेणं आवश्यक आहे, समोरच्याशी बोलताना एखादा अचूक मुद्दा कसा मिळवायचा, अशा सर्व बाबतीतले प्रशिक्षण दिलं जातं. त्याचबरोबर कॅमेऱ्यासमोर न अडखळता बोलण्याचा सराव अन् मराठी, हिंदी, इंग्रजी या भाषेमधील स्पष्ट शब्दोच्चारांची नितांत आवश्यकता असते.

वृत्तवाहिन्यांवर आणि आकाशवाणीवरही सध्या वृत्त निवेदक या पदासाठी चांगल्या संधी उपलब्ध आहेत. तासा-तासाला दिली जाणारी बातमीपत्रं आणि आसपासच्या चालू घडामोडींवर आधारित चर्चात्मक कार्यक्रमात सूत्रसंचालक म्हणून अनेक चॅनेल्स चांगल्या सूत्रसंचालकच्या शोधात आहेत. विविध घटनांचं प्रत्यक्ष चित्रण करून उपग्रह वाहिन्यांमार्फत ते घराघरांत पोहोचवण्यासाठी वृत्तवाहिन्यांवर रिपोर्टर आणि कॅमेरामन या संधीही उपलब्ध आहेत. भारतभरच्या बातम्यांचं २४ तास आणि ३६५ दिवस जाळं विणत राहायचं म्हणजे प्रत्येक मोठ्या शहरात रिपोर्टर्सच्या टीमची गरज भासणारच. त्याचप्रमाणे ठराविक अंतराने न्यूज अँकरिंग करणारे चेहरेही बदलतातच. त्यामुळे करिअर म्हणून हे क्षेत्र निवडलं तर भविष्य उज्ज्वल आहे.

वृत्तवाहिन्यांवर रिपोर्टर म्हणून काम करायचं असेल तर मास कम्युनिकेशनची पदवी मिळवण्यासाठी त्याआधी कोणत्या ना कोणत्या शाखेतील पदवी आवश्यक असते. त्याचबरोबर न्यूज अँकर किंवा रिपोर्टर म्हणून चॅनेलवर काम करताना त्यांच्या स्क्रीनटेस्टमध्येही उत्तीर्ण होणं गरजेचं असतं. पत्रकारितेच्या अभ्यासक्रमाप्रमाणेच हा अभ्यासक्रमही दोन वर्षांचा असतो. या अभ्यासक्रमाच्या संदर्भात सेंट झेवियर्स इन्स्टिट्यूट ऑफ कम्युनिकेशन, सेंट झेवियर्स कॉलेज कॅम्पस, बिल्डींग नं. ३, पहिला मजला, महापालिका मार्ग, मुंबई येथे चौकशी करावी.

चित्रपट माध्यम

दादासाहेब फाळके यांनी भारतीय चित्रपटसृष्टीचा पाया रचला आणि इथे एका वेगळ्याच उद्योगाला सुरुवात झाली. या उद्योगात काय नाही? ग्लॅमर, पैसा, प्रसिद्धी, लोकांचं प्रेम असं खूप काही

आहे. एक जमाना असाही होता की, सिनेमात अथवा सिनेमाच्या कुठल्याही क्षेत्रात काम करणं कमीपणाचं समजलं जाई; पण आज हजारो स्वप्राळू तरुण, तरुणींचे पाय मुंबईकडे वळतात. कोणाला अमिताभ, कोणाला शाहरूख तर ऐश्वर्या, प्रिटी झिंटासारखं बनायचं असतं. अर्थात सिनेक्षेत्रात काम करणं म्हणजे केवळ अभिनय करणं एवढंच नाही. हे एक प्रचंड टीमवर्क आहे. लेखक, दिग्दर्शक, सिनेमॅटोग्राफर, आर्ट डायरेक्टर, म्युझिक डायरेक्टर, एडिटर, साऊंड रेकॉर्डिस्ट, प्रॉडक्शन मॅनेजर अशा विविध विभागांमध्ये करिअर करता येऊ शकतं.

चित्रपट क्षेत्राला उद्योगाचा दर्जा मिळाल्याने इथे एका शिस्तबद्ध पद्धतीने काम चालतं. तुमचं कौशल्य, प्रचंड मेहनत करण्याची तयारी, संयम; पण त्याचबरोबर संधीचं सोनं करण्याची क्षमता तुमच्याकडे असली तर या क्षेत्रात खूप संधी आहे.

सुदैवाने आजचे तरुण यातील अडीअडचणींचा व्यवस्थित अभ्यास करून फिल्म इंडस्ट्रीकडे वळत आहेत. मुख्य म्हणजे फिल्म इंडस्ट्रीच्या वेगवेगळ्या विभागांचं तांत्रिक आणि सुयोग्य प्रशिक्षण देणाऱ्या संस्थाही उपलब्ध आहेत. पुण्याची फिल्म अँड टेलीव्हिजन इन्स्टिट्यूट ही सरकारमान्य संस्था सुपरिचित आहेच.

ज्या विद्यार्थ्यांना फिल्म इंडस्ट्रीमध्ये करिअर करायचं आहे त्यांनी योग्य तो कोर्स निवडून, त्यात प्राविण्य मिळवून फिल्म इंडस्ट्रीत पदार्पण करावे. दीर्घकाळ इथे टिकण्यासाठी तुम्हाला भरपूर अनुभव मिळवावा लागतो. करिअरची सुरुवात असिस्टंट म्हणूनच करावी लागते; पण अनुभव, सर्जनशीलता आणि टेक्नॉलॉजीचा व्यवस्थित समन्वय साधता आला तर फिल्म इंडस्ट्रीत नाव रोशन होऊ शकतं.

ॲनिमेशन

चित्रपट, टीव्ही, फोटोग्राफी, जाहिरात या क्षेत्राला नेहमीच इतरांपेक्षा 'जरा हटके' करून दाखवण्याची गरज असते. त्यांच्या या 'हट के' साठी संगणक क्षेत्राने ॲनिमेशनच्या रूपाने फार मोठा हातभार लावला आहे. कथा लेखकाच्या कल्पनेतून साकारणाऱ्या आगळ्यावेगळ्या संकल्पना आणि निर्मात्या-दिग्दर्शकांनाही आवश्यक वाटणारी ही ट्रिटमेंट ॲनिमेशन, डिजिटल ग्राफिक्स या मल्टिमिडिया टेक्नॉलॉजीमुळे शक्य झाली आहे.

चित्रपट, टीव्ही, जाहिरात, ग्राफिक डिझाईन, स्टुडिओ, फॅशन इंडस्ट्रीपासून ते अगदी प्रिंट क्षेत्रापर्यंत या टेक्नॉलॉजीचा उपयोग होतो. त्यामुळे या क्षेत्रातील संधीना मर्यादाच नाहीच. ॲनिमेशनचा उपयोग आजकाल बहुतांश सर्वच क्षेत्रातून कमी-अधिक प्रमाणात होत असतोच. ॲनिमेशन आणि ग्राफिक क्षेत्रात करिअर करण्यासाठी विद्यार्थ्यांना कॉम्प्युटर इन्स्टिट्यूटमधून संबंधित कोर्स पूर्ण करावा लागतो. काही ठिकाणी कोर्सदरम्यान विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष काम करण्याची संधीही मिळते. कॉम्प्युटरच्या ज्ञानाव्यतिरिक्त तुमच्याकडे ड्रॉइंग, स्केचेस, क्रिएटिव्हिटी आणि क्लॉपटच्या मागणीनुसार योग्य ते डिझाईन व्हिज्युअलाईज करण्याची क्षमताही असावी लागते. क्लॉपटला हवी असणारी, त्याच्या डोक्यातील, मनातील संकल्पना प्रत्यक्षात उतरवण्यासाठी त्यांच्याबरोबर सुसंवाद साधणं अत्यावश्यक असतं. मुंबई, बंगलोर, हैद्राबाद अशा मोठमोठ्या शहरांमधून ॲनिमेशन आणि स्पेशल इफेक्ट्सचे काम करणाऱ्या स्टुडिओंची संख्या सतत वाढतच आहे. अनेक परदेशी चित्रनिर्माते देखील स्पेशल इफेक्ट्सचे काम आज विश्वासाने भारतीय तंत्रज्ञांकडे सोपवत आहेत. या क्षेत्रातील करिअरच्या संधीच्या संख्येत झपाट्याने वाढ होत आहे; पण एखाद्या ठिकाणी नोकरी मिळाल्यानंतरही अद्ययावत आणि सतत बदलणाऱ्या या

टेक्नॉलॉजीचं प्रशिक्षण घेत राहावं लागतच.

उत्तम ॲनिमेशन अथवा ग्राफिक डिझाइन तयार करण्यासाठी शैक्षणिक पात्रतेची कोणतीही अट लागू होत नाही. मात्र, योग्य प्रशिक्षण घेतल्यामुळे तुम्हाला विषयाचं सखोल ज्ञान आणि उत्तमोत्तम संधी मिळू शकतात. ॲनिमेशनचा हा कोर्स दहावी-बारावी-पोस्ट ग्रॅज्युएशन स्तरावर करता येतो. कोर्सचा प्रकार आणि निवडलेल्या इन्स्टिट्यूटनुसार फीची रक्कम बदलते. या कोर्सचा साधारणतः खर्च १२ ते ३५ हजारांच्या दरम्यान आहे. चित्रपट, मनोरंजन, ॲडव्हर्टायझिंग या क्षेत्रामध्ये ॲनिमेशन केलेल्या विद्यार्थ्यांना चांगली संधी मिळू शकते. फक्त यश आणि समृद्धीच्या शिखरापर्यंत पोहोचण्यासाठी अपार मेहनतीचा डोंगर पार करावा लागतो.

परकीय भाषा दुभाषी

आज माध्यम क्षेत्रात झालेल्या प्रगतीमुळे जग खऱ्या अर्थाने जवळ आलं आहे. परस्पर देशात व्यापार, उद्योग, तंत्रज्ञान, राजकारण यांची देवाण-घेवाण वाढलेली आहे आणि ही गरज दिवसेंदिवस वाढत चाललेली आहे. हे सर्व व्यवहार अतिशय सुरळीतपणे पार पाडण्यासाठी संबंधित देशाची भाषा, त्यांची संस्कृती, इतिहास यांचं सम्यक ज्ञान असण्याची गरज असते. मात्र सर्वानाच सर्व भाषांचं ज्ञान असणं, त्या अस्खलितपणे बोलता येणं शक्य नसतं. अशा प्रसंगी दुभाषी ही कामगिरी लीलया पार पाडू शकतो. ज्याला ज्या परकीय भाषेचं ज्ञान नाही त्याला ती भाषा नीटपणे समजून सांगणं, दोन परकीय व्यक्तींमधला संवाद अर्थ न बदलता समजून सांगणं हे दुभाष्याचं मुख्य काम असतं.

हजरजबाबीपणा, आपल्या तसंच इतर परकीय भाषेवरचं प्रभुत्व, अफाट वाचन करण्याची सवय, वर्तमानातील ठळक घडामोडींची माहिती, उत्तम व्यक्तिमत्त्व असे गुण असणाऱ्यांना या क्षेत्रात खूप चांगली संधी आहे. मोठे उद्योगसमूह, हॉटेल्स, दूतावासात आणि केंद्र सरकारमध्ये करिअर घडवण्याची संधी मिळू शकते.

- कला क्षेत्राशी निगडित शिक्षण देणाऱ्या संस्थांचे पत्ते -

महाराष्ट्रातील कला संस्था

- १) सर जे. जे. स्कूल ऑफ आर्ट्स, स्कूल ऑफ कंपाउंड, डॉ. डी. एन. रोड, फोर्ट, मुंबई ४०० ००१
- २) इंडियन आर्ट इन्स्टिट्यूट, २० बी, डॉ. भालेराव माग, केळेवाडी, गिरगाव, मुंबई ४०० ००४
- ३) मॉडेल आर्ट इन्स्टिट्यूट, नूर बिल्डिंग, सेनापती बापट मार्ग, दादर (प.) मुंबई ४०० ०२८
- ४) सोफिया पॉलीटेक्निक (आर्ट अँड डिझाईन डिपार्टमेंट) भूलभाई देसाई रोड, मुंबई ४११ ०५०
- ५) एल. एस्. रहेजा स्कूल ऑफ आर्ट, सेंट मार्टिन्स रोड, बांद्रा (प.) मुंबई ४११ ०५०
- ६) ठाणे स्कूल ऑफ आर्ट, ज्ञान गंगोत्री, गुरुकुल सोसायटीजवळ, पंचपाखडी, ठाणे ४०० ६०२
- ७) कला व्यवसाय केंद्र, कुचन हायस्कूल कंपाउंड, २७२ रविवार पेठ, सोलापूर ४१३ ००५
- ८) सावित्रीबाई फुले चित्रकला महाविद्यालय, संत पेठ, सांगोला रोड, मु. पो. सांगलो, ता. पंढरपूर, जि. सोलापूर.
- ९) प्रगत कला महाविद्यालय, सेन्ट झेवियर हायस्कूल कंपाउंड, औतराम रोड, तारकपूर,

अहमदनगर ४१४ ००१

- १०) कलाश्री आर्ट अँड क्राफ्ट कॉलेज, विद्यानगर, संगमनेर, जि. अहमदनगर ४२२ ६०५
- ११) अगस्ती रूरल एज्युकेशन सोसायटी, मु. पो. अकोला, जि. अहमदनगर ४२१ ०४४
- १२) चित्रकला महाविद्यालय, मु. पो. श्रीगोंदा, ता. श्रीगोंदा, सप्रेवाडी, जि. अहमदनगर.
- १३) सुनिता चित्रकला महाविद्यालय, कोळपकर सदन, सुभाष कॉलनी, श्रीरामपूर ४१३ ८०९
- १४) सत्कर्णी विमुक्तजन प्रबोधिनी स्कूल ऑफ आर्ट, कीर्ती हाऊसिंग सोसायटी, मेन रोड, पैठण, जि. औरंगाबाद.
- १५) युवक विकास शिक्षण प्रसारक मंडळ, पाटील चौक, हिमायत बाग कोपरा, हरसूल रोड, औरंगाबाद.
- १६) सहाद्री स्कूल ऑफ आर्ट, मु. पो. सावडे, ता. चिपळूण, जि. रत्नागिरी ४१५ ६०६
- १७) सिंधुदुर्ग कला महाविद्यालय, मु. पो. कणकवली, बाजारपेठ मार्ग, तेलीगल्ली, भालचंद्र महाराज मठाच्या मागे, कणकवली, जि. सिंधुदुर्ग.
- १८) दळवीज् आर्ट इन्स्टिट्यूट, परमार भवन, लक्ष्मीपुरी, कोल्हापूर ४१६ ००२
- १९) कलानिकेतन महाविद्यालय, कळंबा रोड, जि. कोल्हापूर ४१६ ००७
- २०) चित्रकला महाविद्यालय, १६०३/१, तिळभांडेश्वर लेन, नाशिक सिटी, नाशिक ४२२ ००१
- २१) ललित कला महाविद्यालय, खाटीक गल्ली, सिन्नर, नाशिक ४२२ १०३
- २२) अभिनव कला महाविद्यालय, टिळक रोड, पुणे ४११ ०३०
- २३) अभिनव कला महाविद्यालय, पाषाण, पुणे ४११ ००८
- २४) शरदचंद्र पवार चित्रकला महाविद्यालय, मु. पो. ओतूर, ता. जुन्नर, जि. पुणे.
- २५) भारती विद्यापीठ, भारती विद्यापीठ शैक्षणिक परिसर, कात्रज, धनकवडी, पुणे ४११ ०४३
- २६) गव्हर्नमेंट चित्रकला महाविद्यालय, दीक्षाभूमी चौक, लक्ष्मीनगर, नागपूर ४४० ०२२
- २७) शरद पवार चित्रकला महाविद्यालय, २७२, सेंट्रल बझार रोड, न्यू रामदास पेठ, नागपूर ४४० ०१०

पत्रकारितेशी संबंधित संस्था

डिप्लोमा इन मास कम्युनिकेशन अँड जर्नालिझम

- १) गरवारे इन्स्टिट्यूट ऑफ करिअर एज्युकेशन अँड डेव्हलपमेंट, विद्यानगरी, कालिना कॅम्पस, सांताक्रूझ (प.), मुंबई ४०० ०९८
- २) केसी कॉलेज ऑफ मॅनेजमेंट स्टडीज, केसी कॉलेज, पहिला मजला, खोली क्र. ७, चर्चगेट, मुंबई ४०० ०२०
- ३) सेंट झेवियर्स इन्स्टिट्यूट ऑफ कम्युनिकेशन, सेंट झेवियर्स कॉलेज कॅम्पस, बिल्डिंग नं. ३, पहिला मजला, महापालिका मार्ग, मुंबई.
- ४) के. टी. सोमैय्या इन्स्टिट्यूट ऑफ मॅनेजमेंट स्टडीज, विद्यानगरी, विद्या विहार, मुंबई.

डिग्री कोर्सेस

- १) मुंबई विद्यापीठ, चर्चगेट, मुंबई.

- २) सिम्बॉयसिस इन्स्टिट्यूट ऑफ मास कम्युनिकेशन, सेनापती बापट मार्ग, पुणे ४११ ००४
(मास्टर्स प्रोग्रॅम इन मास कम्युनिकेशन - स्पेशलायझेशन प्रिंट मीडिया, सायबर पत्रकारिता, अँड. पी. आर, कॉर्पोरेट कम्युनिकेशन, ब्रॉडकास्ट, जर्नालिझम, फिल्म अँड व्हिडीओ प्रॉडक्शन)
- ३) रानडे इन्स्टिट्यूट, फर्ग्युसन कॉलेज रोड, पुणे.
- ४) भारतीय विद्या भवन, २०, सोलापूर रोड, भैरव नाला, पुणे ४११ ०१३
- ५) यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ, ६५४ सदाशिव पेठ, अण्णाभाऊ साठे शाळा, दुसरा मजला, कुमठेकर मार्ग, पुणे ४११ ०३०
- ६) टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, विद्यापीठ भवन, गुलटेकडी, पुणे ४११ ०३७
- ७) भारती विद्यापीठ, कात्रज, धनकवडी, पुणे ४११ ०४३

अॅडव्हर्टायझिंग पोस्ट ग्रॅज्युएट डिप्लोमा शिकवणाऱ्या संस्था

- १) सेंट झेव्हियर इन्स्टिट्यूट ऑफ कम्युनिकेशन्स, महानगरपालिका मार्ग, मुंबई ४०० ००१
- २) केसी कॉलेज ऑफ मॅनेजमेंट स्टडीज, केसी कॉलेज बिल्डिंग, पहिला मजला, रुम नं. ७, दिनशां वाच्छा मार्ग, चर्चगेट, मुंबई ४११ ०२०
- ३) सोमैय्या कॉलेज, मुंबई

फोटोग्राफी अभ्यासक्रम शिकवणाऱ्या संस्था

- १) सर जे. जे. इन्स्टिट्यूट ऑफ अप्लाइड आर्ट, मुंबई.
- २) चित्रकला महाविद्यालय, नागपूर.
- ३) गव्हर्नमेंट स्कूल ऑफ आर्ट, औरंगाबाद.
- ४) सेंट झेव्हियर इन्स्टिट्यूट ऑफ कम्युनिकेशन्स, महानगरपालिका मार्ग, मुंबई ४०० ००१
- ५) फोटोग्राफी सोसायटी ऑफ इंडिया, फोर्ट मुंबई ४०० ००१
- ६) द फिल्म अँड टेलिव्हिजन इन्स्टिट्यूट ऑफ इंडिया, लॉ कॉलेज रोड, पुणे ४११ ००४
- ७) राय युनिव्हर्सिटी, पुणे कॅम्पस, ३७/१ बी, वडगाव शेरी, ऑफ नगर रोड, आयनाॅक्स फॅक्टरीसमोर, पुणे ४११ ०१४
- ८) ग्लोबल इन्स्टिट्यूट ऑफ कन्व्हर्झन्स स्टडीज, सीडीएसए, सर्व्हे नं. ५८ आणि ४९/४, बावधन खुर्द, ऑफ एनडीए सर्कल, पुणे ४११ ०२१

फॅशन डिझायनिंग

- १) नॅशनल इन्स्टिट्यूट ऑफ फॅशन टेक्नॉलॉजी, सात शाखा - दिल्ली, मुंबई, कोलकता, बंगळूर, हैद्राबाद, चेन्नई, गांधीनगर.
- २) एस. एन. डी. टी. कॉलेज, मुंबई.
- ३) सोफिया कॉलेज, मुंबई.
- ४) स्कूल ऑफ फॅशन टेक्नॉलॉजी - एस. एन. डी. टी., पुणे.
- ५) स्कूल ऑफ फॅशन टेक्नॉलॉजी - एन. आय. एफ. टी., पुणे.
- ६) पर्ल अॅकॅडमी ऑफ फॅशन, दिल्ली.

- ७) एन. आय. डी., अहमदाबाद.
 ८) राय युनिव्हर्सिटी, पुणे कॅम्पस, ३७/१ बी, वडगाव शेरी, ऑफ नगर रोड, आयनॉक्स फॅक्टरीसमोर, पुणे ४११ ०१४

इंटरियर डिझाईन व डेकोरेशन

- १० वी (विज्ञान) - ३ वर्षे (अर्धवेळ), २ वर्षे (पूर्णवेळ)
- १) प्रेमलीला विठ्ठलदास पॉलीटेक्निक, एसएनडीटी युनिव्हर्सिटी कॅम्पस, जुहू रोड, सांताक्रूझ (प.), मुंबई ४०० ०४९
- २) अकॅडमी ऑफ अॅप्लाइड आर्ट, म्युनि. मराठी शाळा नं. २, गोखले रोड, दादर, मुंबई ४०० ०२८
- ३) एन. एम. पाटील एज्यु. १५६, चोक्सी इस्टेट, पाटील वाडी, रानडे रोड, दादर, मुंबई ४०० ०२८
- ४) श्री. बी. आर. सोमाणी मेमो. पॉलीटेक्निक, भुलाभाई देसाई रोड, मुंबई ४०० ०२८
- ५) रचना संसद, प्रभादेवी, मुंबई ४०० ०१३
- ६) सेमएसो. श्रीमती शारदाबेन चंपकनगर इन्स्टिट्यूट ऑफ टेक्नॉलॉजी, ३३८, आर. जी किडवाई मार्ग, माटुंगा, मुंबई ४०० ०१९
- ७) ना. जि. म. वि. प्र. संस्था, शिवाजीनगर, गंगापूर रोड, नाशिक ४२० ००२
- ८) म. मि. मे. स्कूल ऑफ इंटरियर डिझाईन, ३०२, एफ. सी. रोड, डेक्कन जिमखाना, पुणे ४११ ००४
- ९) प्र. म. म. श्रीमती व्हीएच विमेन्स पॉलीटेक्निक, टिळक राष्ट्रीय शाळेमागे, मोठी उमरी, अकोला ४४४ ००५
- १०) अंजुमान ई इस्लाम साबू सिद्दिक पॉलीटेक्निक, ६, शेफर्ड रोड, भायखळा, मुंबई ४०० ००८
- ११) मराठवाडा एज्यु. रीसर्च सोसा., प्लॉट नं. ३११, एम्आय. सिडको, औरंगाबाद.
- १२) डी. वाय. पाटील कॉलेज ऑफ आर्किटेक्चर, सेक्टर - २९, पीसीएनटीडी, आकुर्डी रेल्वे स्टेशन जवळ, पुणे ४११ ०४४

ज्युवेलरी संस्था

- १) सेंट झेविअर्स कॉलेज, मुंबई ४०० ००७
 डिप्लोमा (जिम/ज्युवेलरी) - १० वी - ३ महिने
- २) जेमॉलॉजिकल इन्स्टिट्यूट ऑफ इंडिया, २९, गुरुकृपा चेंबर्स, १८७/१८९, मुंबादेवी, मुंबई ४०० ००२
 (डिप्लोमा जिमॉलॉजी / डायमंड ग्रेडिंग) - १० वी - ३ १/२ महिने.
- ३) इंडो अमेरिकन सोसायटी, किताब महल, फोर्ट, मुंबई ४११ ००१
 डिप्लोमा (डायमंड सिलेक्शन)
- ४) सुवर्णा रत्नपीठ, लालबाग, मुंबई.
 सर्टिफिकेट (ज्युवेलरी डिझाईन) - ६ महिने

- ५) प्रेमलीला विठ्ठलदास पॉलीटेक्निक, एसएनडीटी युनिव्हर्सिटी कॅम्पस, जुहू रोड, सांताक्रूझ (प.), मुंबई ४०० ०४९
- ६) जगन्नाथ राठी व्होकेशनल गायडन्स व टेक्निकल इन्स्टिट्यूट, डीईएस कॅम्पस, एफ. सी. रोड, पुणे ४११ ००४
(डिप्लोमा - जिमॉलॉजिकल) १० वी - १ वर्ष
- ७) ज्युवेलरी एक्सपोर्ट प्रमोशन कौन्सिल, डी - १५, कॉमर्स सेंटर, ताडदेव, मुंबई ४०० ०३८
- ८) आस्था इन्स्टिट्यूट, २४१४, ईस्ट स्ट्रीट, बेकर्स बास्केटवर, पुणे ४११ ००१
ज्युवेलरी डिझाईन, डायमंड ग्रेडिंग / कटिंग
- ९) स्कूल ऑफ आर्टकॉड टेक्न. एज्युकेशन इन ज्युवेलरी, ८ निसर्ग, ७८१/१, शिवाजीनगर, कमला नेहरू पार्कसमोर, पुणे ४११ ००४

चित्रपट (फिल्म्स)

- १) मुंबई विद्यापीठ, एम. जी. रोड, फोर्ट, मुंबई ४०० ०३२
सर्टि (साऊंड रेकॉर्डिंग / रिप्रॉडक्शन) १२ वी - १ वर्ष
- २) फिल्म व टीव्ही इन्स्टिट्यूट ऑफ इंडिया, लॉ कॉलेज रोड, पुणे ४११ ००४
डिप्लोमा (मोशन पिक्चर फोटोग्राफी) पदवी - ३ वर्षे
डिप्लोमा (ऑडिओग्राफी) पदवी - फिजि. १२ वी नंतर - ३ वर्षे
डिप्लोमा (फिल्म प्रॉड.) पदवी - २ वर्षे
डिप्लोमा (सीन व डिझाईन ऑफ फिल्म व टीव्ही) - पदवी / डिप्लोमा
(प्रिटी. / ग्राफि / स्कल्चर / डिप्लो (आर्कि)) - २ वर्षे
शैक्षणिक पात्रता - पोस्ट डिप्लोमा (डायरेक्शन) पदवी (सिनेमाशी संबंधित) - २ वर्षे
- ३) मुंबई विद्यापीठ, एम. जी. रोड, फोर्ट, मुंबई ४०० ०३२
बीएफए (डान्स) १२ वी - ३ वर्षे
- ४) अखिल भारतीय गंधर्व महाविद्यालय, गंधर्व निकेतन, मिरज ४१६ ४१०
पदवी (डान्स) अभिरूची - ३ वर्षे
- ५) डॉ. माईक पवार सुखशांती फिल्म कॉर्पोरेशन, रणजित फिल्म स्टुडिओ, दादासाहेब फाळके मार्ग, दादर (पू.) मुंबई ४०० ०१४
डिप्लोमा (डान्स) अभिरूची - १ वर्ष
- ६) भारतीय विद्या भवन, अंधेरी युनिट - २, मुन्शीनगर, दादाभाई रोड, अंधेरी (प.), मुंबई - ४०० ०५८
सर्टि. (डान्स) अभिरूची - १ वर्ष
- ७) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा युनिव्हर्सिटी, औरंगाबाद ४३४ ००४
डिप्लोमा (ड्रामॅटिक्स) - पदवी १, सर्टिफिकेट (ड्रामॅटिक्स) १० वी - ६ महिने
- ८) सेंट झेवियर्स इन्स्टिट्यूट ऑफ कम्युनिकेशन, सेंट झेवियर्स कॉलेज, मुंबई ४०० ००१
डिप्लोमा (फिल्म प्रॉड. व स्क्रिप्ट रायटिंग) १२ वी - ६ महिने
- ९) के. जे. सोमैय्या कॉलेज ऑफ आर्ट व कॉमर्स, विद्यानगर, विद्याविहार, मुंबई ४०० ०७७

- डिप्लोमा (स्क्रिप्ट रायटिंग)
- १०) एसएनडीटी युनिव्हर्सिटी १, नाथीबाई ठाकरसी रोड, मुंबई ४०० ०२०
सर्टिफिकेट (संगीत) १० वी - १ वर्ष
 - ११) फर्ग्युसन कॉलेज, एफ. सी. रोड, पुणे ४११ ००४
सर्टिफिकेट (फोटोग्राफी) १० वी - १ वर्ष
 - १२) प्रसार भारती, ऑल इंडिया रेडिओ, ब्रॉड कास्टिंग हाऊस, बॅकवे रेक्लमेशन, एमएलए होस्टेल
समोर, मुंबई ४०० ०२०
तबला / व्हायोलिन / मृदंग / तानपुरा वादन - ऑडिशन टेस्ट. म्युझिक कंपोजर - उत्तम
प्रशिक्षण
 - १३) टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, विद्यापीठ भवन, गुलटेकडी, पुणे ४११ ०३७
डिप्लोमा (टीव्ही प्रॉडक्शन) - पदवी - १ वर्ष
सर्टिफिकेट (ऑडिओ व साऊंड रेकॉर्डिंग) १० वी - १ वर्ष
सर्टिफिकेट (एडिटिंग व पोस्ट प्रॉडक्शन) १२ वी - १ वर्ष
 - १४) ग्लोबल इन्स्टिट्यूट ऑफ कन्व्हर्झन्स स्टडीज, सीडीएसए, सर्व्हे नं. ५८ आणि ४९/४,
बावधन खुर्द, ऑफ एनडीए सर्कल, पुणे ४११ ०२१

परकीय भाषेचं प्रशिक्षण देणाऱ्या संस्था

- १) मुंबई विद्यापीठ, एम. जी. रोड, फोर्ट, मुंबई
पदवी (जर्मन, ग्रीक, लॅटिन, पोर्तुगीज) - २ वर्षे
डिप्लोमा (फ्रेंच, रशियन, जर्मन)
सर्टिफिकेट (फ्रेंच, रशियन जर्मन) पदवी - १ वर्ष
अॅड. डिप्लोमा (रशियन, जर्मन)
- २) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा युनिव्हर्सिटी, औरंगाबाद ४३१ ००४
बी. ए. (रशियन) - २ वर्षे
डिप्लोमा (चायनीज, फ्रेंच, जर्मन) पदवी - १ वर्ष
सर्टिफिकेट (फ्रेंच, जर्मन, रशियन) १० वी - १ वर्ष
- ३) नागपूर विद्यापीठ, रवींद्रनाथ टागोर मार्ग, नागपूर ४४० ००१
डिप्लोमा (फ्रेंच, जर्मन, रशियन)
सर्टिफिकेट (फ्रेंच, जर्मन, रशियन) १ वर्ष
सर्टिफिकेट (फ्रेंच, जर्मन, रशियन) १० वी - १ वर्ष एम.
- ४) पुणे विद्यापीठाचे रानडे इन्स्टिट्यूट, एफ. सी. रोड, पुणे ४११ ००४
बी. ए. (रशियन) - २ वर्षे
डिप्लोमा (फ्रेंच, जर्मन, रशियन)
सर्टिफिकेट (फ्रेंच, जर्मन, रशियन) १ वर्ष
सर्टिफिकेट (फ्रेंच, जर्मन, रशियन) १० वी
अॅड. डिप्लोमा (फ्रेंच, जर्मन, रशियन, जपानी)

- डिप्लोमा (फ्रेंच, जर्मन, रशियन, जपानी) १ वर्ष
- ५) शिवाजी युनिव्हर्सिटी, विद्यानगर, कोल्हापूर ४१६ ००४
हायर डिप्लोमा (रशियन), डिप्लोमा (रशियन) - १ वर्ष
सर्टिफिकेट (रशियन) १० वी - १ वर्ष
- ६) मॅक्स मुल्लर भवन, १४/३ बी, क्लब रोड, पुणे ४११ ००१
जर्मन भाषेसाठी
- ७) अॅलायन्स फ्रॅंचाईज डी, २७० डी, पुना इंडो फ्रेंच कल्चरल सेंटर, पत्रकारनगर रोड,
पुणे ४११ ०५३
फ्रेंच भाषेसाठी
- ८) सिंबॉयोसिस इन्स्टिट्यूट ऑफ फॉरेन लॅंग्वेजेस, सेनापती बापट मार्ग, शेती महामंडळ ऑफिससमोर,
पुणे ४११ ०१६
जर्मन, फ्रेंच, जपानी माहिती मिळवा.
- ९) पुणे विद्यापीठ, गणेश खिंड, पुणे ४११ ००७
सर्टिफिकेट (फ्रेंच, जपानी, रशियन, स्पॅनिश) १० वी - १ वर्ष
इन्टेन्सिव्ह सर्टिफिकेट (फ्रेंच) १० वी - १ वर्ष
डिप्लोमा (फ्रेंच, जपानी, रशियन, स्पॅनिश) १२ वी - १ वर्ष
स्पेशल डिप्लोमा (रशियन)
अॅड. डिप्लोमा (कमर्शियल फ्रेंच) - डिप्लोमा (फ्रेंच)
बी. ए. (फ्रेंच) - १ वर्ष
अॅड. डिप्लोमा (रशियन, जपानी)
डिप्लोमा (रशियन, जपानी) १ वर्ष
- १०) फर्ग्युसन कॉलेज, एफ. सी. रोड, शिवाजीनगर, पुणे ४११ ००४
बी. ए. (फ्रेंच, जपानी) १२ वी - ३ वर्षे
- ११) एस. पी. कॉलेज, टिळक रोड, पुणे ४११ ०३०
बी. ए. (जपानी) १२ वी - ३ वर्षे

अॅनिमेशन

- १) झेडआयसीए स्टुडिओ, एस्सेल वर्ल्ड, गाराई, आयलॅण्ड, बोरिवली (प.), मुंबई ४०० ०९१
- २) फिल्म अॅण्ड टेलिव्हिजन इन्स्टिट्यूट ऑफ इंडिया (एफटीआयआय), लॉ कॉलेज रोड,
पुणे ४११ ००४
- ३) एशियन अॅकॅडमी ऑफ फिल्म अॅण्ड टेलिव्हिजन, मारवा स्टुडिओज कॉम्प्लेक्स, एफसी १४/
१५, फिल्म सिटी, सेक्टर १६ ए, नोएडा - २०३०१ उत्तर प्रदेश.
- ४) राय युनिव्हर्सिटी, पुणे कॅम्पस, ३७/१ बी, वडगाव शेरी, ऑफ नगर रोड, आयनॉक्स
फॅक्टरीसमोर, पुणे ४११ ०१४

□

अभ्यास कौशल्याचा काजमंत्र

अभ्यास करण्याचे तंत्र व कौशल्य अवगत करणे आजच्या सर्व विद्यार्थ्यांसमोरील गरज आहे. स्पर्धात्मक युगात नियोजनबद्ध अभ्यास विद्यार्थ्यांच्या आयुष्याला कलाटणी देणारा ठरतो.

वाचन कौशल्य

आपण शाळेत असतानाच लिहायला आणि वाचायला शिकतो; परंतु केवळ शिकल्याने त्यातले कौशल्य आपल्याला मिळत नाही. आपल्याला वाचनामध्ये जाणीवपूर्वक सुधारणा करावी लागते. वाचन हे जर अभ्यासाचे महत्त्वाचे साधन असेल, तर त्यावर प्रभुत्व मिळवावे लागते. म्हणजे अभ्यासाची गुणवत्ता आणि वेग वाढायला वाचन कौशल्यामुळे आपल्याला नक्कीच मदत होईल.

वाचन प्रक्रिया

आपल्याला अभ्यास करताना परिणामाकरक वाचन करायचे असेल तर वाचनाची प्रक्रिया समजून घेतली पाहिजे.

- * वाचताना अक्षराचा अचूक अर्थ कळणे महत्त्वाचे असते. एखादे अक्षर, अंक किंवा खूण चुकीची वाचल्याने काय फरक पडणार असे वाटते; पण त्यामुळे एखाद्या संकल्पनेचा चुकीचा अर्थ लावला जाऊ शकतो आणि परीक्षेत तर त्यामुळे एखाद्या प्रश्नाचे उत्तर चुकू शकते.
- * वाचताना शब्दांचा अर्थ आणि त्याचबरोबर वाक्यांचा अर्थ कळतो.
- * त्यानंतर त्याच्याशी संबंधित जुनी माहिती आठवली जाते.
- * अशा रीतीने आपली वाचनप्रक्रिया पूर्ण होते. म्हणजे वाचनात आपले डोळे, मेंदू दोघांचाही सहभाग असतो.

हे समजून घेतल्याने शारीरिक हालचाली आणि विचारप्रक्रिया या दोन्हीमध्ये सुधारणा करून

वाचनकौशल्य वाढवता येते.

चुकीच्या सवयी घालवून टाकणे

आपल्याला वाचताना अनेक चुकीच्या सवयी असू शकतात.

- * मोठ्याने उच्चार करत वाचणे.
- * ओळी खालून बोट किंवा पेन्सिल फिरवणे.
- * वाचताना मान डावीकडून उजवीकडे हलवणे.
- * मनात उच्चार करत वाचणे.
- * वाचत असताना हालचाल करणे.
- * सुटे सुटे शब्द वाचणे.
- * वाचता वाचता मध्येच मागच्या ओळी पुन्हा वाचणे.
- * निरुद्देश वाचन.
- * झोपून वाचणे.

या सवयी एकदम घालवून टाकता येणार नाहीत पण त्या प्रयत्नपूर्वक घालवता मात्र नक्कीच येतील त्याकरिता -

- * सुरुवातीला तोंडावर बोट ठेवून वाचा.
- * हाताची घडी घालून वाचावे.
- * मान स्थिर ठेवून वाचावे.
- * वाचता वाचता नजर मागच्या ओळीवर जाऊ नये म्हणून त्या झाकाव्यात.

चांगले वाचन कसे असते?

आपण अभ्यासाकरिता जेव्हा वाचन करतो तेव्हा घालवलेल्या एकूण वेळापैकी फारच थोडावेळ खऱ्या अर्थाने बहुतेकवेळी आपली नजर पुस्तकातल्या मजकुरावरून फिरत असते; पण त्याचा अर्थ आपल्या डोक्यात शिरत नाही, याकरिता वाचताना मन पूर्णपणे एकाग्र होणे आवश्यक आहे.

वाचन करण्याकरिता एक विशिष्ट जागा ठरवून घ्यावी. सहसा घरामध्ये शांत ठिकाणी टेबल-खुर्चीवर बसून वाचन करावे.

- * वाचण्यापूर्वी मनात काही प्रश्न ठेवावेत. या प्रश्नांची उत्तरे वाचताना मिळविण्याचा प्रयत्न करावा.
- * वाचनाची गती वाढवण्याचे कारण नाही. त्यापेक्षा वाचलेल्या शब्दांचा अर्थ कळतो आहे याकडे लक्ष द्यावे.
- * काहीवेळा सूक्ष्म वाचन करावे लागते म्हणजे वाचत असताना त्या मजकुरावर विचार करावा लागतो आणि पूर्वी शिकलेल्या काही संकल्पना आठवाव्या लागतात. अशावेळी सावकाश वाचले तरी चालते. म्हणजेच आपले वाचन लवचिक असले पाहिजे. आपल्या गरजेप्रमाणे व हेतूप्रमाणे आपल्याला वाचनाच्या गतीत बदल करता आला पाहिजे.

थोडक्यात, एकाग्र चिंतने केलेले वाचन, नजरेच्या सुयोग्य हालचाली करत केलेले वाचन, नियंत्रित वेगाने केलेले वाचन व अचूक अर्थ समजणारे वाचन म्हणजेच चांगले वाचन. असे वाचन करून

केलेला अभ्यासही नीट होतो.

वाचनाचे प्रकार

वाचनाचे वेगवेगळ्या वेळी अनेक हेतू असतात. त्याप्रमाणे वाचनाची क्रिया आणि शैलीही बदलते या विविध पद्धतींवरून वाचनाचे काही प्रकार पडतात. आपल्या हेतूप्रमाणे योग्य प्रकारचे वाचन केले पाहिजे.

- १) **सर्वेक्षण** - एखादा मजकूर प्रथमच वाचायचा आहे, त्याचा साधारण परिचय करून घ्यायचा आहे असे असेल तर त्यातल्या महत्वाच्या गोष्टी समजल्या तरी चालतात. अशा वेळी वेगाने पुस्तक वाचण्याचा उपयोग नक्कीच होतो. या मजकुराचा सारांश कळला तरी चालतो. वर्षाच्या सुरुवातीला नवी पुस्तके या पद्धतीने वाचावीत.
- २) **सूक्ष्म वाचन** - मजकुरातला अर्थ समजून घ्यायचा आहे. लक्षात ठेवायचा आहे, सर्व तपशील समजला पाहिजे. काहीही निसटून जाता कामा नये असे असेल तर सूक्ष्म वाचन करावे लागते आणि अशावेळी वाचनाच्या वेगावर नियंत्रण लागते. याकरिता हातातल्या पेन्सिलीने वाचताना पुस्तकावर खुणा कराव्यात. त्यातले आपल्या दृष्टीने महत्वाचे भाग अधोरेखित करावेत.
- ३) **पुनर्वाचन** - उजळणीकरिता बऱ्याचदा निवडक वाचन करावे लागते. अशावेळी महत्वाचा मजकूर सावकाश वाचावा लागतो. वाचताना वर्गात शिकवलेली, आपण संदर्भ पुस्तकात वाचलेली इतर माहिती आठवून तिचा संबंध आपल्या वाचनाशी जोडावा लागतो. वाचताना मध्येच थांबून मजकुराविषयी विचार करावा लागतो. मनातल्या मनात माहितीची पुनर्मांडणी करावी लागते. उजळणीकरिता जर आपणच तयार केलेली टिपणे वाचत असू, तर ती संक्षिप्त असल्याने त्यात थोडक्यात लिहिलेल्या मजकुराचा आपल्या मनातल्या मनात अर्थविस्तार करावा लागतो.
- ४) **चिकित्सक वाचन** - अभ्यास करताना वाचत असलेली एखादी गोष्ट बरोबर आहे की चूक आहे याचा विचार करत वाचन करावे लागते. दिलेल्या मजकुरातली गृहिते लक्षात घ्यावी लागतात. त्यातल्या तपशीलांमधले संबंध शोधावे लागतात. कारणे आणि परिणाम समजून घेऊन मजकुरातल्या मुद्यांची क्रमवारी आपल्याला हव्या असलेल्या रीतीने लावावी लागते. मजकुरातल्या माहितीचा चिकित्सकतापूर्वक स्वीकार करायचा असतो. अभ्यासाच्या वरच्या स्तरांवर असे चिकित्सक वाचन करावे लागते. परीक्षेच्या वेळेस प्रश्नपत्रिका हातात पडल्यानंतर पहिल्या पाच मिनिटात आपण ती या पद्धतीने वाचू शकलो तर अवघड प्रश्न, सोपे, मोठे, छोटे प्रश्न अशी वर्गवारी करून चिकित्सा करता येते.
- ५) **शोधक वाचन** - मजकुरातून काही शोधून काढायचे असते त्यावेळी त्या मजकुराची बारकाईने छाननी करण्याकरिता शोधक वाचन करावे लागते. परिच्छेदातली मध्यवर्ती कल्पना शोधण्याकरिताही ते तसे करावे लागते. दैनंदिन अभ्यासातही शब्दांशिवाय इतर काही वाचावे लागते. आकृत्या, नकाशे वाचन, चित्र पाहून त्यातला अर्थ समजून घेणे, आलेख वाचून त्यात दिलेली माहिती समजून घ्यावी लागतात. हे सगळे वाचन आपले आकलन सुधारण्याकरिता उपयोगी पडते. उत्तम अभ्यासाकरिता अशा वाचनकौशल्यांची गरज असते.

लेखन कौशल्य

अभ्यास चालू असताना टिपणे काढण्याकरिता आणि अभ्यास झाल्यावर मूल्यमापनाच्या लेखी परीक्षेकरिता लेखनकौशल्य आवश्यक आहे. एम. पी. एस. सी. ची पूर्वपरीक्षा ही बहुपर्यायी असते. त्याकरिता आपल्या पुस्तकावर अधोरेखित करणे, शब्दांची यादी करणे किंवा प्रश्नपेढी तयार करणे जास्त सोयीचे असते; पण एम. पी. एस. सी. च्या मुख्य परीक्षेकरिता लेखनकौशल्य महत्वाचे असते. उत्तम अभ्यास, आकलन, पाठांतर असूनसुद्धा प्रश्नाचा नेमका रोख समजून घेऊन ठराविक शब्दमर्यादेमध्ये दिलेल्या वेळेत उत्तराच्या सर्व बाजू तर्कसंगत व आकर्षक पद्धतीने मांडणे सर्वानाच व्यवस्थित रितीने जमतेच असे नाही. त्यामुळे अभ्यास चांगला असूनसुद्धा परीक्षेत लिहिता आले नाही, वेळ पुरला नाही अशा तक्रारी खूपवेळा येत असतात. म्हणून लेखनकौशल्याच्या भागात उत्तरपत्रिका लेखनाचे तंत्र आणि माहितीच्या पुनर्मांडणीचे तंत्र समजावून घ्यावे लागते.

उत्तरपत्रिका लेखन

हे करताना काही कौशल्य यावी लागतात.

- १) **लेखनाची पूर्वतयारी** - यामध्ये विषयवार प्रयत्न, उत्तम आकलन, समृद्ध वाचन, वैविध्यपूर्ण अनुभव, सूक्ष्म निरीक्षण, तर्कसंगत विचारांची सवय आणि उत्तम शब्दसंग्रह आपल्याजवळ असावा लागतो. आपले लेखन व्याकरणदृष्ट्या शुद्ध असणे आवश्यक असते. त्यामध्ये योग्य शब्दांच्या निवडीबरोबर सुयोग्य वाक्यरचना आणि विरामचिन्हांचा वापर आपण केला पाहिजे. त्याचबरोबर लेखनाचे सार जास्त महत्वाचे आहे. लेखनात सुटसुटीत परिच्छेदांची रचना केली पाहिजे. प्रत्येक परिच्छेदामध्ये एक मुद्दा आणि त्याचा विस्तार असावा. त्यामुळे लेखनाचा अर्थ सहज कळणे आणि मुद्दे मांडता येतात.
- २) **लेखनाची सुरुवात** - लेखनाची सुरुवात फार महत्वाची असते. त्यावरून यापुढचा मजकूर वाचायचा की नाही हे वाचक ठरवतो. पुढील मजकुरात काय असणार आहे याची कल्पना त्यात यायला पाहिजे. बऱ्याचवेळा पुढच्या लेखनाची रूपरेषा या सुरुवातीला दिलेली असते. दीर्घोत्तरी प्रश्नांची उत्तरे लिहिताना, वैचारिक लेखन करताना त्याची सुरुवात अशा पद्धतीने केली जाते. निबंध लेखनात, कथा लेखनात ही सुरुवात आकर्षक रितीने केली जाते.
- ३) **लेखनाचा शेवट** - आपण लिहिलेल्या मजकुरात शेवटी अगोदर मांडलेल्या मुद्द्यांचा सारांश देऊन शेवट करता येतो. आपल्याला एखादे मत ठासून इथे मांडता येते. या मजकुराचा परिणाम दीर्घकाळ परीक्षकाच्या मनावर राहू शकतो. हे लक्षात घेऊन वेगवेगळ्या लेखनात योग्य शेवट करावा. निबंध लेखनात कधी विषयाला वेगळे वळण देऊन, तर कधी सारांश देऊन, कधी काव्यपंक्ती लिहून लेखनाचा समारोप करता येतो.
कोणत्याही प्रकारच्या लेखनाकरिता लिहिणाऱ्याच्या मनात तीन प्रश्नांची उत्तरे निश्चित असावी लागतात.

* आपल्याला काय सांगायचे आहे?

* आपल्याला कसे सांगायचे आहे?

* जे सांगायचे आहे ते आपण कुठल्या क्रमाने सांगणार आहोत?

यातला पहिला मुद्दा आपल्या लेखनाच्या आशयाशी संबंधित आहे. आपल्याला जे सांगायचे आहे

त्यातले सर्व मुद्दे शोधून काढून त्यांचा पुरेसा विचार करून त्यातले उरलेले तपशील एकत्र करा. त्याला आवश्यक असणारी सगळी उदाहरणे, आकडेवारी गोळा करा.

प्रत्यक्ष लेखनाकरिता दुसऱ्या प्रश्नाचा विचार करावा लागतो. आपले लेखन सुस्पष्ट, सरळ, समजायला सोपे, व्यवस्थित असावे. ते चांगल्या हस्ताक्षरात लिहिलेले, खाडाखोड न केलेले असावे. त्या मजकुरामध्ये एक सुसंगती असली पाहिजे. त्यामध्ये छोटी अर्थवाही वाक्ये असावीत. विरामचिन्हांचा योग्य उपयोग केलेला असावा, शब्दरचना गुंतागुंतीची नसावी, कठीण शब्द न वापरता साधे, सोपे शब्द त्यात असावेत.

सुसंगत लेखन म्हणजे ज्यातले मुद्दे तर्कशुद्ध आणि अंतर्विरोध नसलेले असे लिहिलेले असतात. अशा प्रकारचे परिपूर्ण लेखन करताना मेंदूच्या विविध क्षमता वापरल्या जातात.

३) स्मरण कौशल्य

वर्षभर अभ्यास करूनसुद्धा ऐनवेळी परीक्षेत काही आठवत नाही अशी कित्येक विद्यार्थ्यांची दरवर्षी तक्रार असते. सारखे पाठांतर करत बसलो तर कंटाळा येतो; पण त्या त्या वेळी सगळे आठवते असे वाटत असून आयत्यावेळी गडबड होते, असे होऊ नये म्हणून आपली स्मरणशक्ती हुकूमी असावी लागते. हवे तेव्हा हवे तेच आठवावे याकरता स्मरणाचे शास्त्र समजावून घेतले पाहिजे.

आपल्याला मिळालेली स्मरणशक्ती ही फार मोठी देणगी आहे. आपल्या मेंदूची माहिती लक्षात ठेवण्याची, साठवून ठेवण्याची क्षमता प्रचंड आहे. त्यापैकी अगदीच नगण्य क्षमता आपल्याला परीक्षेकरिता वापरावी लागते. आपल्याला कोणतीही गोष्ट आठवते म्हणजे नेमके काय होते? स्मरणाच्या प्रक्रियेत ग्रहण, धारणा, पुनरावहन, प्रत्याभिज्ञा अशा चार महत्त्वाच्या घटकांचा समावेश होतो. हे चारही घटक व्यवस्थित कार्यान्वित झाले तर आपली स्मरणशक्ती चांगली होते.

ग्रहण - आपण कुठलाही अनुभव घेतला की, त्याची माहिती मेंदूत जमा होते. त्यातली सगळीच स्मृतिपटलावर कोरली जाते असे नाही. एखादी गोष्ट लक्षपूर्वक केली, बघितली तर ती नोंदली जाते. आपले निरीक्षण, अवबोधन आणि अवधान चांगले असेल तर ग्रहण नीट होते; पण निरीक्षणच चुकीचे असेल तर ग्रहण चुकीचे होते. म्हणूनच स्मरण होण्याकरिता उत्तम ग्रहणाची आवश्यकता असते.

धारणा - म्हणजे ग्रहण केलेले ज्ञान मेंदूत साठवून ठेवणे. चांगली धारणा होण्याकरिता त्या माहितीचे आकलन होणे आवश्यक असते. सुटी माहिती, शब्द आपल्या लक्षात राहणे अवघड असते. जेव्हा त्या शब्दांमधून एखादे वाक्य, संकल्पना तयार होते तेव्हा ती साठवून ठेवणे आपल्या मेंदूला सोपे जाते. नवीन मिळालेली माहिती जर आपल्याला पूर्वी असलेल्या ज्ञानाशी जोडता आली, तर नवी माहिती साठवून ठेवण्याची शक्यता वाढते. डोळ्यांनी ग्रहण केलेली माहिती कानांनी मिळवलेल्या माहितीपेक्षा दीर्घकाळ राहते. आपले मन, चित्त, भावना, संवेदना जर त्या माहितीच्या ग्रहणाशी निगडित असतील, तर ती मेंदूत साठून राहण्याची शक्यता वाढते.

आठवणे - पूर्वी शिकलेले, अनुभवलेले आपल्याला जेव्हा पाहिजे तेव्हा आठवण्याकरिता ग्रहण मुळात चांगले व्हावे लागते. तरीही हवे ते तेव्हा आठवतेच असे नाही.

त्याकरिता माहिती साठवताना तिची वर्गवारी केलेली असली पाहिजे. माहितीच्या पुनर्मांडणीमुळे आपल्याला माहिती आठवायला मदत होते. आठवण्याचा सराव करण्यानेही आपली आठवण्याची क्षमता वाढते.

ओळखणे - आपण पूर्वी ग्रहण केलेल्या माहितीचा उपयोग करून समोर असलेल्या माहितीतून अचूक माहिती ओळखावी लागते.

या चारही क्रिया जेव्हा अधिकाधिक परिपूर्ण होत जातील तेव्हा आपोआपच आपली स्मरणशक्तीही वाढायला लागते. त्याकरता मानसतज्ज्ञांनी मोठ्या प्रमाणावर संशोधन केले आहे.

त्यापैकी आपल्या अभ्यासाच्या दृष्टीने उपयुक्त तंत्रांची माहिती घेतली पाहिजे. विषयाच्या वैशिष्ट्याप्रमाणे त्या तंत्रांचा वापर आपण केला पाहिजे. ती वापर वापरताना आपली ग्रहणक्षमता वाढते आहे ना हे भान सतत ठेवावे लागते.

स्मरणशक्ती वाढवण्याकरताची विविध तंत्रे - आपली स्मरणशक्ती वाढवण्याकरिता अनेक तंत्रांचा वापर करता येतो.

पाठ करणे - अभ्यास करताना वापरले जाणारे हे नेहमीचे तंत्र आहे. यामध्ये स्वतःचे शब्द घालून अजिबात चालत नाही. तसेच शब्दांचा क्रम बदलूनही चालत नाही. म्हणूनच तुलनेने असे पाठांतर कंटाळवाणे वाटते.

अर्थपूर्ण विभाग - जे पाठ करायचे आहे त्याचे अर्थपूर्ण विभाग पाडावेत. त्यामुळे एकएक पाठ करणे तुलनेने सोपे जाते.

टप्प्यांमध्ये - जे पाठ करायचे ते एका बैठकीत लागेल तेवढा वेळ देऊन पाठ करण्यापेक्षा, एकदा-दोनदा वाचून पाठ करून, थोडी विश्रांती घेऊन पुन्हा एकदा पाठ करायला घेतले पाहिजे. सलग खूप वेळ पाठांतर करण्यापेक्षा ते तोडून टप्प्यांमध्ये करावे.

अर्थासह - जे पाठ करायचे आहे ते अर्थपूर्ण असायला पाहिजे. म्हणजे केवळ त्याचे शब्द पाठ करून नयेत. त्याच्या अर्थासकट ते शब्द, वाक्य पाठ करावे.

वारंवारिता - ज्या गोष्टी दीर्घकाळ लक्षात ठेवायच्या आहेत त्यांचे वारंवार वाचन व्हावे. जितक्या जास्त वेळा त्याचे वाचन होईल तितक्या दीर्घकाळ त्या लक्षात राहतील.

ज्ञानेंद्रियांचा वापर - एखादी गोष्ट पाठांतर करताना, ती मोठ्याने म्हणा, कानाने ऐका, डोळ्याने वाचा, पहा, विशिष्ट हालचाल करा. हे सर्व करताना अभ्यासाचे गांभीर्य, एकाग्रता भंग पावणार नाही याची काळजी घ्यावी. यामुळे नुसती पाठ करण्यापेक्षा ती गोष्ट अधिक लक्षात राहिल.

उलट सुलट, मधूनच - सरधोपट पद्धतीने सुरुवातीपासून शेवटपर्यंत असे पाठ करून झाल्यानंतर उलटसुलट मधूनच पाठ करावे. यामुळे आवश्यक असे पाठांतर केल्याने ते दीर्घकाळ लक्षात राहू शकते.

म्हणून दाखवणे - पाठ केलेलं मित्राला, घरातल्यांना म्हणून दाखवा. त्यामुळे मजकूर पाठ झाल्याची खात्री पटून आत्मविश्वास वाढेल.

भिंतीचा वापर - आपल्या घरातल्या प्रत्येक खोलीमधली एखादी भिंत निवडा आणि त्यावर आकृत्या, नकाशे, मजकूर, आलटून पालटून लावावा. मजकुरातले अक्षर इतके मोठे असावे की, ते लांबूनही वाचता यावे. दोन-चार दिवस या सर्व गोष्टी तिथे असू द्याव्यात.

दिवसभरात जाता येता सतत; पण जाणीवपूर्णक या गोष्टी वाचाव्यात. रात्री झोपण्यापूर्वी सर्व खोल्यांमधल्या सर्व भिंती डोळ्यांसमोर आणून तिथले कागद, त्यावरचा मजकूर आकृत्या आठवण्याचा प्रयत्न करावा. जे आठवणार नाही ते दुसऱ्या दिवशी पुन्हा अनेक वेळ पाहाव्यात. दोन-तीन दिवसांनी मजकूर चांगला पाठ झाल्यानंतर तो कागद काढून नीट एका फाईलमध्ये ठेवावा आणि त्याजागी दुसरा कागद लावावा.

ध्वनिमुद्रकाचा वापर - घरी टेपरेकॉर्डर असेल तर दोन-चार ऑडिओ कॅसेट्स आणून ठेवाव्यात आणि आपल्याला अवघड वाटणाऱ्या व्याख्या, नियम, उत्तरे स्वतःच्या आवाजात त्यावर टेप कराव्यात. दिवसभरातून सात-आठ वेळा ही माहिती पुन्हा ऐकावी.

ही तंत्रे वापरून आपले पाठांतर सुधारता येईल; पण अशी शब्दशः पाठ करण्याची माहिती कमीत कमी असावी.

चित्रमयता वाढवणे - चित्र लक्षात ठेवण्याची आपली क्षमता शब्द लक्षात ठेवण्याच्या क्षमतेपेक्षा अनेक पटींनी जास्त असते.

घटनांमधले विविध संबंध शोधणे - आपल्याला विविध गोष्टींमधले तर्कसंगत संबंध मांडता आले तर ते लक्षात राहतात.

दुसऱ्याला शिकवणे - एखादा भाग किंवा प्रश्नाचे उत्तर दुसऱ्याला समजावून सांगताना अवघड भाग लक्षात ठेवायला सोपा जातो. यावेळी नुसते उत्तर पाठ म्हणून दाखवायचे नाही तर उदाहरण देत त्यातील महत्त्वाचे मुद्दे व तपशील स्वतःच्या शब्दांत दुसऱ्याला सांगायचे, आवश्यक तेथे आकृत्या काढून दुसऱ्याला त्याचे स्पष्टीकरण द्यायचे या प्रकारे सराव केला तर लक्षात ठेवायचे आहे ते नीटनीटकेपणाने आपल्या स्मरणाच्या पिशवीतल्या एका एका कप्प्यात जाऊन बसेल. मग हव्या त्या वेळी आवश्यक त्या गोष्टी आठवायला मदत होईल. त्याकरता आपल्याला अर्थातच त्याची पूर्वतयारी करावी लागेल. अभ्यासाची तयारी कमी झाली असेल, अजून सगळे वाचन, प्रश्नोत्तर लेखन, अवघड गोष्टी समजावून घेणे, प्रश्नपत्रिका सोडवण्याचा सराव होणे हे जास्त आवश्यक वाटत असेल तर यातली दोन-तीनच तंत्रे सुरुवातीला वापरून बघावीत. ती वापरताना आपले चित्र एकाग्र असेल तरच त्याचा उपयोग होईल. या सगळ्या गोष्टींकरिता एकूण अभ्यासाच्या दहा ते वीस टक्के वेळ द्यावा.

आपल्याला आठवत नाही? - विस्मरण कशामुळे होते आणि ते कसे कमी करता येईल हे बघणे आवश्यक आहे. त्याची कारणे शोधून ती दूर करण्याकरिता प्रामाणिक प्रयत्न करावा.

* शारीरिक किंवा मानसिकदृष्ट्या थकवा येणे, कंटाळा वाटणे, भीती किंवा इतर ताण मनावर असणे, तसेच आपल्याला हे आठवणार नाही असे मनाशी सतत म्हणत राहणे यामुळे खरोखरच आठवेनासे होते. यावर उपाय म्हणजे शरीराला व मनाला अनावश्यक ताण देऊ नये. एकाच विषयाचा सलग अभ्यास, एकाच पद्धतीने केलेला अभ्यास, सतत एके ठिकाणी बसून केलेला अभ्यास अशा गोष्टी टाळाव्यात. अधूनमधून विश्रांती घेणे, हलके फुलके वाचन करणे, गच्चीवर, बागेत जाऊन फेरफटका मारणे, दीर्घश्वासन करणे याचा खूप उपयोग होतो. आहार व व्यायामाच्या नियमितपणातून शरीर, मन, निरोगी राहिल याची काळजी घ्यावी. तसेच शांत व सलग झोपही खूप महत्त्वाची आहे.

* भरपूर आणि गुंतागुंतीची माहिती लक्षात ठेवणे खूप अवघड जाते. ती कंटाळवाणी होते म्हणूनच मघाशी सांगितलेल्या विविध तंत्रांचा वापर करून ती थोडक्यात मुद्देसूदपणे, विविध पद्धतींनी मांडून अधिक आकर्षक आणि सोपी केली तर लक्षात राहू शकते.

* एकाग्रता नसणे, अभ्यासामध्ये विविध प्रकारचे व्यत्यय येणे यामुळे एखादी गोष्ट खूप वेळा पाठ करूनही लक्षात राहत नाही. यावर उपाय म्हणून नियोजनपूर्वक अभ्यास करण्याची सवय लावून घ्यावी.

* विषयाचे आकलन नीट झाले नसेल तर तो विसरण्याची शक्यता असते. म्हणूनच लवकर तो विषय शिक्षकांकडून व्यवस्थित समजावून घेतला पाहिजे.

* एखाद्या विषयाची उजळणी दीर्घकाळ केलीच नसेल तर आणि ते ज्ञान वापरले गेलेच नसेल तर ते विसरण्याची शक्यता वाढते.

अभ्यासाचे नियोजन कसे करावे?

स्पर्धा परीक्षांमध्ये केंद्रीय आणि महाराष्ट्र लोकसेवा प्रथम वर्गाचे पद मिळवायचे आणि यशस्वी अधिकारी म्हणून काम करायचे हे या परीक्षेला बसणाऱ्या प्रत्येक विद्यार्थ्यांचे स्वप्न असते. याकरिता आतापासून अभ्यासाच्या नियोजनाची सवय करायला पाहिजे. प्रत्येकाकडे दिवसाचे चोवीस तासच असतात; पण ते वापरण्याची प्रत्येकाची पद्धत दुसऱ्या व्यक्तीपेक्षा अगदी वेगळी असू शकते. दिवसातले एकूण किती तास आपल्याला अभ्यासाला मिळतील ते शोधावे लागते. त्यानंतर त्या तासांचे अभ्यासाच्या दृष्टीने योग्य नियोजन करावे लागते. ते करताना चार घटकांचा विचार करावा लागेल.

समनियोजन - आपल्याला कितीवेळ मिळणार आहे? आणि तो कसा वापरायचा?

कार्यभार नियोजन - किती विषयांचा घटकांचा अभ्यास करायचा आहे?

क्षमतांचे नियोजन - आपला वाचनवेग, लेखनवेग, सलगपणे काम करण्याची क्षमता, पाठांतर, स्मरणशक्ती या क्षमता तपासून पाहिल्या पाहिजेत. अभ्यासाला सुरुवात करण्यापूर्वी एकूण अभ्यासक्रमाचा आवाका यायला पाहिजे.

अन्य वातावरण - आवश्यक साहित्य, जागा, व्यायाम, उत्साह वाढवणाऱ्या गोष्टी आपल्या अवतीभवती आहेत ना याची खात्री करून घेतली पाहिजे. नियोजनामुळे आपल्या कामावर अतिशय चांगला परिणाम होतो.

कार्यक्षमता वाढते - योग्य नियोजनामुळे वेळ वाया जात नाही आणि कमी वेळात अधिक आणि विविध प्रकारची कामे होतात. प्रशासकीय सेवेत रुजू होऊन ज्यांना नवनवी आव्हाने पेलायची आहेत, अनेक ठिकाणी कर्तृत्व गाजवायचे आहे, स्वतःबरोबर इतरांकरिताही काम करायचे आहे, इतरांना बरोबर घेऊन जायचे आहे त्यांनी तर वेळेचे नियोजन केलेच पाहिजे.

अन्य उपक्रमांमध्ये सहभागी होता येते - प्रशासकीय सेवेच्या स्पर्धापरीक्षा आपण देत असलो तरी फक्त पुस्तकी अभ्यास करून चालणार नाही. कारण ही परीक्षा म्हणजे नुसत्या ज्ञानाची नव्हे तर सर्वांगीण व्यक्तिमत्त्वाची परीक्षा असते. त्याकरता लोकांना भेटले पाहिजे. भरपूर वाचन केले पाहिजे. आसपासच्या घडामोडी समजावून घेतल्या पाहिजेत आणि त्यावर चर्चा केली पाहिजे. आपले व्यक्तिमत्त्व फुलवण्याकरिता वैविध्यपूर्ण अनुभव घेतले पाहिजेत.

योग्य दिशेने अभ्यास - अभ्यासाचे टप्पे ठरवून त्याप्रमाणे क्रमवार अभ्यास केल्याने न भरकटता योग्य साहित्य वापरून योग्य वेळात अभ्यास होईल.

निश्चिततेकरता नियोजन - किती अभ्यास करायचा आणि किती वेळात करायचा हे एकदा निश्चित झाले की, त्यातला नियमितपणा वाढतो.

नेमकेपणा आणि वेळेचा उपयोग - नियोजन केल्यामुळे आपल्या मनातले अनेक प्रश्न आणि शंका हळूहळू सुटायला लागतात. नाही तर एका विषयाचा अभ्यास करायला लागले की, दुसऱ्याची काळजी वाटते. लेखन करावे की वाचन, ते करायचे की पाठांतर असे वाटत राहते. विस्कळीत विचार करण्यातच आपला बराचसा वेळ निघून जातो. एकाही विषयाचा नीट अभ्यास न होता सर्व विषय अर्धवट राहतात. ही अभ्यासाविषयीची अनिर्णित आणि अनिश्चित अवस्था नियोजनाने संपते. वेळापत्रकाप्रमाणे

वेळेचा उपयोग होऊन अभ्यासपद्धतीत नेमकेपणा येतो.

एकाग्रता - नियोजनामुळे अभ्यासनिश्चिती करता येते आणि आपल्याला मनःपूर्वक, एकाग्रतेने आणि आनंदाने अभ्यास करण्याचा विश्वास निर्माण होतो.

नियमितपणा वाढतो - नियोजनामुळे आपल्या दिनक्रमात संतुलितपणा येतो. त्यामुळे उत्साह वाढून अभ्यास पूर्ण करण्याचा विश्वास निर्माण होतो.

नियोजन कसे करायचे?

वेळेचे नियोजन करण्यापूर्वी आपल्याला किती अभ्यास करायचा आहे त्याचे नियोजन करणे महत्वाचे आहे. हातात असलेल्या वेळेत अभ्यास घटक बसवताना अभ्यासाचा आवाका यायला पाहिजे. अभ्यासाला सुरुवात करण्यापूर्वी एकूण परीक्षेचे स्वरूप माहिती करून घ्यावे. स्पर्धा परीक्षांमधली आव्हाने, अवघड स्वरूप इतर परीक्षांपेक्षा वेगळे असते. यामध्ये दरवर्षी निवडीकरिता आवश्यक गुणांची मर्यादा बदलते. अभ्यासक्रमात भर पडतो आणि प्रश्नपत्रिकेच्या स्वरूपात बदल होतो. आपल्याला एकदा प्रश्नांचे स्वरूप लक्षात आले की, अभ्यासाची नेमकी पद्धत आणि प्रत्येक विषयाचा अभ्यास किती याचा अंदाज येईल. त्यानंतर योग्य पाठ्यपुस्तके, संदर्भग्रंथ, टिपणे यांचा विचार केला पाहिजे. यामध्ये आपल्याबरोबर अभ्यास करणाऱ्या चांगल्या मित्रमैत्रिणींचा गट मिळवणे आणि आपला अभ्यास चांगला होईल याला प्राधान्य द्यावे. पुस्तके कुठे उपलब्ध होतील, आपल्या भागात कोणत्या ग्रंथालयाचे सदस्यत्व आपल्याला घेता येईल याचाही विचार नियोजनात केला पाहिजे. जर ती योग्यवेळी मिळाली नाही तर आपला वेळ वाया जातो आणि त्याचा आपल्या नियोजनावर परिणाम होतो.

आपल्याला किमान किती पाठ्यपुस्तकांचा अभ्यास करायचा आहे हे निश्चित झाले की, मग पुस्तके विषयाच्या एकूण किती पाने वाचायची आहेत ती मोजावीत. आपला वाचनवेग लक्षात घेऊन तो विषय संपवण्याचे नियोजन करावे. तरच अभ्यासाला नेमकेपणा येईल आणि तो वेळेत पूर्ण होईल.

अभ्यासाची सूत्रे

निरोगी शरीर असणे ही कुठलीही गोष्ट करण्याकरिता आवश्यक गोष्ट आहे. नवनवी आव्हाने समर्थपणे पेलण्याकरिता ते अत्यंत महत्वाचे आहे. त्याकरिता-

* रोज तासभर तरी काहीतरी व्यायाम, आवडणारा खेळ व्हायला पाहिजे. दिवसभर अभ्यास करून कंटाळलेल्या शरीरमनाला यासारखे औषध नाही. संध्याकाळी मोकळ्या हवेत केलेल्या आवडत्या व्यायामाने ताजेतवाने वाटते. सकाळी लवकर उठून योगासने, सूर्यनमस्कार यासारखे व्यायाम करावेत. यामुळे झोपेने आकुंचित झालेले स्नायू, सांधे मोकळे होतात. सुस्तावलेले शरीर सजग होते आणि अभ्यास करण्याचा उत्साह वाढतो. अगदी परीक्षेच्या दिवसातही असा व्यायाम नियमितपणे सुरू ठेवावा.

* नियमित व्यायामाइतकीच विश्रांतीही तितकीच महत्वाची आहे. तरुण वयात रोज साधारणपणे सात-आठ तास झोप गरजेची आहे. ही झोप रात्रीची असावी व दुपारची झोप टाळावी. जागरणे करणे, वेळी अवेळी झोपणे यांचा त्रास लगेच जाणवत नाही. असे वारंवार होत राहिल्याने पचनसंस्था अकार्यक्षम होते. शरीराची प्रतिकार शक्ती कमी होते आणि ऐन परीक्षेच्या वेळी या केलेल्या चुकीच्या गोष्टींचे दुष्परिणाम भोगावे लागतात.

* व्यायाम, झोपेबरोबरच आपला आहार, जेवणही महत्वाचे आहे. अतिशय घाईने जेवणे, न

आवडणाच्या भाज्यांबद्दल राग येणे, कमी जेवणे, अनियमित वेळेला जेवणे, अबरचबर पदार्थ खाणे या सगळ्या गोष्टींचा दुष्परिणाम आपल्या शरीरावर होतो. म्हणूनच सकाळचे जेवण शक्यतो बारा वाजायच्या आत करावे आणि रात्रीचे जेवण आठच्या सुमारास करावे. जेवणानंतर लगेच धावाधाव न करता पाच-सहा मिनिटे वज्रासनात बसावे. एकाचवेळी खूप खाणे केल्याने सुस्ती येऊ शकते.

* अभ्यासाच्यावेळी शक्यतो ताठ, सरळ बसण्याची सवय असावी. वेडेवाकडे बसल्याने मान, पाठदुखी होऊन लक्ष दुसरीकडे जाते. पाठीचा कणा जितका ताठ तितकी ग्रहण करण्याची क्षमता वाढते. डोळ्यांवर येणारा ताण कमी करण्याकरिता अधूनमधून पाच-दहा मिनिटे डोळे मिटावेत व डोळ्यांचे साधेसोपे व्यायाम करावे.

* आपले नियोजन पूर्ण करण्याकरिता मनाची निश्चयशक्ती वाढवली पाहिजे. निश्चय करण्याची शक्ती ही मनाची महत्त्वाची शक्ती मानली जाते. पुष्कळवेळा आपण काहीतरी ठरवत असतो; पण त्याप्रमाणे घडत नाही. याचा अर्थ आपली चूक होते असे नाही, तर निश्चयशक्ती वाढवण्याकरिता एकदम मोठे निश्चय सुरुवातीला न करता छोट्या निश्चयांपासून सुरुवात करावी. एखादा निश्चय पूर्ण होऊ शकला नाही, तर छोटी शिक्षा घ्यावी. आपण केलेल्या निश्चयांची आठवण करून घ्यायला मित्रांना सांगा. हळूहळू आपल्याला आपले निश्चय पूर्ण करता येतील. शिवाय आपले मित्र, आई-वडील, भाऊ-बहीण यांच्या सहवासात दिवसाचा काही वेळ अवश्य घालवण्याची सवय लावून घ्यावी. त्यामुळे एकाकीपणा कमी होऊन स्वतःचा आत्मविश्वास वाढतो.

* मैत्री हा घटकही या काळात खूप महत्त्वाचा असतो. योग्य व्यक्तीशी आपली मैत्री आहे ना, त्याकरिता आपण फार भरकटत तर नाही ना हे पाहणे खूप आवश्यक असते.

* भावनिक असंतुलन हे या काळात स्वाभाविक असते. एखादी गोष्ट आपल्याला साध्य होत नसेल तर त्याला ती साध्य होणे, त्याबद्दलचा राग, एखाद्याचे यश सहन न होणे, क्षुल्लक गोष्टींवरून राग येणे, भांडणे होणे असे भावनिक असंतुलनाचे प्रश्न आपल्या अभ्यासाची परिणामकारकता कमी करतात. म्हणून आपणच त्यावर जाणीवपूर्वक मात करायला पाहिजे. जादा आत्मविश्वास, स्वतःचा क्षमतेला वास्तवापेक्षा खूप जास्त समजणे, अहंगंड निर्माण होणे हे अभ्यासामध्ये अडथळे करीत असतात आणि त्यामुळे त्या गोष्टीही टाळायला पाहिजेत.

याचबरोबर अवांतर वाचन, मोठ्या व्यक्तींचा सहवास, मित्रांबरोबर गप्पा, छंद, खेळ यामुळे मानसिक आरोग्य आणि भावनिक संतुलन राहण्याकरिता मदत होते. त्याचा अभ्यासाची परिणामकारकता वाढवण्यास उपयोग होतो.

* शरीर आणि मनाबरोबरच बुद्धीला अभ्यासाकरिता तयार करावे लागते. बुद्धीच्या अनेक पैलूंपैकी बऱ्याच वेळा आपण अभ्यासात फक्त दोन तृतीयांशच वापर करत असतो त्यामुळे त्या प्रकारच्या बुद्धीवरचा ताण वाढून ती थकते आणि डोक्यात काही शिरेनासे होते. हा बौद्धिक थकवा घालवण्याकरिता अधूनमधून विश्रांतीची गरज असते. आवडत्या, मन रमणाऱ्या गोष्टी करण्यामध्ये वेळ घालवला तर मेंदू परत ताजातवाना होतो आणि बुद्धीवरचा ताण नाहीसा होतो. बुद्धीच्या नेहमीच्या वापरातल्या पैलूंना त्यामुळे आराम मिळतो. अभ्यास कौशल्यांचा सराव केला, तर हळूहळू बुद्धी तल्लख होते. अभ्यासाला सुरुवात करण्यापूर्वी ज्या विषयाचा अभ्यास आपण करणार आहोत तो विषय डोळ्यांसमोर आणण्याचा प्रयत्न करावा. मनाने आणि बुद्धीने त्यामध्ये पूर्णपणे शिरावे आणि मग अभ्यासक्रम करावा. अभ्यास करताना एखादी गोष्ट कळली नाही, समजली नाही तर लगेच तो विषय बाजूला न ठेवता आपल्या शंका

नोंदवून ठेवाव्या. नंतर शिक्षकांना विचारून त्यांचे उत्तर शोधवे.

* अभ्यासाची परिणामकारकता वाढवण्याकरिता आपल्या आजूबाजूचे वातावरणही अतिशय प्रसन्न असायला पाहिजे. त्याकरता अभ्यासाची जागा ठरलेली आणि स्वच्छ असावी. स्वतंत्र खोली नसेल तर त्यातल्या त्यात शांत जागा निवडावी. टेबलावर ज्या विषयाचा अभ्यासक्रम आहे त्याचीच वह्या, पुस्तके असावीत. रात्री झोपण्यापूर्वी हे टेबल नीट आवरलेले असावे. दुसऱ्या दिवशीच्या अभ्यासाचे साहित्य ठेवून द्यावे. शरीर, मन आणि बुद्धी अभ्यासाला पोषक असले म्हणजे कमी वेळेमध्ये अधिक चांगला अभ्यास करता येतो. अभ्यास किती तास केला यापेक्षा तो किती परिणामकारक झाला हे आपल्या दृष्टीने अधिक महत्त्वाचे आहे. रोज नियमित वेळेत, एकाग्रपणे केलेला अभ्यास अधिक उपयोगी ठरतो.

याशिवाय दररोज अभ्यास करताना छोटी उद्दिष्टे ठरवावीत किंवा सलग अभ्यास करण्याचे ध्येय ठरवावे. प्रत्येक उद्दिष्ट पूर्ण झाले की, स्वतःला छोटे बक्षीस द्यावे म्हणजे एखाद्या आवडत्या छंदात मन लावणे किंवा आवडती गोष्ट आवर्जून करून मन ताजेतवाने करावे. अशा बक्षिसांपासून स्वतःचा आत्मविश्वास वाढतो, तसेच जास्त अभ्यास करायला स्फूर्ती मिळते आणि एकूणच अभ्यास सर्व अनुभव अतिशय आनंददायी होतो.

ही सर्व तंत्रे, नियोजन वापरून आपण आपली तयारी नीट केली, तर प्रशासकीय सेवांच्या स्पर्धा परीक्षांमध्ये यश मिळवण्याचे स्वप्न केवळ तसेच न राहता ते प्रत्यक्षात येऊन तुमचे उद्दिष्ट पूर्ण होईल.

□